

VIZI MÁRTA

Decs-Ete – a 90. objektum és kályhája

Kályhaszemtípusok a Kelet-Dunántúlon

Ete mezőváros Tolna megye keleti sávjában, a Sárköz nyugati felén, egy kiemelkedő dombon található. A mezőváros közel kétszáz éve ismert régészeti lelőhely.¹

1996-ban Miklós Zsuzsa (MTA Régészeti Intézete) és Vizi Márta (WMM) indítottak komplex régészeti programot a mezőváros kutatására (1. kép).² Ennek a munkának számos szakaszáról, eredményéről számoltunk már be különböző fórumokon, szak- és népszerűsítő cikkben.³ A tervkutatás keretében tovább folynak a vizsgálatok, a leletanyag feldolgozása.

Jelen tanulmány a komplex régészeti programban nem tervezett feltárást mutat be, de a kutatási programban vizsgált részekhez, anyagokhoz szervesen hozzáilleszhető, bővíti a mezővárosról alkotott ismereteinket. Az eredmények alapján már látjuk, hogy ez a terület, az innen előkerült leletanyag a továbbiakban igen fontos részét képezi Ete mezőváros kutatásának. A mezőváros utolsó periódusában használt lakóház feltárt részének részletes ismertetése fontos adalék a 16. század vége lakóház típusának jellemzésére. A feltárt házban talált kerámiatöredékek, kályhacsempe-leletanyag lehetőséget adott egy adott ház leletanyagának áttekintésére. A kályhás anyag pedig lehetőséget adott az eddigi, az ún. „népi csoportba” tartozó típusok bemutatására.

Tolna megyében 2006 óta folytak az M6 autópálya leletmentései és azokat követően útépitési munkák. Az M6 nyomvonala az M9 gyorsforgalmi út kelet–nyugati sávjától indul északról déli irányban Bátaszék felé, majd Leperd-pusztánál a megyehatárig. Leletmentésünk esetében az M6 Decs község és az egykori mezőváros, Ete területe között húzódik.

Az autópálya építéskor a mezőváros keleti részén húzódó földúton⁴ szállították az építkezéshez szükséges földet. A földút rehabilitációjához szükséges volt egy földcsere, amelynek során eltávolították a földszállításhoz a földút megerősítésére odahordott földet. Ennek a földnek az eltávolítása során sérült az úttal érintkező földtábla széle is. A helyszíni szemle során megegyezés született,

¹ KÖH azonosítója: 20014. A mezőváros történetét Holub József dolgozta fel. HOLUB 1958. Az újabb történeti adatok alapján a pusztulást 1600 körülre kell tenni. A lelőhely kutatástörténetéről: MIKLÓS – VIZI 2009.

² Az eddigi kutatásokat az OTKA (T 025385, T 046157), a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Tolna Megyei Közgyűlés és a Wosinsky Mór Megyei Múzeum anyagi támogatásával végeztük. Az eddigi tervkutatásaink anyagának feldolgozására 2009–2012 közötti időtartamra az OTKA nyújtott támogatást (T 078316).

³ Legutóbb: MIKLÓS – VIZI 2007.

⁴ A 085 helyrajzi számú út nem tartozott a régészetileg védett területhez.

hogy az érintett területen a Wosinsky Mór Múzeum mentőásatást folytat a mutatkozó sérült objektumok és az objektumok leletanyagának megmentése érdekében. Az ásatást a mezőváros eddigi kutatója (a szerző) végezte.⁵ 2009. május 11–27. között zajlott a kijelölt területen a kutatás.⁶ A kutatásról egy rövid előzetes jelentésben már beszámoltam,⁷ azonban még számos olyan jelenség maradt a mentőásatás során végzett munka eredményeként, amelynek feldolgozására nem került sor az előzetes jelentés megírásáig. A leletanyag restaurálása, feldolgozása is az előzetes jelentés megírása utáni időszakra maradt. Ebben a tanulmányban a terület déli szélén található házrészlet, és az azzal kapcsolatos leletanyag bemutatását tűztem ki célul.

90. OBJEKTUM – TÖBBOSZTATÚ HÁZ

A 086. út déli részén nyitottuk a XV. szelvényt, az út alatti rész szondázása céljából. A szelvényben gödrök és egy őskori sír mellett az ásatás egyik legjelentősebb objektuma került elő.⁸

A feltárt sáv déli szélén egy többszattatú ház két helyiségét tártuk fel. A nyugat felé nyúló helyiség záródását a korlátozott feltárási lehetőség miatt nem tudtuk akkor, de mind a mai napig sem megkutatni.

A nyugati szelvényhatár alá nyúlóan egy téglalap alakú ház részlete került elő, amelyhez keleten egy második helyiség csatlakozott. A ház feltárt része nyugaton egy lakóhelyiségből, és mögötte, keletről pedig véleményem szerint egy pincehelyiségből áll (84–85. kép).

A ház feltárása a többi középkori objektummal együtt azért volt igen fontos, mert a feltárás egyik eredményeként megállapíthattuk, hogy a mezőváros déli része – a Szőlőhegyi úttól délre sem szenvedett olyan károkat, amelyek az egykor mezőváros maradványainak teljes pusztulását okozták volna.

A feltárt ház, amely dél felől pitvarral is rendelkezett, lehetőséget nyújt egy késő középkori ház feltárt részeinek részletes bemutatására. A pince, konyha, szoba és pitvar, a tüzelőberendezések, az előkerült leletanyag fontos adalékokat tartalmaznak a ház történetéhez, a mezőváros háztípusaihoz.

Az útrehabilitációkor a majdani út nyomvonalában jelentkeztek azok az intenzív, egykori települési objektumokra utaló foltok, amelyek miatt a feltárást/mentőásatást elvégeztük.

A felső, 40–60 cm vastag erősen kevert szántásréteg alatt jelentkeztek a később feltárt házak, gödrök omladékai, maradványai (1. kép). A szelvényünk nyugati falában világosan látható volt a felső kevert, szántott réteg, majd a különféle jellegű omladékok eltávolítása után lehetőségünk volt a jelenségek megfigyelésére, feltáráására. A később házként azonosított jelenség sok olyan részletet tartalmazott, amely több periódusú használatot, későbbi fázisok részleteit tartalmazta. Így a szelvény nyugati felében az egykori helyiségbe mélyülő, belső gödört tártunk fel, amely nyilván későbbi volt a helyiségnél (2. kép, 5. kép). Egy észak–déli szondával vizsgáltuk a nyugati rész viszonyait. Így megfigyelhettük a padlószinten lévő vastag, vörös omladékot (3. kép). A ház déli fala kemény sárga tömbként jelentkezett. A fal vastagsága a 40 cm-t is elérte (4. kép). A padló a déli fal és a középső, szögletes gödör közötti részen égett, faszenes csíkként mutatkozott (6. kép). Ez a padló hajópadló-szerűen mutatkozott, a szénre égett deszkák maradványa általában 3–4 cm vastagságban maradt meg. A belső gödör északi szélé és az északi házfal közötti részen is ezt a deszkapadló jelenséget figyeltük meg. A nyugati szelvényhatáron a padló égett sávját (8. kép, 10. kép) és az omladékot is megfigyelhettük a szántás alatt (9. kép, 16. kép, 22. kép).

A középső, szögletes gödör már a sárga altalajba mélyült, rézsús oldallal, az aljában egy ovális kisebb mélyedéssel. Az észak–déli tanúfal a kevert betöltési rétegeket mutatja (11–12. kép). Az észak–déli tanúfal elbontása után kibontakozott a gödör lekerekített sarkú négyzetes formája

⁵ A kutatásban Miklós Zsuzsa (MTA Régészeti Intézete) is részt vett.

⁶ Jelentés: WMM Régészeti adattár 1000-2009.

⁷ VIZI 2009.

⁸ VIZI 2009, 66, 2. tábla 2. kép, 67, 3. tábla 1. kép.

1. kép. XV. szelvény 90. objektum jelentkezési szint

2. kép. A délnyugati sarok, a belső gödör jelentkezési szintjével

3. kép. Észak–déli szonda kelet felől, a padlószint feletti omladékkal. Előtérben a 195. objektum (gödör) foltja

4. kép. A ház déli fala a ház belseje felől a 195. objektum foltjával

5. kép. A ház keleti fele feltárás közben a belső gödörrel

6. kép. A ház délnyugati része – a padló szintje

7. kép. A 195. objektum a faszenes szinttel

8. kép. A ház északi széle a nyugati profil mentén

9. kép. A ház északnyugati része a nyugati szelvényhatár metszetével

10. kép. Égett deszkák maradványai az északnyugati sarokban

11. kép. A belső gödör feltárás után délnyugat felől. A középső tanúfal a nyugati metszettel

12. kép. A ház feltárás közben északnyugat felől, az észak–déli tanúfallal

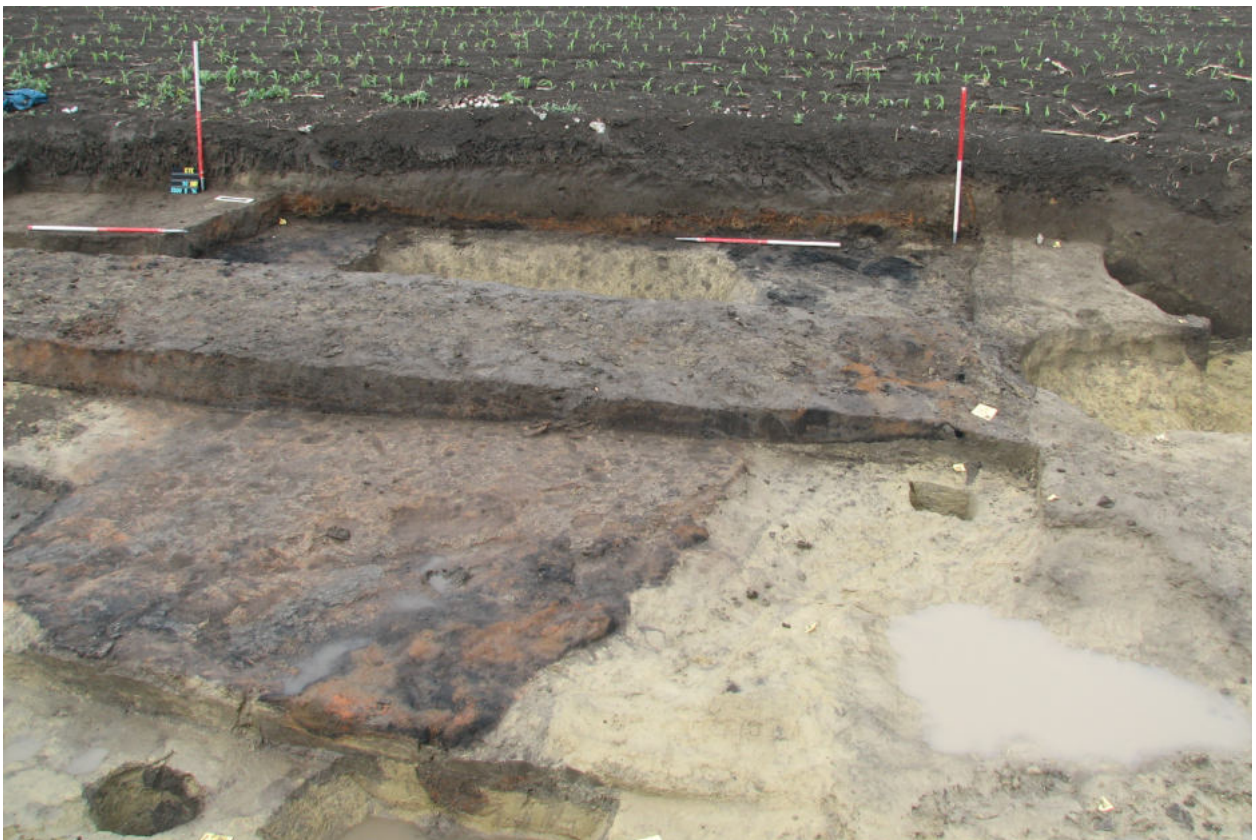
13. kép. Kerámiadarabok a padlón

14. kép. A ház az észak-déli tanúfaltól keletre

15. kép. A 90. objektum déli oldalától délre jelentkező árok

16. kép. A 90. objektum bontás közben, középen az észak-déli tanúfal, a nyugati szelvényhatáron a ház metszete

17. kép. A 90. objektum déli fala bontás közben a 195. objektumtól délre

18. kép. A ház déli fala a délnyugati szakaszon, a 159. objektum jelentkezési foltjával

19. kép. A ház belső gördrének bontása – tégladarabok a betöltésben (észak felől)

20. kép. 90. objektum – déli oldal

21. kép. 90. objektum – kelet–nyugati kutatóblokk. A déli fal és az omladék

22. kép. A 90. objektum nyugati metszete

23. kép. 90. objektum – kelet–nyugati kutatóblokk

24. kép. 90. objektum – nyugati gödör

25. kép. Déli fal – metszet nyugat felől

26. kép. 90. objektum – déli oldal, 139. és 130. objektumokkal

27. kép. Vörös omladék a déli fal belső oldalán
(az észak-déli tanúfal bontása)

28. kép. Omladék a déli fal mellett

30. kép. A vörös omladék keleti oldala

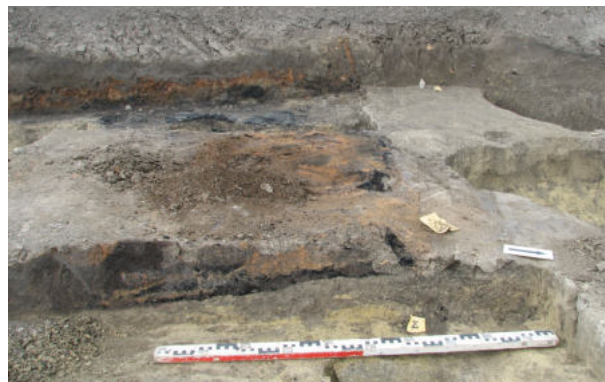
29. kép. Déli oldal – omladék és padló

31. kép. A déli falhoz tapadó vörös omladék dél felől

32. kép. Deszka égett nyomai a vörös omladék alól

33. kép. 90. objektum északi oldal – dél felől

34. kép. A 90. objektum középső szakasza

35. kép. A 90. objektum déli fala, az előtte húzódó árokkal és a 164. objektum (cölöphely) jelentkezési szintjével

(24. kép). A gödör betöltéséből téglá (19. kép), kerámia,⁹ szemeskályha darabjai kerültek elő (például: 2. tábla 1–4).

A padlón egy sárgászörös kancsó darabjait találtuk (13. kép, 1. tábla 1).¹⁰

A ház déli falától délre egy szürkésbarna sávként jelentkező árkot találtunk. Funkcióját nem lehet pontosan a házhoz kötni, de elképzelhető, hogy a ház déli oldalán a vízelvezetésben lehetett szerepe, de lehetséges, hogy inkább egy, a háznál későbbi valamiféle árokról van szó (15. kép, 25. kép). A feltárás nyugati tanúfala is ezt erősítette meg (20. kép). A sekély árok nem volt párhuzamos a ház déli oldalával és kelet felé emelkedett az alja (36. kép).

A sötét sávet kibontva a ház déli oldalához tartozó cölöpök foltjai jelentkeztek (34–35. kép).

A házban egy kelet–nyugati kutatóblokkot nyitottunk, amellyel a ház rétegvizszojait vizsgáltuk. Ennek bontása során szépen megfigyelhető volt a déli fal és a fal melletti vörös törmelék (21. kép, 23. kép, 47. kép).

A déli faltól északra egy ovális, tapasztott, égett felületű gödröt találtunk (195. objektum). A gödör minden bizoonyal a ház egy korai fázisában volt használatban, a felületén megsüllyedt tapasztást találtunk. Feltehetőleg a tapasztott padló rész süllyedt meg (7. kép, 14. kép, 17–18. kép). A tapasztott felület elbontása alatt sötétbarna, sárga foltos betöltést találtunk. Ennek elbontása után az így megfigyelhető gödör oldala függőleges volt, alja homorú. A 110×80 cm nagyságú rész a ház padló szintjétől 45 cm-re mélyült. Funkcióját nem ismerjük.

A déli fal északi oldalán egy igen kemény, vörös, átégett tömböt bontottunk ki. Ez a rész feltehetőleg egy kályha alapja lehetett (21–23. kép). A kályha omladékának, alapjának feltételezett tömb egyes részei ráfolytak a deszkapadlóra (32. kép, 44. kép). Az is világosan megfigyelhető volt, hogy a sárga, kemény agyagfal belső oldalán deszkabélés volt. Ez a deszkabélés is egy elszenesedett sávként maradt meg (25. kép, 32. kép jobb szélén).

A fal belső oldalán cölöpök maradványait, valamint a már említett, a fal belső oldalán lévő elszenesedett deszkákat találtuk (44–45. kép, 56. kép). A cölöpgödrök közel szabályos kerek foltként jelentkeztek, hamus, fekete faszénfoltos betöltéssel. Belsejükben azonban az egykori cölöp foltja is felismerhető volt az eltérő betöltésről (61–62. kép).

A középső gödör déli oldalán további deszkamaradványokat tisztítottunk le. Ezeknek a deszkáknak az iránya nem párhuzamos a déli fallal, inkább északnyugat–délkeletinek tekinthető (57–58. kép).

A déli fal mellett lévő vörös, kemény omladék azonban a helyiség más részein is megtalálható volt, így a déli fal belső oldalán is. Világosan megfigyelhető volt, hogy a padló tetején helyezkedett el, tehát minden bizoonyal a ház leégése, összeomlása során keletkezhetett omladékról van szó (27–31. kép).

A ház déli falát több ponton átvágásokkal kutattuk a fal szerkezetének vizsgálatára (17. kép, 25. kép, 35. kép, 49. kép). A kemény, sárga sáv belső oldalán mindvégig megtaláltuk a deszkák égett maradványát (42. kép, 46. kép, 48. kép, 51. kép, 63. kép).

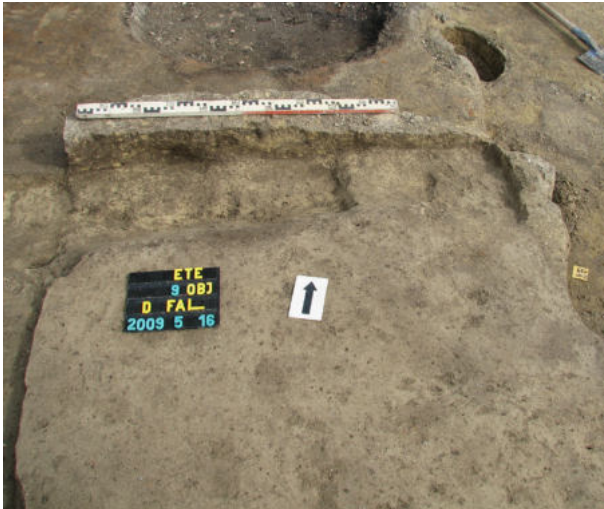
A ház északi oldalán is a déli fal mellett jelentkezett, már ismertett vörös omladék elbontását végeztük el. A déli oldalhoz hasonlóan megfigyelhető volt a kb. 10–12 cm széles deszkából álló, ám elszenesedett padló maradványa (37. kép, 38. kép, 55. kép).

A feltárás nyugati határán lévő metsztfalban is látható volt a deszkapadló elszenesedett maradványa (50–54. kép). A vörös omladék elbontása során a fal belső oldalán megfigyelhető volt a déli oldalhoz hasonlóan a kemény sárga, döngölt fal belső oldalán a deszkamaradványok csíkja, de a fal melletti oszlopok szintén már elszenesedett maradványai (39–40. kép).

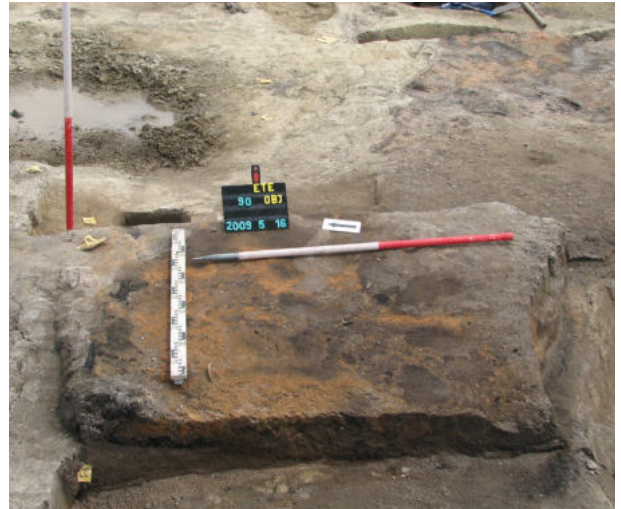
Az északi fal belső oldalán a déli oldalhoz hasonlóan megtaláltuk a cölöpök gödrét, illetve a cölöpök elszenesedett, elenyészett maradványait. A világosabb kerek beásásokban fekete, sötétbarna téglalap alakú foltként jelentkeztek (59–60. kép, 64. kép).

⁹ A 90. objektum anyagából válogatást készítettünk. 1–16. tábla. Leírásukat az 1. táblázat tartalmazza.

¹⁰ WMM Régészeti gyűjtemény, Ete, Ltsz.: E.2010.65.9.

36. kép. A 90. objektum déli fala előtt húzóódó árok keleti fele

37. kép. A ház omladéka az északi fal belső oldalán, az észak–déli tanúfal bontása során

38. kép. A 90. objektum északi oldala: a kelet–nyugati fal és a padló, a tanúfal sávjában lévő omladék

39. kép. Az észak–déli tanúfal sávjában lévő omladék bontása az északi fal belső oldalán (a deszkabélés és oszlop faszénnyomai)

40. kép. Az északi fal belső oldalán lévő deszka és egy faoszlop maradványa

41. kép. A pince (112. objektum) és a ház (90. objektum)

42. kép. A ház déli fala. Belül a padlószint az omladékkal, kívül árok

43. kép. A ház (90. objektum) kelet felől

44. kép. A vörös omladék alatt jelentkező, faszénné égett deszka maradványai. A 90. objektum déli oldal – a helyiség belsejében

45. kép. Deszkamaradvány (faszénné égett) maradványai a déli fal belső oldalán a 159. objektumtól keletre

46. kép. 90. objektum. Az észak–déli tanúfal házba eső része a déli fallal együtt a 159. objektumtól (cölöphely) keletre)

47. kép. A ház déli része a belső gödörtől délre

48. kép. Deszkamaradvány a déli fal belső oldala mellett a 159. objektumtól keletre

49. kép. Átvágás a fal szerkezetének vizsgálatára

50. kép. A déli fal és a nyugati szelvényhatár

51. kép. A déli fal és a nyugati szelvényhatár. Elszenesedett deszka a fal belső oldalán

52. kép. 90. objektum – metszet a nyugati szelvényhatáron, a belső gödör szakaszán

53. kép. A 90. objektum déli részének észak–déli metszete a nyugati szelvényhatáron

54. kép. A 90. objektum északi részének észak–déli metszete a nyugati szelvényhatáron

55. kép. A 90. objektum északi oldala kelet felől. A palló faszenes sávja az egykor észak–déli tanúfal sávjában

56. kép. A 158. objektum (cölöpgödör) a déli fal belső oldalán.(90. objektum)

57. kép. 90. objektum – déli oldal

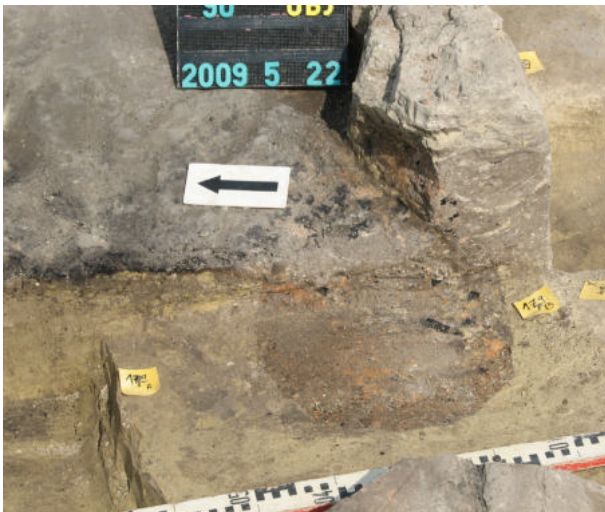
58. kép. A deszkák a gödör déli oldalán

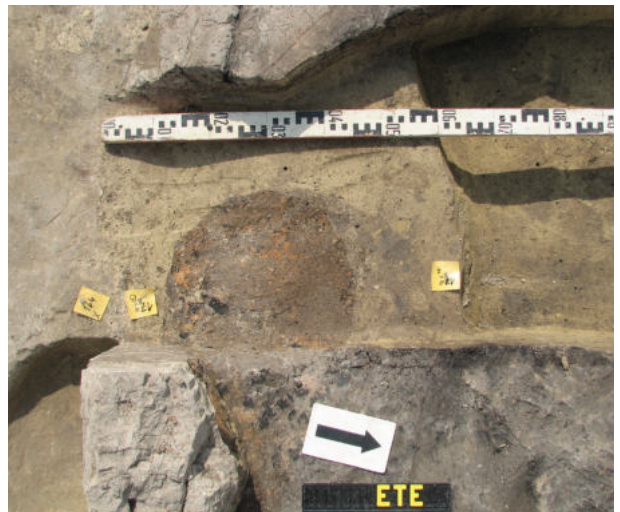
59. kép. A 90. objektum északi fala. A 175. objektum: a hasáb alakú gerenda jelentkezési foltja

60. kép. A 90. objektum északi fala. A 175. objektum: a hasáb alakú gerenda jelentkezési foltja. Felülnézet

61. kép. A 179. cölöpgödör jelentkezési szintje a belső cölöphellyel együtt. A 90. objektum déli falának belső oldalánál

62. kép. A 179. cölöpgödör jelentkezési szintje a belső cölöphellyel együtt. A 90. objektum déli falának belső oldalánál. Felülnézet

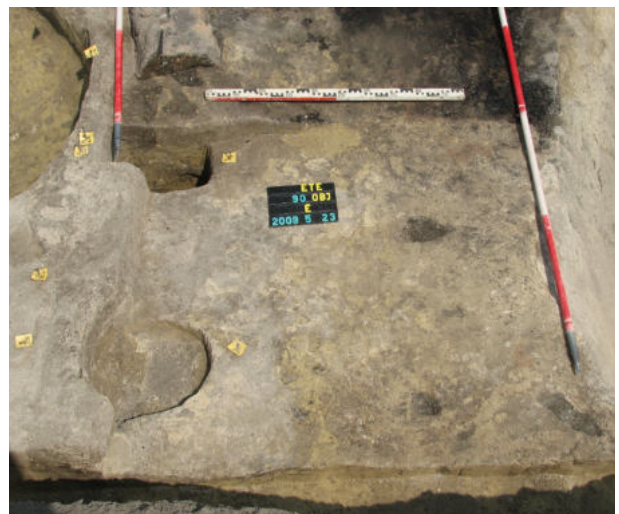
63. kép. A déli fal átvágása

64. kép. A ház északnyugati része a nyugati szelvény-határral (észak–déli metszet)

65. kép. Az észak–déli tanúfalnak az északi fal belső oldalán lévő szakasza a feltárt faszenes résszel

66. kép. Az északi fal 175, 177. és a 176. cölöphelyek menti szakasza és a házbelső szakasza a belső gödörig

67. kép. A 90. objektum: az északi fal és a belső gödör közötti rész

68. kép. Oszlop (193. objektum) maradványa az északi fal belső oldalán. Deszkanyomok a fal belső oldalán

69. kép. A 176. objektum (gerendahely) és a 193. objektum gerendamaradványai az északi fal belső oldalán

70. kép. Deszkamaradvány a déli fal belső oldalán (160–161. objektum szakaszán), 9. faminta

71. kép. Az északi fal és az egykori észak–déli tanúfal alatti terület

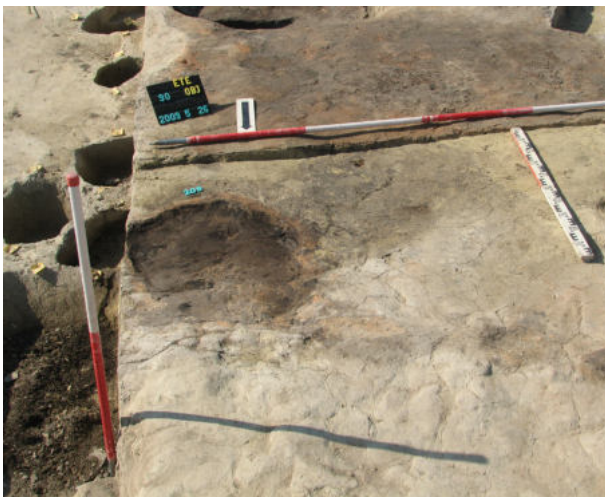
72. kép. 90. objektum – a 195. objektum tisztítás közben

73. kép. 90. objektum – 160. objektum

74. kép. 90. objektum – nyugati profil

75. kép. A 209. objektum (tűzelő)
a 90. objektum északkeleti sarkán

76. kép. A 90. objektum északkeleti sarka
a 209. objektummal (kemence)

77. kép. A 90. objektum északi harmada feltárás után

78. kép. A 90. objektum déli sávja

79. kép. 90. objektum – északi fal

80. kép. Cölöpök helye a déli fal belső oldalán (90. objektum)

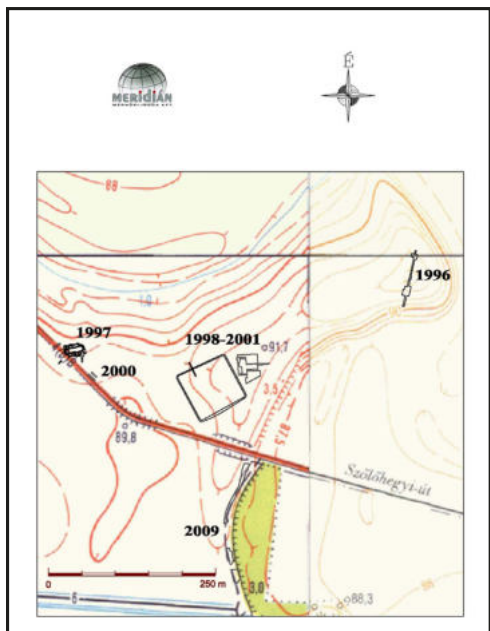

81. kép. A pince (112. objektum) nyugati oldala dél felől

82. kép. A pince (112. objektum) nyugati oldala a ház cölöpeivel

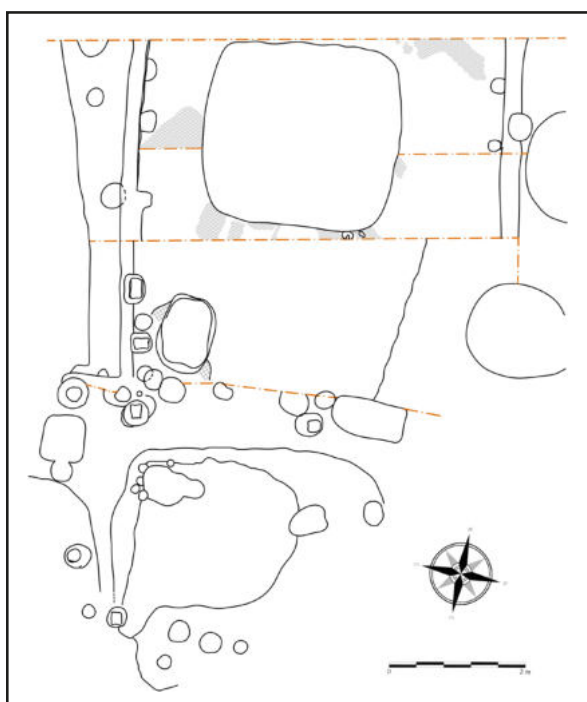

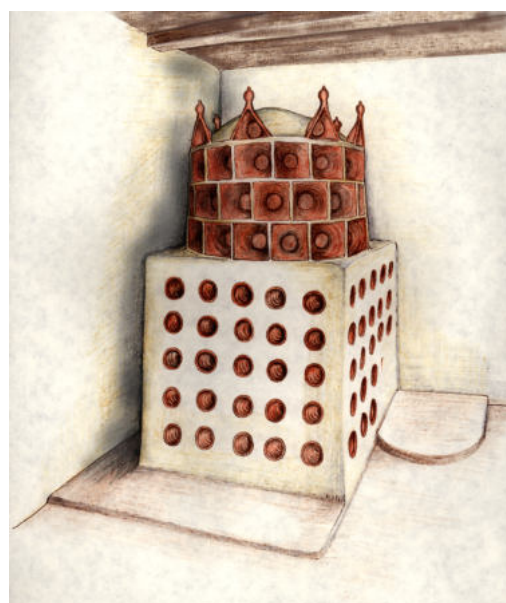
83. kép. Decs-Ete lelőhely a feltárt helyszí-
nekkel (Meridián Mérnöki Iroda Kft.)

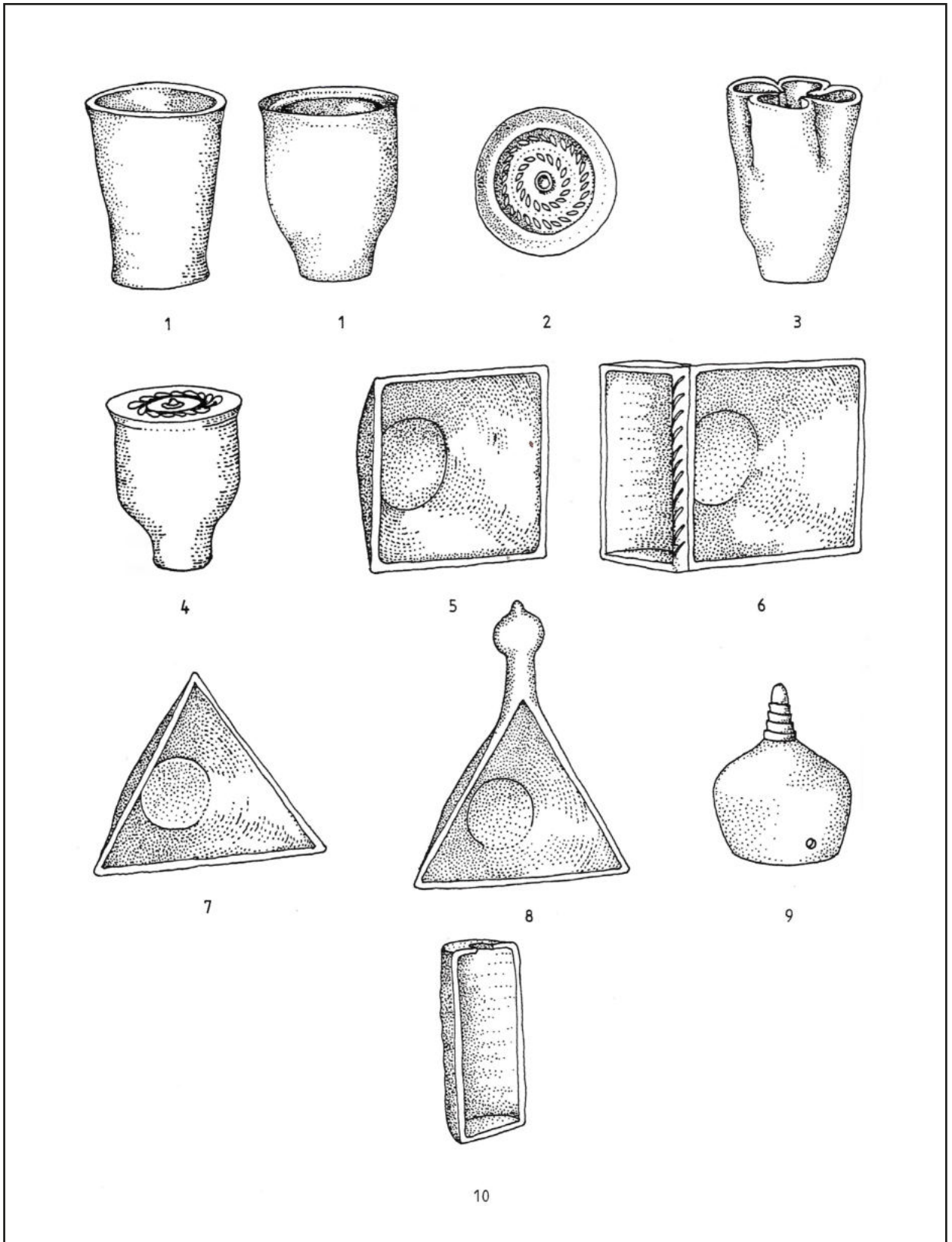
84. kép. A 90. objektum felmérési rajza
(Meridián Mérnöki Iroda Kft.)

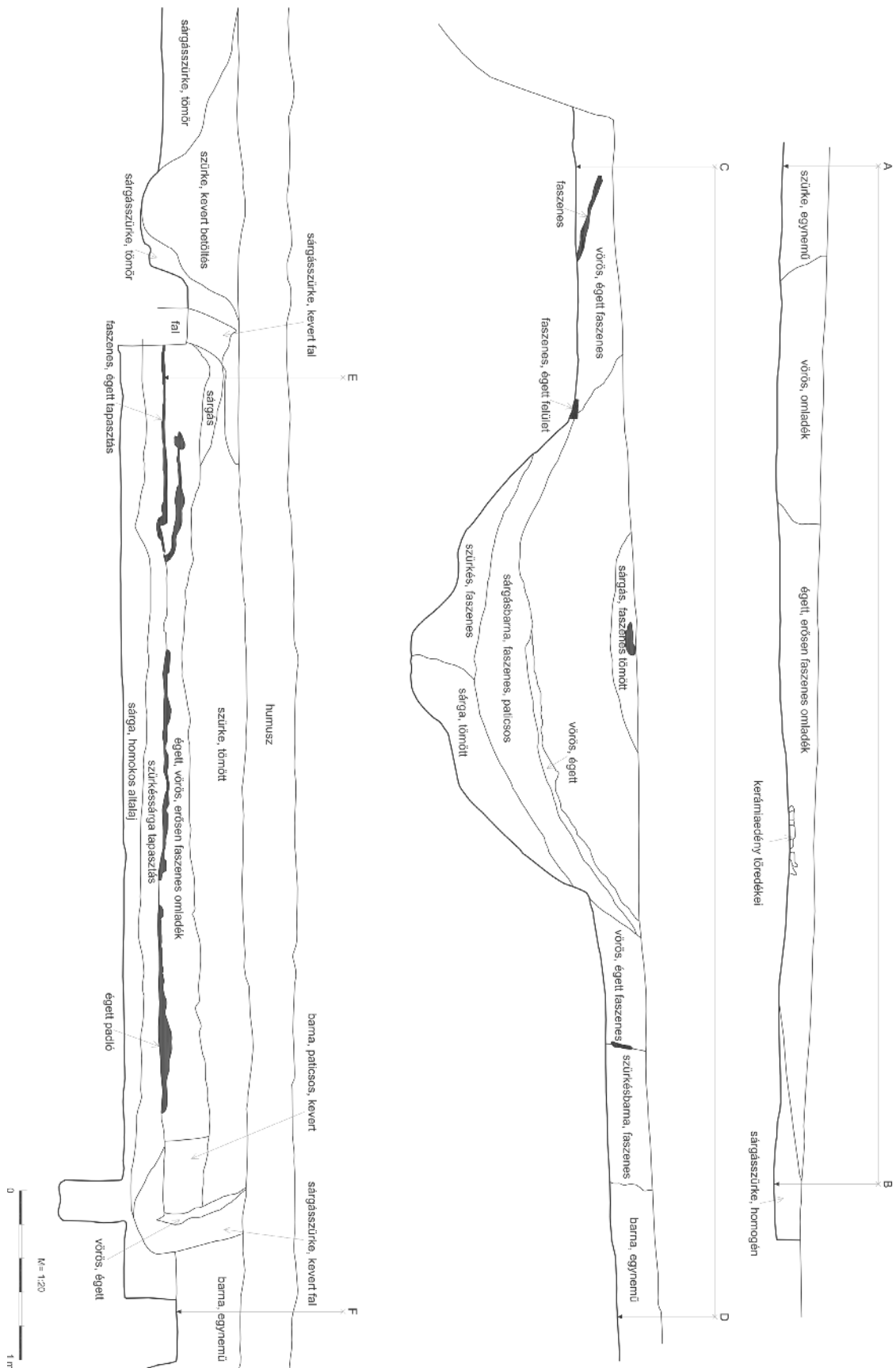
85. kép. A 90. objektum értelmezett rajza
(Pájer Tímea, Meridián Mérnöki Iroda Kft.)

86. kép. Szemeskályha-rekonstrukció
(SABJÁN 2001, 303. 7. kép nyomán)

87. kép. Kelet-dunántúli típusok (SABJÁN 2001, 306. 10. kép nyomán)

88. kép. A 90. objektum nyugati profilja (Meridián Mérnöki Iroda Kft.)

A ház méreteiről: a nyugati tanúfal mentén mértük meg szélességét: a házfal déli szélétől az északi fal északi széléig 650 cm, belső szélessége 510 cm. A helyiség bontott részének szélessége a déli fal mentén 510 cm.

A kemencés helyiségtől keletre, mintegy 260 cm szélességben egy újabb helyiség része bontakozott ki. A nyugati falát a 90. objektum keleti, cölöpös fala alkotta (81. kép). A déli fala a 90. objektum déli falának folytatása képezte, az ahhoz hasonló cölöpös szerkezettel. A keleti oldal zárását is cölöpök alkothatták. A fal szerkezetére utaló nyomokat ezen kívül nem találtunk. A helyiség északkeleti sarka bizonytalan volt, a talaj lejtése és mindenféle bolygatás tönkretette.

A pincehelyiség betöltése barna, faszén- és paticsmorzsás volt (83. kép). A délnyugati sarokban figyeltünk meg nyolcas formában tüzelőhelyet. Ennek mérete 50×68 cm-es volt (81. kép). A tüzelőhelynek kemény, letapasztott felülete nem volt, megégett felület volt, korommal, faszénnel. A pince bejáratának helyét sajnos nem lehetett megállapítani. A keleti és északi oldalát még enyhén a sárga altalajba mélyülő cölöpök mutatták.

ÖSSZEFOGLALÁS

A feltárás során megtaláltuk a ház padlóját, a ház szerkezetét képező cölöprendszerét. A házon belül kemence és kályha maradványait találtuk.

A lakóhelyiség falai döngölt agyagból készültek, amelyet belül deszka borított, a deszkákat a helyiség felől négyszög átmetszetű oszlopok támasztották. A helyiség padlója tapasztott volt, amelyet a deszkaborítás fedett. A helyiség padlóját egy négyszögletes gödör szakította át. A helyiséghez keletről egy újabb helyiség csatlakozott. Ez minden bizonnyal pince lehetett. A pince négyszög alaprajzú, cölöpszerkezetes, lejárata észak felől lehetett. Északkeleti oldalát, lejáratának egyik felét újkori beásás roncsolta. A helyiség délnyugati részében ovális tüzelőhely nyomát találtuk (41. kép, 43. kép, 81. kép).¹¹

A feltárt fa anyagmaradványokon (padló és oszlopok) Grynaeus András végzett vizsgálatokat.

A feltárt ház az 1600 körül elpusztult település utolsó fázisház tartozott. Azt sajnos a további feltárások hiányában nem tudjuk, hogy nyugati irányban valójában mekkora a kiterjedése. Ez feladatként marad, annál is inkább, mert a korabeli házak nagyságának, szerkezetének további vizsgálatához jelentős mértékben járulna hozzá.

LELETANYAG

A feltárt házban majdnem kizárólag kerámiát, kerámiatöredékeket találtunk.¹² A leletanyagból készített válogatásban a legjellegzetesebb példányokat mutatom be (1. táblázat, 1–16. tábla). Az egyes darabok leírását, adatait az 1. táblázat tartalmazza.

Az anyagban sajnos nagyobb, egész edényként restaurálható töredékek nem kerültek elő. Ez azt is valószínűsíti, hogy az épületből a felhasználható maradványokat kimentették.

A ház anyagának egyik kiemelkedő darabja a padlón heverő – töredékekben lévő – minden bizonnyal korsóként azonosítható darab (1. táblázat, 1. tábla 1).¹³ A korsó töredékeinek jó része sajnos nincs meg, így a szája és nyaka sincs. Mindenesetre egy jellegzetes, mázatlan korsót lehetett a feltárt darabokból rekonstruálni.

Egy másik, vörös anyagú korsónak a felső fele maradt meg.¹⁴ Egy ún. golyvás nyakú, nyakból in-

¹¹ VIZI 2009, 60–61.

¹² A leletanyag a WMM Régészeti gyűjteményében található, a Huntéka rendszerében. A Huntéka rendszerébe bekerültek a korábban az ozorai vár és az Ete mezőváros leletanyagára Accessben nyilvántartott speciális jellemzők is. Ltsz.: E.2010.45.1.–E.2010.84.57. közötti leltári tételeket foglalja magában. Jelen tanulmányban a bemutatott darabok adatait közlöm az 1. táblázatban.

¹³ E.2010.65.9.

¹⁴ A tanulmányban nem sorolom fel és mutatom be az összes olyan oldal- és fenéktöredéket stb., amelyek ehhez, valamint a redukált

duló szalagfüles, vörös anyagú darabot találtunk (2. tábla 8).¹⁵ Hasonló korszótöredékből több darab is volt (3. tábla 11, 5. tábla 2).¹⁶ Egyenes szájnylású típus is volt. Ennek is csak a felső része maradt meg (5. tábla 1).¹⁷

További töredékek a korszótípus elterjedtségéről, széles körű használatáról tanúskodnak (6. tábla 4, 8. tábla 3, 11. tábla 2).¹⁸

Nemcsak vörös anyagú korszó-/kancsótöredék került elő a házból, hanem szürke színű, redukált égetésű darabok is voltak (például: 8. tábla 4).¹⁹ Golyvás nyakú típus, szokásosan nyakból induló füllel (11. tábla 1).²⁰

A vékonyfalú, homokkal soványított oldal- és fenéktöredék is minden bizonnyal ennek a korszótípusnak a töredéke lehetett.²¹ A töredék alján tisztán felismerhető a gyorskorongról való levágás nyoma (11. tábla 5–6). További fenéktöredék – belső oldal (6. tábla 6).²² Nemcsak szürke, hanem sárgászöröses színben is előfordul kancsó-/korszófenék- és oldaltöredék (2. tábla 5).²³

A korszók általában díszítetlenek, de a vállon vékony vonalköteg futhat körbe (például: 1. tábla 1, 14. tábla 3).²⁴ A nyakból induló, általában a hasra támaszkodó szalagfülek pedig általában piskóta át-metszetűek, a gyors fazekas mozdulatoknak köszönhetően lehetnek többé-kevésbé szabálytalanok is.

Fazék

A korszak jellegzetes használati edény típusa a fazék.²⁵ A korszó-/kancsodarabokhoz hasonlóan ez az edénytípus is meglehetősen töredékesnek tekinthető.²⁶ Néhány nagyobb fazék felső részének tekinthető darabot mutatok meg példának. Sok kisméretű oldal-, fenéktöredék van, egész edényt nem lehetett belőlük összeállítani.

Ebben az objektumban is megtaláljuk a kívül-belül mázatlan fazekakat (A csoport), valamint a belül és a perem külső oldalán mázas fazekakat (B csoport).

A leletanyagban zömmel az A csoportba sorolható darabok lelhetőek fel.

A fazekak egy része sötétbarna, vörösesbarna, kívül kormos, barna is lehet. A készítésük kézi-korongon történt. Anyagukban apró kavicsstörmeleket találunk, csillámmal együtt. A perem erősen kihajló, legömbölyített. Szűk nyak és erőteljesen gömbölyödő has. A vállnak tekinthető rézsűs részen szabálytalan hullámvonal található (2. tábla 7).²⁷

Hasonló fazékperemeket és oldalakat látunk, de egyes esetekben a kihajló, legömbölyített perem alatt megvastagodás, talán egy későbbi szalagperemmel alakuló megvastagodás kezdeménye látható (3. tábla 1, 3, 4, 5).²⁸ További példányok, amelyek az erősen kihajló, legömbölyített peremű csoportba tartoznak (5. tábla 3, 10).²⁹

További vastag anyagú, már kettősen tagolt, kívül szalagszerű peremes, vállon körömbenyom-

---

égetésű kancsó-/korszótípushoz tartoznak, tartozhattak. Egy részletes, teljes típuselemzés során fogok ilyen részletességű elemzéssel foglalkozni.

¹⁵ E.2010.65.8.

¹⁶ E.2010.81.11., E.2010.81.77.

¹⁷ E.2010.81.76.

¹⁸ E.2010.82.6., E.2010.84.25., E.2010.85.24.

¹⁹ E.2010.84.26.

²⁰ E.2010.85.23.

²¹ E.2010.85.27. – oldalnézlet, E.2010.85.27. – fenék alja.

²² E.2010.83.27.

²³ E.2010.65.5.

²⁴ Sárgászöröses korszó: E.2010.86.22. Szürke színű töredék: E.2010.86.22.

²⁵ A mezőváros életének utolsó periódusáról beszélünk, nagyjából a 16. század második fele, utolsó harmada.

²⁶ A tárgyak adatait tartalmazó katalógus ebben az esetben is, mint jelen tanulmány minden típusánál, csak a bemutatott darabok adatait tartalmazza.

²⁷ E.2010.65.7.

²⁸ E.2010.81.1., E.2010.81.3., E.2010.81.4., E.2010.81.5.

²⁹ E.2010.81.79., E.2010.81.105.

kodásos mintát mutató fazekak (7. tábla 13, 14, 15)³⁰ mellett megfigyelhetünk világosvörös, bár általában foltos, fekete külsejű, vékonyfalú, homokkal soványított anyagú fazekakat is (7. tábla 3, 4, 7, 9, 11).³¹ Ezek pereme is erősen kihajló, finoman legömbölyített, kívül egy megvastagított vízszintes sáv fut körbe. Ezt a sávot ujjbemomkodással is tagolják.

B csoportba soroltam azokat a fazekakat, amelyek belül és a széles, alul galléros perem külső részén is mázasak vagy mázfoltosak.³² Példányunkon világossárga máz van (7. tábla 5). Találunk azonban vörösesbarna mázas példányokat (10. tábla 7).³³ A jellegzetes, kihajló, kívül galléros peremmel rendelkező példányok anyaga fehér, homokkal soványított agyag. Az ilyen anyagú példányokon főként zöld máz látható (10. tábla 1–2, 8).³⁴

A meglehetősen töredékes anyagban találunk olyan példányokat, amelyeknek a peremből induló, a vállra támaszkodó, kerek formájú, ovális átmetszetű füle van (7. tábla 10).³⁵ Egy további füles példányunkon a szűk nyakon vízszintesen körbefutó, bekarcolt vonalakat is megfigyelhetünk. A máz világossárga (13. tábla 10).³⁶ Kissé töredékesebb példány szintén galléros peremű, a füllel (14. tábla 1).³⁷ Minden bizonnyal az itt ismertetett peremű fazekakhoz tartozhat a belül mázas fenéktöredék (4. tábla 4).³⁸

A használati edények között nem feledkezhetünk meg az Etén igen nagy mennyiségben előforduló, soványító anyaga miatt meglehetősen jellegzetes ún. grafitos anyagú edényekről.³⁹ Ebben az összeállításban egy fazékperemet mutatok be (7. tábla 8).⁴⁰

Fedő

A cserépfazékban való főzés kelléke a fedő. A népi táplálkozás kutatásából tudjuk, hogy a cserépfazékba készített ételt lefedve a kemencébe tolták, ahol a fazék tartalma megfőtt. A fedők kúpos formájúak, legömbölyített széllel, belső oldalukon, közel a peremhez vízszintesen körbefutó borda van. A kúp csúcsán általában mintegy korongszerű gomb található. Ete mezőváros leletanyagából már közöltünk egész, illetve kiegészíthető példányokat.⁴¹ Ebben az objektumban töredékeink vannak. Két fedőgomb, az egyiknek a felső, kör alakú, lefelé kissé rézsús fogója alatt egy vízszintes borda fut körbe, a másikkal a felül korong formájú fogórésze van (11. tábla 4, 12. tábla 4).⁴²

Lábas

Az etei leletanyagban ismerünk olyan háromlábú, lapos edényt, kis nyélllel, amelyet a kemence tüzelőpadkáján rakott tűzön használhattak főzésre.⁴³ Korszakunkban és magán Etén sem igazán tömegtermék. Ebben az objektumban egy jellegzetes láb került elő (14. tábla 2).⁴⁴

Kályhák – kályhaszemtípusok

A 90. objektumban, bármennyire is fontos egyéb vonatkozásaiban, különlegesnek számító kerámia-tárgy nem került elő.

³⁰ E.2010.84.15., E.2010.84.16., E.2010.84.17.

³¹ E.2010.84.1., E.2010.84.2., E.2010.84.6., E.2010.84.10., E.2010.84.13.

³² E.2010.84.4.

³³ E.2010.85.8.

³⁴ E.2010.85.1. – 1. külső oldal, 2. belső oldala; E.2010.85.12.

³⁵ E.2010.84.11.

³⁶ E.2010.86.18.

³⁷ E.2010.86.19.

³⁸ E.2010.81.19.

³⁹ Áttekintés az Etén előkerült grafitos soványítású kerámiaedényekről: VIZI 2000.

⁴⁰ E.2010.84.7., E.2010.85.41.

⁴¹ MIKLÓS – VIZI 2017, 389–391. 18. ábra 4–6, 19. ábra 1–4.

⁴² E.2010.85.26.

⁴³ Például: MIKLÓS – VIZI 2017, 385–387. 15. ábra 3–4, 16. ábra 1–2.

⁴⁴ E.2010.86.20.

A leletanyagban azonban éppen a megfigyelt kályhaalap miatt jelentős az objektumban maradt kályhás leletanyag. Mielőtt azonban ezeket áttekinteném, szükséges a kelet-dunántúli kályha leletanyagáról eddigi ismereteinket áttekinteni, újraértelmezni a megállapítható kályhaszemcsoportokat, típusokat.

ELŐZMÉNYEK A KÁLYHÁSSÁG, A KÁLYHACSEMPÉK TIPOLÓGIÁJÁHOZ

A középkori és a kora újkori házfejlődés, vele együtt a fűtés története mind a mai napig izgalmas, számos újdonságot felmutató kutatási téma. A közelmúlt régészeti kutatásai, az előkerült jelenségek és tárgyak elemzése számos új eredményt hozott ebben a témakörben.⁴⁵ Az egykori dél-dunántúli mezőváros, Ete régészeti kutatása is hozzájárult az ismeretek bővüléséhez.⁴⁶ A jelen tanulmány első részében ismertetett 90. objektum jelenségei és leletanyaga indokolta, hogy ismételten áttekintsem a kályhássággal, különösen a „népi kályhának” nevezett részével kapcsolatos ismereteinket.⁴⁷

Néhány meghatározó alapmunkát, valamint a Dél-Dunántúlt érintő tanulmányt azonban már korábbi írásomban is kiemeltem a kályhásság történetét vizsgáló szakirodalomból.⁴⁸

Rosemarie Franz munkáiból megismerhetjük a kályhakészítés korai időszakához köthető tárgyi forrásokat, a kályhák fejlődéstörténetét, készítési, majd elterjedési körzetüket.⁴⁹ Munkájában kitér magyar területeken fellelhető anyagokra, Holl Imrének a könyv megjelenése előtti időszakának fontos munkáira.

Az újabb szakirodalomból Eva Roth Heege munkáját emelem ki. A szerző és munkatársai tipológiai, terminológiai szempontból vizsgálták német nyelvterületen a kályha részeit, a készítés módszereit, a lehetséges kályharekonstrukciókat. A kötet fontos része a 17 nyelvű szótár – köztük a magyar – amely a szakkifejezéseken kívül az adott típus rajzát is közli.⁵⁰

A kályhák kutatásának magyarországi története kapcsán rövid összefoglalást készítettem a Sárközt érintő néprajzi és régészeti kutatásokról.⁵¹

Holl Imre több mint fél évszázadon átívelő munkássága ebben a témakörben főként a csempekályhákhoz köthető, de több munkájában kitért a „népi kályhák” vizsgálatára is.⁵²

A „népi kályhák” vizsgálatával komplex módon Sabján Tibor foglalkozott évtizedeken keresztül.⁵³ A gyakorlatban, kályhák bontása során szerzett széleskörű tapasztalatait elméleti úton is kitesztelte, a kályhák levéltári forrásokban való előfordulását vizsgálva.⁵⁴

Sabján Tibor munkái közül meghatározó jelentőségű az a tanulmánya, amely a kályhaszemek, kályhaszemtöredékek jellegzetességei alapján a magyarországi kályhák nagytípi csoportjait külön-

⁴⁵ Kutatásainkat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram támogatta. A feldolgozó munkát az OTKA külön pályázati támogatásával készítettük (K 078 316).

⁴⁶ VIZI 2014; VIZI 2015; VIZI 2018a, 85–87, 104–106; VIZI 2020.

⁴⁷ A fűtés történetének, ezzel együtt a kályha megjelenésének, a kályhásság kialakulásának, fejlődésének kutatása Németország és Ausztria területén megfigyelttel, az ottani anyagok áttekintésével indult a 19. század végén. Jelen munkának nem feladata ennek a folyamatnak kutatástörténeti áttekintése. Legutóbb a *Szívmengető középkor* című kiállítási katalógus tanulmányai ismertetik a kályhák, a kályhásság, a kályhaszemek és kályhacsempék történetét, egyes kiemelkedő darabokat. Témánkba illeszkedve Kocsis Edit a középkori és kora újkori kályhák történetét tekintette át. KOCSIS 2018. A kötet irodalomjegyzéke is kiváló forrás ebben a témakörben, nemkülönben a tárgykatalógus.

⁴⁸ VIZI 2012, 213–215.

⁴⁹ FRANZ 1981. A munkának van előző, korábbi kiadása is, az 1981-es bővített és javított kiadás.

⁵⁰ ROTH HEEGE 2012, 380.

⁵¹ VIZI 2012. Részletes kutatástörténeti áttekintés szétfeszítené jelen tanulmány kereteit.

⁵² HOLL 2002; HOLL 2010.

⁵³ A népi kályha megnevezést magam sem tartom igazán jónak, de Sabján Tibor véleményéhez csatlakozom: erre a típusra ez a név vált általánossá, így ezt használjuk összefoglalóan. Sabján Tibor összefoglalása a népi kályhákrol: SABJÁN 1991, bővített változata: SABJÁN 2002a. A népi kályhák nagytípi vonatkozásairól: SABJÁN 2001. Ebből kiemelt rész: SABJÁN 2002b. Gyuricza Annával közösen készítette a *kályha* címszót a Magyar Művelődéstörténeti Lexikonban: GYURICZA – SABJÁN 2006. *Kályhás mesterség* című tanulmányában a csempés és népi kályhákat együtt tárgyalta: SABJÁN 2005. Az etei szemeskályha színesben közölt rekonstrukciói rajzzal: SABJÁN 2005, 361.

⁵⁴ SABJÁN 1998a; SABJÁN 1998b.

tette el.⁵⁵ Egyik fontos tanulsága ennek a tanulmánynak, hogy Ete, amely a Dunántúl keleti részén, a Sárközben található, éppen két kályhatípus elterjedésének határán van. Ezek a speciális, kelet-dunántúli jegyek figyelhetők meg azon a rekonstrukción is, amelyet Sabján Tibor még a Csalogovits József ásatásából előkerült leletanyagra alapozott.⁵⁶

A Kelet-Dunántúl szemeskályháiról – Ete kivételével – igen keveset tudunk. Sabján Tibor említett összefoglalása óta jelen tanulmány szerzője közölt egy, az M9 autóút nyomvonalán előkerült kályhaszem-leletegyüttest.⁵⁷ A leletegyüttesben csak fenékbélyeges, pohár alakú kályhaszemek voltak. Legutóbb Gaál Attila a Szekszárd-Palánk kiserőd leletanyagában lévő, az ún. „népi” csoportba tartozó kályhaszemeket publikálta.⁵⁸ Pohár, négyzetes és háromszög formájú tál alakú, tányérka formájú, hagyma alakú kályhaszemeket mutat be főként. Egy karéjos kályhaszem töredékét is publikálta. Néhány háromszög formájú, metszett előlapú oromcsempe is bemutatásra került. A metszett elejű csempék mellett pártázatos oromcsempék is előkerültek, préselt mintával. Néhány, kifejezetten török típusú kályhaszem is volt az anyagban.

Ete leletanyagának jelenleg is folyó feldolgozása során eddig több, kisebb-nagyobb áttekintés készült a „népi kályhacsempe” csoportba tartozó leletekről.⁵⁹ A feldolgozó munka során azonban már igen korai fázisban kiderült, hogy az igen nagy mennyiségű leletanyag katalógusának elkészítése, majd elemzése hatalmas munkát fog jelenteni.⁶⁰ Az alábbiakban látható tipológia, elemzés is a teljes anyag feldolgozása után véglegesíthető, de nem zárható ki újabb elemek felbukkanása, így a tipológia pontosítása sem. A fejezetben áttekintett tanulmányok természetesen jó néhány tárgyat tartalmaznak, amelyeket párhuzamba lehet állítani a jelenlegi tanulmányban tárgyalt anyagokkal. Ezek pontos hivatkozása az adott típusoknál egy másik munka tárgya lesz, annak vizsgálatával, hogy a már ismert lelőhelyek anyagát hogyan lehet pontosan párhuzamba állítani az Etén előkerült anyagokkal.

„NÉPI KÁLYHA” ÉS A KÁLYHA ALKOTÓELEMEI – CSEMPE I–II. CSOPORT

A leletanyag vizsgálata és feldolgozása a mai napig szakaszonként történik. A használati kerámia mellett a csempékályhák és a szemeskályhák csoportja került meghatározásra.⁶¹ Ezen rendszerezett anyagra épült az ásatási megfigyelésekkel együtt a tapétamintás csempék vizsgálata.⁶² Ehhez és a többi tárgytípus vizsgálatához a térinformatikát is segítségül hívtuk.⁶³

⁵⁵ Történeti vázlat: SABJÁN 1991, 275–276. Részletesen: SABJÁN 2001. Ennek rövidített változata egy kiállítás kapcsán az ahhoz kapcsolódó tanulmány- és katalóguskötetben jelent meg. SABJÁN 2002b. Sabján Tibor a kelet-dunántúli kályhaszemtípusok mellett mindkét, a Sárközben talált szemeskályha fotóját együtt közli: SABJÁN 2007, 148–149, 13–14. ábra. Ugyanitt kályharekonstrukció a Csalog által talált leletek alapján: SABJÁN 2007, 146, 11. ábra.

⁵⁶ SABJÁN 2001, 302–309. Egy etei kályha rekonstrukciója: 7. kép. Ez ma a Wosinsky Mór Múzeum *Örökségünk. Tolna megye évszázadai* című kiállítás második termében is látható.

⁵⁷ VIZI 2001, 38, 19. tábla alsó részén, középen látható 3 db kályhaszem. VIZI 2010.

⁵⁸ GAÁL 2015.

⁵⁹ Például: MIKLÓS – VIZI 2003. Ezt a cikket HOLL 2010, 105. oldalán a 14. kép aláírásában és a 63. lábjegyzetben, az irodalomjegyzékben is kizárólag Miklós Zsuzsának tulajdonítja, miközben köztudomású volt, hogy a leletanyag ennek a részének a feldolgozását a jelen tanulmányt is jegyző szerző végzi. VIZI 2012, 214–215; VIZI 2014.

⁶⁰ Ezúton köszönöm Miklós Zsuzsa (1948–2014) segítségét, a pályázatok kapcsán, a leletanyagnak az MTA BTK Régészeti Intézetében készült feldolgozási munkák során végzett fáradhatatlan munkát. A kerámiaanyag restaurálását az MTA BTK Régészeti Intézetében Zamadics Ágnes végezte. Fotókat Dénes Fanny, rajzokat Ósi Sándor készített. További rajzokat Csiszér Antal (WMM), Gere László készített. Fotók: Gere László, Retkes Tamás (WMM). Digitális kép- és rajzfeldolgozás Sági Szilvia és Frankné Sági Apollónia. Kerámianyilvántartó adatbázis karbantartása, adatok feltöltése: Kovács Zoltán. Adatbázis-feltöltés: Kiszvári Alexandra. Jelen tanulmány grafikai kivitelezését Vicze László (WMM) végezte. Mindnyájuk közreműködését köszönöm.

⁶¹ A kályhákat alkotó darabokat megpróbáltam alcsoportokba sorolni. A tanulmányban szereplő darabok a csempe I–II. csoportot alkotják. A halhólyag-díszítésű darabok a csempe III. csoportot képezik. VIZI 2016; VIZI 2018a, 87, 104–106. A 16. század második felének kiemelkedő kályhasanyaga, a tapétamintás csempék alkotják az V–VII. típust. Erről például: VIZI 2018b.

⁶² Az elkészült monográfia sajtó alatt. VIZI 2023.

⁶³ A munka során már elkészítettük a 16. század második felére keltezhető csempékályhák elemzését, amely során a térinformatikai elemzésekhez szükséges munkát Sente Anikóval, a Meridián Mérnöki Kft. geodétájával együtt végeztük. (A munkát az OTKA K 078316 pályázata támogatta.) SZENTE 2014.

ÁTTEKINTÉS A KORAI KUTATÁSOKRÓL

A feltárások során előkerült leletanyag alapvető csoportját képezik a lakóházak fűtőberendezéseit alkotó tárgyak. Csalogovits Józsefnek az 1933. évi ásatás során, a lakóházak kapcsán tett megfigyelései számos esetben utalnak szemeskályha meglétére. A „rétegek”⁶⁴ ismertetése során találkozunk szemeskályha-maradványok említésével. „A törmelékréteg feletti 3 réteg” – házalaprajzot nem tudott Csalogovits rekonstruálni. Egy „tűzhelyet” kell kiemelnem, amely „hamurétegén egy I. Ullászló érme feküdt.”⁶⁵ Ezzel a réteggel kapcsolatban említ kályhamaradványokat: „A kemencék, jobban mondva kályhák elterjedtségét néhány körtealakú kályhabögre és egy XV. század végétől való kályhacsempe töredék árulja el, mely utóbbi domborműves kivitelben páncélos férfialakkal van díszítve.”⁶⁶

A felső, negyedik réteg több helyütt összemosódott a harmadikkal. Ebben volt a fazekasműhely. A réteg korát az itt talált I. Ferdinánd érme adta.⁶⁷ A réteg lakóházának fűtőberendezéseire a következő megfigyelés utalt. „Némi fényt vetnek e réteg egykori lakóházára azok az igen nagy számban előkerült kályhabögrék és négyszögletes tálalakú kályhacsempék, melyekhez hasonlóakat mai napig is találni régi »szemőskályhák« oldalába tapasztva.”⁶⁸

Az 1935. évi etei ásatások azonban újabb fontos eredményeket hoztak a szemeskályhák szempontjából. Az ásatási dokumentáció hiányában csak a Csalogovits publikációjában szereplő adatokat⁶⁹ és a levéltári, földhivatali adatok elemzése kapcsán feltételezett ásatási helyszíneket ismerjük.

A 3. számú felületen (6×10 m), amely a legelőn, a falu közepe táján volt, „40 cm mélyen pedig egy poháralakú bögrékből rakott cserépkályha omladékát találtam meg. Az egyik bögrét borító koromréteg után ítélve bizonyos, hogy a kályhaszemek szájukkal kifelé fordítva voltak a kemence falába tapasztva, az egész kemence alakját azonban már nem sikerült megállapítanom.”⁷⁰

A cikk szerint ugyanezen a felületen „egy 80 cm hosszú, 60 cm széles, négyszögletes kemence fenekén, a hamu rétegen, egymással párhuzamosan két sorban elhelyezve, a kemence szélessége irányában 3, illetve 2 ép, szájával egymásbatolt poháralakú kályhaszem és igen sok hasonló darabnak a töredéke feküdt. Maga a megmaradt kemencefenék grafitos edénytöredékekkel volt bélelve. (...) Feneke sározásának felhajo széle után ítélve meredek falai lehettek, bizonyos azonban az is, hogy az egymásbatolt bögrék már eredetileg is ebben a helyzetben voltak a kemencébe betapasztva. Erre vall a bögrék kiégett ragasztéka, mely még azt is elárulja, hogy a bögresorok ívalakban meghajtva a kemence két oldalfala felett bolthajtásként szerepeltek.”⁷¹

A 4. számú ásatási felületen igen nagy szerencsével egy olyan lakóház maradványait tárta fel, amelyben a helyén találta az összeroskadt kályha maradványait (1935/2. ház).⁷²

A kéthelyiséges házban a két helyiséget elválasztó fal mellett, a sarokban 140×160 cm nagyságú, 3 cm magas sárpadkának a közepén 105×90 cm nagyságú foltban téglás rész volt. A tetején kiégett tapasztást és kályhaszemeket tárt fel. A kályhaomladékban alul pohár alakú kályhaszemek, felettük négyszögletes szájú, tál alakú kályhaszemek, legfelül pedig háromszögalakú, felül gombban végződő szemek voltak.⁷³

Az 1935. évi 5. felületen egy vertfal-szakaszhoz kapcsolódott egy 1,10×1,80 méter nagyságú,

⁶⁴ A mezőváros feltárása során megfigyelték rétegek alapján ismertette. Az eddig ásatási tapasztalataink alapján valóban igen sok, egymásra rétegződött települési építmény volt. Nem feltétlenül lehet azonban ezeket csak a Csalogovits által meghatározott négy rétegre besorolni. Véleményem szerint jóval több, esetenként nem teljesen szétválasztható települési réteg van.

⁶⁵ CSALOGOVITS 1935, 3.

⁶⁶ CSALOGOVITS 1935, 3. A zöldmázás kályhacsempe: ltsz.: M.934.27.1. Ez a típusú csempe a budai várban került elő, Holl Imre a Zsigmond-kori csempék 4. típusához sorolta. HOLL 1958, 246, 64. kép.

⁶⁷ CSALOGOVITS 1935, 3.

⁶⁸ CSALOGOVITS 1935, 3.

⁶⁹ CSALOGOVITS 1937, 321–332.

⁷⁰ CSALOGOVITS 1937, 325.

⁷¹ CSALOGOVITS 1937, 325–326.

⁷² CSALOGOVITS 1937, 326–328, 8. ábra.

⁷³ CSALOGOVITS 1937, 327, 9. ábra 6. sz., 10. ábra. A ház: CSALOGOVITS 1937, 327, 8. rajz.

vályogból készült padka. Ezen pohár alakú és csúcsos kályhaszemek heverték. A fal közelében I. Ferdinánd 1552. évi veretét találták (1935/4. ház).⁷⁴

Az 1935. évi ásatási eredmény nyomán Csalogovits népi építészeti emlékeket is kutatott a Sárköz falvaiban. Könczöl K. János decsi tanyáján pohár és tál alakú szemekből rakott kályhát talált. Ennek a kályhának felső részét enyhén kifelé dőlő pártázat alkotja, nem háromszög formájú, tál alakú hátsó résszel rendelkező elem.⁷⁵ Kun István tanyáján is 1895 óta állt a szobában takaréktűzhely a régi „szemőskályha” helyén. A szemeskályhát kívülről fűtötték.⁷⁶

Csalogovits József megvásárolt egy szemeskályhát és a múzeum időközben berendezett középkori kiállításában felállította. A leltárkönyvi bejegyzésen kívül sajnos nem maradt ránk sem a kiállítás ezen részének fotója, sem maga a kályha.

A leltárkönyv alapján a kályha összetétele: „»Szemőskályha« – alsó, négyszögletes hasábalakú része 32 drb virágcserep alakúból van összeállítva, az ezen nyugvó kerek rész három sorban elhelyezett 24 db négyszögletes szélű tál alakú kályhaszemből van összerakva. A kályha tetejét koszoru módjára 16 drb, téglány alakú, felül kicsipkézett, ágaskodó szarvasalakkal díszített díszíti.”⁷⁷

A múzeumba behozott kályha teljesen pontos kinézetét nem tudjuk meghatározni. Az Ete területén talált kályha két oldalával támaszkodik a sarokba. Ha a 20. század eleji rajzokat, fotókat nézzük, egy oldallal a falnak támaszkodó kályhákat látunk. A 32 db bögre alakú szem inkább a két oldallal a sarokba támaszkodó kályhára lehetett elegendő.⁷⁸ A 24 db tál alakú kályhaszem soronként nyolc szemmel elfogadható lehet. Nem volt szűkítő szem a felső részen. Az oromcsempe már kissé átalakult a középkorhoz képest, nem bástyaalakot mutató a felső szél, hanem „csipkézett”. A 20. század első harmadára keltezhető kályhánál zárt, koronaszerű lehetett a felső lezárás.

Az 1967-ben, Mészáros Gyula nevével fémjelzett ásatás dokumentációja meglehetősen hiányos.⁷⁹

A késő középkori népies cserepkályhák nagytáji vonatkozásait tanulmányozva Sabján Tibor három fő nagytáji típust különített el. Az etei kályha a kelet-dunántúli csoportba tartozik, amely a nyugati és az alföldi típus jegyeit is mutatja.⁸⁰ Elkészítette az 1935-ben Csalogovits József által feltárt kályha (1935/2. ház)⁸¹ rekonstrukcióját is.⁸² Ezek szerint a Kelet-Dunántúlra szögletes alsó testű, bögreszemekből épített kályha volt jellemző, melynek hengeres (sokszögű) felső része tál alakú szemekből állt, az oromzaton háromszög alakú, nyitott tál formájú, csúcsukon gombos darabok voltak (86–87. kép).⁸³

A többi, említett kályhamaradványról a leírtakon kívül semmiféle információnk nincs, az ott talált leletanyagot sem tudjuk azonosítani a fennmaradt leletanyaggal. Így ezek további értékelésére csak annyiban kerülhet sor, amennyit a Csalogovits által leírt pár sor lehetővé tesz. Főként annyit, hogy több kályha maradványa került elő a korai ásatások során, nem csak a számtalan helyen hivatkozott, a 4. számú felületen talált ház és kályha.

Az 1996 óta számos olyan új leletet, leletegyüttest találtunk, amelyek lehetővé teszik a korábbi kutatások eredményeinek jelentős kiegészítését. Az előkerült különleges lelettípusok mellett sor került a leletanyagban található, kályhákhoz köthető összes leletanyag összegyűjtésére. A Sabján

⁷⁴ CSALOGOVITS 1937, 329.

⁷⁵ CSALOGOVITS 1935, 7, 6. ábra; SABJÁN 2001, 302, 9. kép.

⁷⁶ CSALOGOVITS 1935, 7.

⁷⁷ Wosinsky Mór Múzeum Néprajzi gyűjtemény, ltsz.: 934.13.5. (Eltűnt, megsemmisült a II. világháború alatt.)

⁷⁸ A szigligeti vár szemeskályhái két oldalukkal támaszkodnak a falnak. VIZI 2022, 209–269. Ld. a felsővár kályhái közül az északkeleti ház kályháit. Jelen tanulmány kereteit szétfeszítené egy összehasonlító vizsgálat. Annál is inkább, mert nem pontosan egykorú kályhákra beszélünk.

⁷⁹ Másfél oldalnyi jelentés található a WMM Régészeti adattárában. Ebből azonban még az ásatás pontos helyszíne, nemhogy az egyes szelvények helye sem határozható meg. A leletanyag vizsgálata kiegészítheti összességében a típusok elemzését. Néhány fotó maradt fenn az ásatásról, amely többosztatú házak meglétét sejteti, ezzel együtt minden bizonnyal kályhák létezését is.

⁸⁰ SABJÁN 2001.

⁸¹ CSALOGOVITS 1937, 327, 8. ábra.

⁸² SABJÁN 2001, 302, 303, 7. kép.

⁸³ SABJÁN 2001, 302.

Tibor által már meghatározott típusok⁸⁴ mellett számos új típust határoztam meg. Ezeket belefoglaltam az összeállított tipológiai sorba.

Az 1. árok feltárása során találtuk az 1. kályhának nevezett kályhaszemleletet, ezekkel együtt a 26. gödör feltárása során is jelentős mennyiségű kályhaszem került elő.⁸⁵ Az adataink⁸⁶ alapján 743 tárgy tartozik ebbe a csoportba. A kályhaszemek valószínűleg az 1. árok közepén részlegesen feltárt ház pusztulása után elbontantott kályhák és tovább hasznosítani tervezett kályhaszemek depója volt (például: 22. tábla 1–5).⁸⁷

A 7. ház feltárása során rendkívül változatos kályhaszemanyagot találtunk. Pohár, tányérka, tál alakú kályhaszem stb. (például: 17, 20–22. tábla). A szokásos, egyszerű darabok mellett elől zárt, metszett előlapú oromcsempéket is találtunk (36–37. tábla), pohár alakú, szintén metszett előlapú szemekkel együtt (35. tábla 1–7).⁸⁸ A leletanyag alapján tudjuk, hogy az oromszemeken nemcsak gombok voltak, hanem igen karakterisztikus ábrázolások is. Az 1935. évi ásatásból ismert egy töredék, amely egy csúcsos sapkás, nagyfülű, nagy szemű, nyitott szájú emberfejet (?) mutat (38. tábla 2).⁸⁹ A kalapos emberfej nem egyedi darab, a fazekasház feltárása során is került elő példánya.⁹⁰ Szintén zárt előlapú, metszett díszítésű, háromszög formájú elem csúcsán helyezkedett el. Minden bizonnyal oromdísz lehetett a 2001. évi ásatás során előkerült „ördögfej” is (38. tábla 6).⁹¹

A 10. ház feltárásakor egy kályha maradványai is előkerültek a ház északnyugati sarkában. Az omladékban jelentős mennyiségű, ún. tapétamintás töredék volt, de emellett jelentős számban voltak a népi kályha csoportba sorolható töredékek is.⁹² A két típus együttes megjelenése a kályha rekonstrukciója kapcsán vetett fel újabb kérdéseket. Ennek az izgalmas megfigyelésnek részletes elemzés még folyamatban van.

Kályhaszemek a 90. objektumból⁹³

A 2009. évi megelőző feltárás során, (83. kép) a mezőváros délkeleti szélén dolgoztunk. Egy többször átépített ház, a 90. objektum, kutatása során feltártuk egy kályhaalap maradványait (84–85. kép). Eredeti helyen, a kályhaalapon nem találtunk darabokat, de jó néhány kályhaszemtípusból került elő az objektumból:

- metszett elejű, valószínűleg háromszög alakú kályhaszem (8. tábla 1)⁹⁴
- metszett elejű kályhaszem (8. tábla 2)⁹⁵
- tányérka alakú kályhaszem (2. tábla 1, 15. tábla 1–2)⁹⁶
- hagyma alakú kályhaszem (2. tábla 2, 12. tábla 9)⁹⁷
- pohár alakú kályhaszem (2. tábla 4, 9. tábla 1–4)⁹⁸
- további darabok (12. tábla 10, 15. tábla 3–4).⁹⁹

⁸⁴ SABJÁN 2001, 10. kép, leírásuk: 305–308.

⁸⁵ VIZI 2012, 227–230.

⁸⁶ A leleteket és az adataikat Access adatbázisban létrehozott rendszerben tartottuk nyilván. Ma az etei tárgyakat a Huntéka rendszerében tartjuk nyilván az összes más lelőhelyről származó régészeti anyaggal együtt.

⁸⁷ A teljes feldolgozás még nem történt meg. Rövid áttekintés: VIZI 2014, 161, 4. tábla.

⁸⁸ MIKLÓS – VIZI 2001, 34. tábla 1, 31. tábla.

⁸⁹ WMM Régészeti gyűjtemény, ltsz.: M.3.936.36. A hozzá tartozó alsórészsel együtt: ltsz.: E.2004.1.1. CSALOGOVITS 1937, 331, 15. ábra; MIKLÓS – VIZI 2001, 52, 31. tábla.

⁹⁰ E.2004.12.1., E.2004.12.2. (Gyarapodási napló száma: 245.) 13. árok.

⁹¹ E.2005.34.1. (Gyarapodási napló száma: 436.) 71. gödörből.

⁹² VIZI 2013.

⁹³ A korábban az egyéb kerámialeletek alapján említettem, a tanulmányban nem szerepel az összes, ebben az esetben kályhához köthető darab, egy válogatást készítettem a legjellemzőbb darabokról.

⁹⁴ E.2010.84.23. – II.10. típus – a töredékesség miatt az egyszerűbb csoportba soroltam. 37. tábla.

⁹⁵ E.2010.84.24. – II.10. Töredék volta miatt típusa bizonytalan. 37. tábla.

⁹⁶ E.2010.65.1. – I.9. típus. E.2010.87.1. – I.9. típus. 26–27. tábla.

⁹⁷ E.2010.65.2. – I.4. típus, valószínűleg B; E.2010.85.46. – I.4. típus, valószínűleg B, 20. tábla.

⁹⁸ E.2010.65.4. – I.B. típus feltehetőleg, a félhengeres perem (17. tábla) és a forma miatt. E.2010.84.46., E.2010.84.47., E.2010.84.49., E.2010.84.48. – I.B típusúak.

⁹⁹ E.2010.85.47. – I.B típus, E.2010.87.1. külső és belső oldal – I.B típus. 17. tábla.

Több típus hátsó részének kialakítása megegyezik a pohár alakú kályhaszemek hátsó részével. Ilyen a karéjos kályhaszem, a karéjos kályhaszem gyűrűvel típusok (I.2. típus: 18. tábla, I.3. típus: 19. tábla, de a II.1. típus: 34–35. tábla). Ezért most csak a peremük alapján kifejezetten ide sorolható darabokból mutatok be az objektum anyagából néhányat. A katalógus tartalmazza az egyes tárgyak típusbesorolását. Kérdéses esetekben a legegyszerűbb típusba soroltam a darabokat. Ez ebben az esetben általában a pohár alakú kályhaszemek csoportja. Csak alapbesorolásba tehető példányok: pohár alakú kályhaszemek fenéktöredéke (9. tábla 7–8),¹⁰⁰ további darabok (12. tábla 3, 5, 8).¹⁰¹ Háromszög formájú, nyitott elejű kályhaszem (2. tábla 3).¹⁰²

A kályhas leletanyag vizsgálata során bebizonyosodott, hogy a Kelet–Dunántúl vonatkozásában szükséges volt a Sabján Tibor által megállapított típusok kibővítésére. Nem arról van szó, hogy érvénytelen lenne az általa megfogalmazott rendszer, hanem arról, hogy annak idején a Csalogovits József kutatásaiból származó leletanyagra tudott támaszkodni. Az 1996-tól folytatott komplex régészeti kutatásokból, különösen a 7., 10. házakból, valamint a 26. gödör anyagából rendelkezésre álló tárgyak lehetővé és szükségessé tették a típusok bővítését.

Csempe I. csoport

Típus	Név	Rövidítés	Sabján szerint* (87. kép)	Tábla
I.1.	Pohár alakú kályhaszem	PKSZ	S-10. kép 1.	17. tábla
I.1.A	Pohár alakú kályhaszem – hengeres	PKSZ-A	–	17. tábla 1–3.
I.1.B	Pohár alakú kályhaszem – domború oldal	PKSZ-B	–	17. tábla 4–5.
I.1.C	Pohár alakú kályhaszem – kicsi, hengeres	PKSZ-C	–	17. tábla 6–7.
I.2.	Négykaréjos kályhaszem	N PKSZ	S-10. kép 3.	18. tábla
I.2.A	Négykaréjos kályhaszem	N PKSZ-A M>Sz _a	S-10. kép 3.	18. tábla 1–6.
I.2.B	Négykaréjos kályhaszem	N PKSZ-B M<Sz _a		18. tábla 7–8.
I.3.	Négykaréjos kályhaszem gyűrűvel	N PKSZ+GY	–	19. tábla 1–2.
I.4.	Hagyma alakú kályhaszem	HKSZ	S-10. kép 9.	20–21. tábla
I.4.A	magas	HKSZ-A M>Sz _a		20. tábla 1–5.
I.4.B	domború	HKSZ-B M<Sz _a M~Sz _a		20. tábla 6–8.

¹⁰⁰ E.2010.84.56., E.2010.84.57.

¹⁰¹ E.2010.85.40., E.2010.85.42., E.2010.85.45.

¹⁰² E.2010.65.3. – I.10. típus – 28. tábla.

Típus	Név	Rövidítés	Sabján szerint* (87. kép)	Tábla
I.4.C	kicsi	HKSZ-C		21. tábla 1–2.
I.4.D	kívül mázas/mázfoltos	HKSZ-D		21. tábla 3–4.
I.4.E	Gombos, rovátkolt stb csúcs	HKSZ-E	S-10. kép 9.	21. tábla 5–6.
I.5.	Tál alakú kályhaszem	TKSZ	S-10. kép 5.	22. tábla 1–5.
I.6.	Sarokelem: tál alakú kályhaszem + vályús/ félhengeres félcsempe	TKSZ+FH	S-10. kép 6.	23. tábla 1–7.
I.7.	Félhengeres/vályús félcsempe	KSZ FH	S-10. kép 10.	24. tábla 1–2.
I.8.	Háromszög formájú, háromoldalú, tál alakú kályhaszem csúccsal	TKSZ-3 Cs	S-10. kép 8.	25. tábla 1.
I.8.Cs	Háromszög formájú, háromoldalú, tál alakú kályhaszem csúcsa	Cs	–	
I.9.	Tányérka alakú kályha- szem	TáKSZ	S-10. kép 2.	26. tábla 1–7, 27. tábla 1–3.
I.10.	Háromoldalú, tál alakú kályhaszem	TKSZ-3	S-10. kép 8.	28. tábla 1–3.
I.11.	Oromdíz	OD	–	
I.11.A	„Koronás” kupoladíz	KD	–	29. tábla 1.
I.11.B	Zárt, felül díszes elem	KD	–	29. tábla 2.
I.11.C	Gömbformájú csú- csok, *E.2004.12.27.	G	–	30. tábla 1–4.
I.12.	Téglalap alakú, tál ala- kú kályhaszem	TKSZ T	–	31. tábla 1.
I.13.	Női alak – oromelem		–	32. tábla 1–3.
I.14.	Pártás orom	P.P.7.	–	33. tábla 1–3.

* SABJÁN 2001, 306, 10. kép, leírásuk: 305–308.

Csempe II. csoport

Típus	Név	Rövidítés	Sabján szerint* (87. kép)	Tábla
II.1.	Pohár alakú kályha- szem –előlappal	M PKSZ	–	34–35. tábla
II.1.A	Pohár alakú kályha- szem – préselt zárt	M PKSZ HZ		34. tábla 1.
II.1.B	Pohár alakú kályha- szem – préselt áttört – kicsi-nagy	M PKSZ HÁ		34. tábla 2–3.

Típus	Név	Rövidítés	Sabján szerint ¹ (87. kép)	Tábla
II.1.C	Pohár alakú kályhaszem – metszett előlappal	M PKSZ Z		35. tábla 1–7.
II.8.	Háromoldalú tál alakú kályhaszem csúccsal – metszett, zárt előlappal	TKSZ-3 MZ	–	36. tábla 1–9.
II.8.B	Háromoldalú tál alakú kályhaszem – áttört metszett előlappal, csúccsal	TKSZ MA	–	36. tábla 2. (?)
II.8.Cs	Oromcsempe – csúcs metszethez	Cs		–
II.10.	Háromoldalú, tál alakú kályhaszem – előlappal	TKSZ-3 E		37. tábla
II.10.A	Háromoldalú, tál alakú kályhaszem – zárt előlappal	TKSZ-3 MZ		37. tábla 1–2.
II.10.B	Háromoldalú, tál alakú kályhaszem – áttört előlappal	TKSZ-3 MÁ		37. tábla 3–4.
II.13.	Figurális oromcsempe	FO		38. tábla
II.13.A	Kalapos ember (gülu) absztrakt emberábrázolás			38. tábla 2, 38. tábla 1, 3–4.
II.13.B	Állat, egér, ördög (?)			38. tábla 5–6.

* SABJÁN 2001, 306, 10. kép, leírásuk: 305–308.

A KÁLYHASZEMTÍPUSOK LEÍRÁSA – MINTAPÉLDÁNYOK A TÍPUSOKHOZ¹⁰³

I.1 típus – Pohár alakú kályhaszem – PKSZ (17. tábla)

A pohár alakú kályhaszemeknek három alcsoportját különíttem el.

I.1.A típus

Hengeres testű, legalsó részén szűkül össze a fenékrészhez. Kerek szájnyílás. Egyenes, felül legömbölyített perem, belső oldalán keskeny, homorú, félhengeres belső peremkialakítással. Anyagának színe élénkvrös, lehet vrösesbarna, kevés, szemcsés soványító anyagot tartalmaz (17. tábla 1–3). Méretek: magasságuk 12–13 cm körül van, a szájátmérő 8–9 cm. Fenékátmérő: 5–6 cm.

I.1.B típus

A másik forma kissé domború, a fenékrészhez kb. alsó harmadán összeszűkülő oldalú. Szélesebb, mint az A típusnál, homorú belső peremes. Szélessége kb. 1 cm, az íves szabályosabb, mint az A típusnak. Vrösre égett agyagból készültek, csillámmal, homokkal soványítva. Korongoltak. Ennek a típusnak a peremén előfordul sárga és vrös festés nyoma (17. tábla 4–5). Méretek: a

¹⁰³ A típusok mellé rendelt példányok leltári számát külön táblázatban adom (2. táblázat).

szemek magassága 9,6 cm és 16 cm között található. Az átlagos magasság azonban 14–16 cm között volt. A szájátmérő 9–13,5 cm közötti. A leggyakoribb 11–12 cm. A fenékátmérő 4,5 cm átlagosan.

I.1.C típus

Hengeres testű, legalsó részén szűkül össze a fenékrészhez. Kerek szájnylás. egyenes, felül legöbolyított perem, belső oldalán keskeny, homorú, félhengeres belső peremkialakítással. Anyagának színe élénkvrös, lehet vörösesbarna, kevés, szemcsés soványító anyagot tartalmaz (17. tábla 6–7). Méretében különbözik az I.1.A típustól: mintegy fele az I.1.A típusnak. Ennek magyarázatát még nem tudom, további elemzést igényel.

A kályhaszemek külső oldalán altípustól függetlenül megfigyelhető, hogy milyen mélységig voltak a kályha agyagfalában (6–8–10 cm). A fenékrész a külső oldalán gyakran fekete kormos. Azaz ezek a darabok már egyszer használatban voltak, ezért figyelhető meg korom, valamint a peremtől indulóan kisebb-nagyobb sávban a sárga agyag maradványa. A sárga agyag a kályha kályhaszemek közötti kötőanyagának maradványa.

A peremeken szintén találunk ilyen sárga színeződést, de előfordul vörös színben is. Időnként a kályha fehér meszelésére utaló maradványok is megfigyelhetők (35. tábla 4, 38. tábla 5).

I.2. típus – Négykaréjos kályhaszem – N PKSZ (18. tábla)

A típusnak két alcsoportja van, amelyeket a méretük, formájuk különít el egymástól.

I.2.A típus – Négykaréjos kályhaszem – N PKSZ-A

Vörös anyagból korongolással készült, enyhén szemcsés. Fő kontúrját tekintve hengeres, de négy felől oldalát benyomták, úgy, hogy mintegy négyszirmú szájnylás keletkezik. A szirmok összeérnek középpüth.¹⁰⁴

Keskeny, belső hornyos pereme van. A szemek magassága nagyobb, mint a szájátmérő (18. tábla 1–6). A karéjos kályhaszemek ezen típusán, de a pohár alakúak peremén is előfordult sárga és vörös festés nyoma (18. tábla 2).

I.2.B típus – Négykaréjos kályhaszem – N PKSZ-B

Világosvrös anyagból korongolással készült, homokkal soványított. Fő kontúrját tekintve csonkakúp formájú szem. A szájnylását négy oldalról összenyomták oly módon, hogy négy szimmetrikus karéj keletkezett.¹⁰⁵ Kevés példány fordul elő belőle.

Keskeny, egyenesen levágott peremes, nincs belső pereme. A magasság kisebb, mint a szájátmérő (18. tábla 7–8).

I.3. típus – Négykaréjos kályhaszem gyűrűvel – N PKSZ+GY (19. tábla 1–2.)

Fő kontúrját tekintve hengeres, de négy felől oldalát benyomták, úgy, hogy mintegy négyszirmú szájnylás keletkezik. A szirmok összeérnek középpüth. A szájnylás közepéig érő szirmrészeket középpüth egy lapos gyűrű zárja le.

Anyaga a többi kályhaszemhez hasonlóan vrös, enyhén szemcsés, és gyorskorongon készült. Kevés példányban fordul elő. Ez a kályhán betöltött szerepéből adódhat. A bemutatott két példány formailag jelentősen különbözik egymástól, akár külön alcsoportot is képezhetnének, de ezt csak több lelet esetében célszerű képezni.

I.4. típus – Hagyma alakú kályhaszem – HKSZ (20–21. tábla)

Anyagát tekintve vrös, homokkal, időnként apró szemcsékkal soványított jellegzetes kályhaszemtípus.¹⁰⁶ Gyorskorongon készültek. A nevét is jellegzetes, enyhén nyomott gömbformájáról

¹⁰⁴ CSALOGOVITS, 1937, 328, 10. ábra, alsó sor, jobb szélén. Jól látszik, hogy a szem fenékrésze feketére égett.

¹⁰⁵ CSALOGOVITS, 1937, 328, 10. ábra, alsó sor, bal szélén.

¹⁰⁶ Az 1930-as évek ásatásaiból már került elő hagyma alakú kályhaszem. CSALOGOVITS 1937, 328, 10. ábra, alsó sor közepén.

és kiálló csúcsáról kapta. A gömbtest egyik felén különféle formájú nyúlvánnyal rendelkezik. A nyúlvánnyal, csúccsal ellentett oldalon található nyílása. Ennek kb. 8–10 mm szélességű pereme van. Ez minden bizonnyal a készítéshez kapcsolódik, azaz a száradás során ez lehetett a levegőtető nyílás. A hagyma alakú kályhaszemek vörös agyagból készültek, homokkal és csillámmal soványítva. Korongoltak. A peremük sík, kissé kiszélesedő. A korongolás után erre a peremre állíthatták száradni. A peremhez közel beszúrt, a kályhaszem falát átszakító lyuk található. Ennek léte szintén technikai okokra vezethető vissza. Az összes többi típustól eltérően itt a szemek belseje fekete kormos volt.

A kályhaszem nyílása van a kályha belseje felé, a szem belseje kormozódik a használat során. A szemek külső oldalán több esetben megfigyelhető, hogy meddig építik be a kályhába, a kályha domború boltozatába. Ezen a sávon sárga agyag maradványai figyelhetők meg. Általában a legszélesebb részükig kerülnek az agyagba. Magasságuk 17,4 cm-től 20,7 cm-ig terjedt. Alsó nyílásuk átmérője 8 cm-től 14,8 cm-ig terjedt, tehát igen változatos nagyságban készültek. Más megkülönböztető jegy még a csúcs kiképzése és lezárása. A fentiek alapján több altípust különítettem el.

A méret és forma alapján normál és kicsi méretben is előfordulnak. Ezen, a formát nem alapvetően meghatározó jellemzők alapján határoztam meg az altípusokat.

1.4.A típus – Hagyma alakú kályhaszem – HKSZ-A

A nagyméretű kályhaszemek között voltak magasak, arányaiban karcsúnak látszó példányok. Ezek esetében a magasság nagyobb, mint a szájátmérő. A gömbtestből egyenletesen keskenyedve, kúpszerűen nyúlik ki a csúcs, amelyet felül vízszintesen levágtak (20. tábla 1–3).

1.4.B típus – Hagyma alakú kályhaszem – HKSZ-B

A nagyméretű kályhaszemek között a gömbtestében enyhén lapított, arányaiban alacsony formájúakat is találunk. Ezek esetében a magasság kisebb, mint a szájátmérő, vagy a magasság és a szájátmérő nagyjából megegyezik méretben egymással. A csúcs a gömbtestből egyenletesen szűkülve nyúlik magasra, felül egyenesen levágva (20. tábla 6–8).

1.4.C típus – Hagyma alakú kályhaszem – HKSZ-C

Szájnyílás felé szűkülő paláston domború rész, amelyen kis, felül lapos záródású nyúlvány látható. A szájnyílás keskeny peremes. A kályhaszem belül kormos.

Formája bár hasonló az I.4.A típushoz, jóval kisebb méretű: Magasság: 6 cm, szájátmérő: 6 cm (M<5–6 cm) (21. tábla 1–2).

1.4.D típus – Hagyma alakú kályhaszem – HKSZ-D

Mintegy alsó kétharmadában enyhén szűkülő hengerpalástú, felül csúcsos, gömbszelet lezárású kályhaszem. A szájnyílásán a többihez hasonló perem. A hengerpaláston néhány esetben bekarcolt csigavonal fut körbe. Belül kormos. A leletanyagban volt néhány, az előző típusokkal megegyező formájú darab, amelyek kívül zöld mázasak voltak, kisebb-nagyobb felületen (21. tábla 3–4).

A csúcsok megoldása is többféle. Egyenes, felül egyenesen lezárt (I.4.A típus). Találtunk bordával díszített csúcsú kályhaszemet is (I.4.E típus).

1.4.E típus – Hagyma alakú kályhaszem – HKSZ-E

Mintegy kétharmadában enyhén szűkülő hengerpalástú, felül csúcsos lezárású kályhaszem. A csúcson gombos zárás található. Előfordul, hogy a gomb alatt borda fut körbe. A hengerpaláston néhány esetben bekarcolt csigavonal fut körbe. Belül kormos. A szájnyílásán a többihez hasonló sík a perem (21. tábla 5–6).

1.5. típus – Tál alakú kályhaszem – TKSz (22. tábla)

Jelentős mennyiség került elő a tál alakú kályhaszemből.¹⁰⁷ Egyenes, felül vízszintesen egyenesre levágott peremmel készítették őket, a sarkokat enyhén kifelé, kissé csőrösre nyomták. Élénkvörös

¹⁰⁷ CSALOGOVITS 1937, 328, 10. ábra, felső sor, bal szélén.

homokkal soványított agyagból gyorskorongon készültek. Külső oldalukon megfigyelhető volt a négyszögletes keret nyoma, amellyel a kerekre korongolt szemeket négyszögletesre alakították. Néhány példányon a sarkokat belül kis agyagdarab beillesztésével, elsímitásával lekerekítették. A külső részen észlelhető a kályha agyagfalának, az agyagtapasztásnak a nyoma. A perem külső oldalán a fenék felé tartó hajlaton lehet helyenként agyagmaradványokat találni. Az oldal alsó részén, a fenéken a fekete kormos rész mutatja a megégés határát. Az 1. árok területén talált darabok „használtak” voltak.

6 cm és 7,5 cm közötti fenékátmérőt tudunk meghatározni. Az edényfal vastagsága 0,6 és 1 cm között váltakozott, de gyakoribb volt az 1 cm.

I.6. típus – Sarokcsempe – Tál alakú kályhaszem + vályús/félhengeres félcsempe – TKSZ+FH (23. tábla)

A kályha sarokrészén alkalmazott elem.¹⁰⁸ Az I.5. és az I.7. típusok összeillesztéséből készült alkotóelem. A két elem összeillesztésének határán, az illesztés takarására két vagy három agyagszálból font kötődísz kerül, amely mintegy függőleges díszítőelem lett a kályha hasáb alakú, alsó részének sarkán.

Ez a kályhaszemtípus ritka elem az etei kályhaszemanyagban. A típustáblán bemutatott darabok között találunk finom homokkal soványított, szép kidolgozású, gyorskorongon készült darabokat (23. tábla 1, 2, 6), de durvább anyagúakat is (23. tábla 5–6).

I.7. típus – Félhengeres/vályús elem – KSZ FH (24. tábla 1–2.)

A kályhaszemanyag összetételének igen fontos jellemzője, hogy Etén igen kevés példány félhengeres kályhaszem¹⁰⁹ került elő ez idáig. A félhengeres szemek jelenléte összefügg a fenti sarokelem meglétével is. A félhengeres szemeknek átmérőjét lehetett meghatározni: 9,7 cm, valamint 8,7 cm volt. Magasságuk a velük együtt használt tál alakú szemek magasságával szokott megegyezni.

I.8. típus – Háromoldalú, tál alakú kályhaszem csúcscsúsz – TKSZ-3 Cs (25. tábla 1.)

Vörös anyagú, homokkal, csillámmal soványított, gyorskorongon készült tárgytypus.¹¹⁰ Kerek fenékrésszel, enyhén rézsűs oldallal. Lehetséges egyenlő oldalú formával, vagy egyenlő szárú háromszög formaként.¹¹¹ Díszítése, gombos nyúlványa van.¹¹² Ez a szem egyik csúcán gombszerű dísz. A csúcsgomb az egyenlő szárak összefutásánál található. A gombok nagy részéről, a tálrész hiányában nem határozható meg, hogy az I.8. vagy a II.8. csoport ormán ültek. Előfordulhat, hogy az I.11.A csoporthoz tartozhattak, egyfajta oromdísz gombjai lehettek. Ma még nem tudom ezeket elkülöníteni (ld. 29. tábla 1. ábráját is.).

I.8.Cs típus – Az oromcsempék gombos csúcsa, félgömbdísz – TKSZ Cs

Vörös, homokkal soványított agyagból készült, csúcsos gömb, esetenként nyúlványtöredékkel. A 35. gödör–7. ház komplexumban 13+1 db olyan töredéket vettünk nyilvántartásba, amelyek díszes oromcsempéhez tartoznak, de nem tudható, hogy sima tál alakú vagy metszett elejű csempék

¹⁰⁸ CSALOGOVITS 1937, 327, 9. ábra, felső sor, bal szélén. A sarokcsempe vályús részét láthatjuk, a helyes állásától 90 fokkal elfordítva. A két szálból sodort sarokdísz világosan megfigyelhető. E mellett az elem mellett két olyan elemet látunk, amelyeket a tapétamintás kályhák alkotóelemeihez soroltunk. A pártadíszes elemek nagy része (P.P.7. típus) a tapétamintás elemeken ismert akantuszlevéllel díszített. A 9. ábra közepén lévő elem (P.P.8. típus) jóval kisebb számban fordul elő Etén.

¹⁰⁹ Például: E.2002.15.191., 2002.15.190. Ezekon kívül egészen kicsi, de ebbe a típusba sorolható töredékkel rendelkezünk. Ezek ismeretétől most eltekintek.

¹¹⁰ Például: E.2006.148.3. A megfigyeléseim szerint nem volt előlapja, ezért került ebbe a csoportba. A gomb és a tálrész csatlakozásánál lévő enyhe metszés alapján nem lehetett egyértelműen a metszett előlapos csoportba tenni.

¹¹¹ CSALOGOVITS 1937, 328, 10. ábra, felső sor közepén.

¹¹² Jelen helyen kell megemlítenem, hogy a típusbesorolásoknál mindig a lehetséges „legkisebb” – „legegyszerűbb” típust jelöltük meg, mint lehetséges típust. A lehetséges összetettebb típust mindig csak akkor jelöltem, ha a megmaradt formából az teljesen biztosan meghatározható volt. Így előfordulhat, hogy egy tál alakú kályhaszem például egy sarokelem része lehetne, vagy valójában az volt, de ezt a töredékből nem lehetett teljes bizonyossággal megállapítani, ezért egyszerűbb csoportba lehetett csak sorolni.

csúcán voltak. Egy teljességgel gömb formájú, a csúcsgömböknél nagyobb méretű (átmérő: 6–7 cm) grafitos felületű töredéket¹¹³ is meg kell említenek. Ez a gömb azonban inkább a már említett V–VII. típusba sorolt, tapétamintás kályhák oromdíszéhez/kupoladíszéhez tartozhat, a szintén grafitozott felületű lapcsempepéldányok megléte, rokonsága miatt is.

I.9. típus – Tányérka alakú kályhaszem – TáKSZ (26. tábla 1–7, 27. tábla 1–3.)

A kályhaszemek homokkal soványított agyagból készültek, időnként kavicsszemcsével. Vörösre, vörösbarnára égtek. Gyorskorongon készültek, aljukon látszik a korongról való levágás nyoma. A belsejükben koncentrikus körök, különféle benyomkodással, bevagdosással. Igen sokféle kialakítással készültek. A 35. gödör–7. ház területén 63 db volt. Ez igazából a fazekas műhelykörzet, raktárhelyiséget tekintve nem meglepő. Ezek a szemek használatlanok voltak.

Méret: magasság: 1,8–3,5 cm. Szájátmérő: 9–12,5 cm között volt, zömükben 11 cm. A fenékátmérő általában mintegy 1 cm-rel kisebb a szájátmérőnél.

Méret: magasság: 1,8–3,5 cm. Szájátmérő: 9–12,5 cm között volt, zömükben 11 cm. A fenékátmérő általában mintegy 1 cm-rel kisebb a szájátmérőnél.

I.10. típus – Háromszög formájú, tál alakú kályhaszem – TKSZ-3 (28. tábla 1–3.)

Vörös anyagú, homokkal, csillámmal soványított, gyorskorongon készült tárgy típus. Kerek fénekrésszel, enyhén rézsűs oldallal. Lehetséges egyenlő oldalú formával vagy egyenlő szárú háromszög formaként.¹¹⁴

A háromszög formájú darabokat minden bizonnyal a kályha oromdíszéhez használták fel. Csak akkor lehet tisztázni, hogy önállóan vagy metszett elejű darabokkal alkottak párkányt egy kályhán, ha sikerül ásatással, helyben összeomlott, és összes vagy majdnem összes darabjában fennmaradt kályhát feltárni. A leletanyagban teljes bizonyossággal nem lehet meghatározni, hogy I.10. vagy I.8. típusról van szó, ha töredékes a háromszög formájú darab.

I.11. típus – Oromdíszek

I.11.A típus – Koronás oromdísz (29. tábla 11.)

Egy különleges tárgy típus töredékei kerültek elő a 35. gödörből. Többféle variációját különítem el. Az egyik féle vörös anyagból készült, korongolt. Több, össze nem illő töredékről van szó.¹¹⁵ A tárgy egy enyhén domború oldalú, hordószerű tárgy, amelyen körben több helyen, szabályos közönként, kiemelkedően korongolt gombdíszek helyezkednek el. A gombdíszek között pedig az oldalt kivágások törik át. Ezek nagyjából ívelt oldalú, egyenlő szárú háromszögek, alul kis nyúlvánnyal. Ezek széle kifelé rézsűsen alakított. Pontos formáját csak rekonstruálhatjuk kivágások vonalának követésével, így a lehetséges megoldások áttekintésével. Sem alsó, sem felső záródását nem ismerjük.

A tárgy kályha tetejét díszíthette, az orompárkány mögött, a kályha tapasztott kupoláján lehetett. Elképzelhető, hogy a domború felületen, hagyma alakú díszek karéjában, közepén, magasra nyúló áttört elemként helyezték el.

I.11.B típus – Alul nyitott kupoladísz (29. tábla 2.)

Vörös anyagú, korongolt kályhaszem,¹¹⁶ a hagyma alakú szemekhez hasonló, a csúcán azonban egy több irányban hajtogatott dísz van. (A legteteje hiányzik.) Egyik oldalán három bebökődött dísz van. Oldalán a gömbtest legnagyobb kiterjedéséig, mint a hagyma alakú szemeknél, lehetett

¹¹³ E.2004.12.27.

¹¹⁴ CSALOGOVITS 1937, 328, felső sor jobb széle. A 90. objektumból: E.2010.65.3. – 2. tábla 3.

¹¹⁵ E.2005.7.2–3.

¹¹⁶ Ez a darab ismeretlen Tolna megyei lelőhely megjelöléssel található a WMM Régészeti gyűjteményében. Feltételezhetően az etei ásatásokból származik, jó néhány további darabbal együtt. Ltsz: 58.149.1.

beépítve a kályha boltozatába. Kormos belseje miatt minden bizonnyal a kályha kupolájának fő díszje lehetett. (Akár elképzelhető az I.11.A típus hiányzó, középső részeként, zárásaként.)

I.11.C típus – Koronás oromdísz – oromcsempék gombjai (30. tábla 1–4.)

A kupoladíszekhez soroltam jó néhány, korongolt, nyílással, bevagdosással, valamint egyéb illesztési felülettel bíró, felül csúcsos gombot. Igazából nem könnyű eldönteni, hogy melyik típus alkotóelemei. Alapos vizsgálat után lehet az I.8., a II.8. vagy akár az I.11.A típusokhoz sorolni őket.

I.12. típus – Téglalap szájnyílású kályhaszem – TKSZ-T (31. tábla)

Vörösre égett, homokkal soványított anyagú, tál formájú kályhaszem. Gyorskorongon készült. Szélessége kb. fele a hosszúságának.

I.13. típus – Női alak – O (32. tábla 1–3.)

Oromdísznek tekintjük azt az önálló elemet, amely kalapos, puffos ujjú felsőben lévő, bő szoknyás női alakot ábrázol, amely felső harmadában felfelé keskenyedő, felül enyhén lekerekített agyaglap elején álló „dombormű”, kis hátsó talppal rendelkezik. O típusként a tapétamintás csempék (csempe V–VII.) oromcsempéi közé soroltam. Konkrét kályhaomladék hiányában nem eldönthető, hogy melyik kályhacsoportba tartozik. Elképzelhető mind a népi, mind a csempés kályhák csoportjában. Mázatlan formában ismerjük, így ez sem nyújt támpontot a besorolásához.

I.14. típus – Pártázatos oromcsempe – P.P.7. – P.P.8. (33. tábla 1–3.)

Az Ete mezőváros kutatása során előkerült kályhaleletanyagot a vizsgálat során két fő csoportba soroltam. A csempék egy részét a tapétamintás kályhacsempék csoportjába soroltam. Ennek a csoportnak egyik oromcsempecsoportja a fekvő téglalap alakú, felül három nyúlvánnyal rendelkező, a kályha felső részét képező csempe (33. tábla 1). A csempén lévő akantuszlevél miatt mindenképpen a csempe V–VII. típusúhoz sorolható elem. A mintaelem, valamint a mintával kapcsolatba hozható elemek a kályhát alkotó többi elemen is szerepelnek.¹¹⁷

A pártázatos csempék között azonban – a formai azonosság mellett – több, másfajta díszítésű elem is található. Az általam a tapétamintásoknál P.P.8. típusba sorolt elem (33. tábla 2) formáját, felső oldalán a három nyúlványt tekintve megegyezik a P.P.7. típusal.¹¹⁸ A P.P.8. típus díszítése a felső harmadban zezugminta, abban három-három domború pöttydísz, az alsó sávban egy vízszintes pálcára csavarodó szalagdísz láthatunk. A P.P.9 típus szalagdíszje már stilizáltabbnak tűnik az előző csoportnál. Az általam vizsgált P.P.8. típusú darab hátsó tálrésszel is rendelkezik.¹¹⁹ Szintén P.P.8. típusba tartozik a Csalogovits József által Etén feltárt oromcsempe.¹²⁰ A Csalogovits cikkében közölt csempe nagy valószínűséggel azonos a Gaál Attila által közölt csempével.¹²¹ Gaál Attila véleménye szerint ez a darab a múzeum 1964-ben megnyílt régészeti kiállításának Etét bemutató vitrinjében is szerepelt. Ez azonban a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem

¹¹⁷ A részletes tipológiájára: VIZI 2023.

¹¹⁸ CSALOGOVITS, 1937, 327, 9. ábra, felső sor közepén – tapétamintás P.P.8. típus. A 9. ábra felső sor jobb szélén lévő elem szintén a tapétamintás típusba tartozik: P.P.6. – ltsz.: E.2008.25.8.

¹¹⁹ E.2008.27.1.

¹²⁰ CSALOGOVITS, 1937, 9. ábra felső sor közepén.

¹²¹ GAÁL 2015, 173, 24. jobb oldal. Ezen a képen valóban kiegészítve szerepel az oromcsempe. A csempe hátulján a szerző megállapításával ellentétben található egy leltári szám (36.27.25.), amelynek azonosítása azonban az etei kályhacsempe anyag feldolgozása során jó darabig sikertelennek bizonyult. Ilyen leltári számot hivatalosan nem tartalmaznak a múzeum nyilvántartásai. Ezt a tárgyat az azonosíthatatlan tárgyak között tartottuk. Az oromcsempén kívül egy háromszög szájnyílású, tál alakú szem is található az említett nem meghatározható leltáriszám-csoporton (38.27.). A korai, Csalogovits József által vezetett leltárkönyv alapos vizsgálata alapján kiderült, hogy valamikor ceruzás bejegyzés került a leltárkönyvbe, az etei, de más tételek esetében is. Véleményem szerint a tárgy leltári száma: M.3.936.35. A leírása szerint: „Kályhaoromdísz sűrű cserépből. Felső széle lőrészszerűen kicsipkézett.” Elképzelhető, hogy valamiféle egyéb, feltehetően az új, 1960-as évek elején tervezett kiállítás készítéskor elhatározott nyilvántartási céllal szerették volna kiküszöbölni a korábbi, M jelzetű leltári számot.

igazolható.¹²² Bár pártázatos csempe látható a kiállítási vitrint ábrázoló fotókon, a mintája nem egyezik meg a Csalogovits József, majd a Gaál Attila által közölt csempével.

A P.P.8. csoportba sorolt oromcsempék példányai Szekszárd-Palánk kiserőd és Tolna-Posta lelőhelyek területén kerültek elő.¹²³ A Tolnán előkerül darabok felülete is grafitral bevont.

A grafitos bevonat felveti azt a kérdést, hogy milyen típusú kályha készült a grafitbevonatos darabokból.

Ete mezőváros területén a tapétamintás kályhák esetében találtunk jelentős mennyiségben, sokféle típushoz tartozó, grafitral bevont felületű darabokat. Véleményem szerint, bár találunk redukált égetésű, szürke kályhákat a népi csoportban is, a grafitral bevont felületű oromcsempéket inkább csempés kályhákhoz lehetne kötni. Abban a helyzetben érdemes ilyen típusú kályhákat vizsgálni, ha jelentős mennyiségben fordul elő ilyen bevonattal rendelkező kályhaszemanyag. Annak összetétele már lehetővé tehet kályhatípus-vizsgálatot. Ez Szekszárd-Palánk esetében külön vizsgálatot igényel.

Az Etén talált darabok esetében ez a vizsgálat nagyrészt megtörtént.¹²⁴ A szigligeti vár nyugati házában került elő egy kályha, amely grafitral bevont felületű volt.¹²⁵ A grafitos felületű szemeskályháknak külön irodalma van, a kutatások részletes ismertetése szétfeszítené jelen tanulmány kereteit.¹²⁶

II. csoport

Az I. csoport típusaival összhangban alakítottam ki a II. csoport típusait. A feltárási leletanyagból főként a 35. gödör–7. ház leletanyagában találtunk több mint száz tárgyat, amely alapján ezeket a típusokat meghatároztam. A korábbi kutatási fázisokból, az 1960-as évekből is került elő leletanyag, amelyet ebbe a csoportba lehet sorolni, de azok töredékessége még a csoportbesoroláskor nehézséget okoz, illetve nem minden darab besorolása egyértelmű.

A metszett előlapú, díszítésű darabok lelőhelye a 35. gödrön belül sokféle volt. A 16. árok területén, a majdani 7. ház keleti nyúlványa feletti rész sok példányt tartalmazott. A 13. árok nyugati végében is sok töredék volt, szintúgy a 13. árok rábontásainak hasonló sávjában. Ez a rész egyébként egyértelműen vöröses, szemcsés, kevert feltöltés volt. Gyakorlatilag ezeknek a helyszíneknek a szántás alatti részén közvetlenül már sok darabja volt a metszett díszű daraboknak. Minden bizonnyal egy planírozás során került szét az omladék még az alul lévő objektumokból mintegy kicsordulva, betakarva azokat.

II.1. típus – Díszített előlapos, pohár alakú kályhaszem – PKSZ Z (34–35. tábla)

A kályhaszemek korongoltak, vörös agyagból készültek. Számos darabon megfigyelhető az égés nyoma, azaz már beépítették egykor a szemeket egy kályhába. A szájon lévő belső perembe a kerek, díszített korongot illesztettek. A korong és a kályhaszem szélét összedolgozták. A díszített előlapú, pohár alakú kályhaszemek között az alábbi alcsoportokat különböztettem meg.

II.1.A típus – Pohár alakú kályhaszem – préselt zárt – M PKSZ HZ (34. tábla 1–3.)

II.1.B típus – Pohár alakú kályhaszem – préselt áttört – M PKSZ HÁ (34. tábla 4.)

A díszített előlapos pohár alakú kályhaszemek alcsoportjába soroltam a halhólyagos díszítésű darabokat. Ezzel a csoporttal épp a mintakincsének sajátossága miatt már foglalkoztam, összegyűjt-

¹²² A WMM Történeti gyűjteményének fotóanyaga, valamint a WMM Régészeti adattárának a kiállítást bemutató fotóalbuma alapján a Gaál Attila által közölt tárgy és a vitrinben lévő oromcsempe nem azonosak. Ennek részletes bizonyítása, a fotó alapján a vitrinben lévő csempe azonosítása meghaladja jelen tanulmány kereteit.

¹²³ GAÁL 2015, 173, 24. kép bal oldal, 207, 8. tábla 1–3. Ezek a darabok már rontottabb mintájúak, értve ez alatt, hogy a pálcára tekeredő szalagot nem pontosan ábrázolják. Tolna-Posta lelőhelyről szalagdíszes darab: GAÁL 2015, 15. tábla 4. A rajzolatuk, a pálcára tekeredő szalag világosan felismerhető. A felületük grafitral borított.

¹²⁴ VIZI 2023.

¹²⁵ VIZI 2022.

¹²⁶ Ld. a bevezető részt.

töttem példányait (csempe III. típus).¹²⁷ Ebbe a készítéshez használt negatívok is beletartoztak. Az említett tanulmányban bemutatott példányok azt mutatják, hogy számolnunk kell akár egy olyan, a halhólyagos minta felhasználásával készült csempék, szemek felrakásából készített kályhával is, amely különbözik a népi kályhák típusától. Emellett azonban a csempés típusok között is önállóan tekinthetők. Összességében így lehetett feltételesen egy csempe III. típust elkülöníteni.

A II.1.A–B típusok azonban akár az ún. „népi kályhák” elemei között is előfordulhatnak, felhasználásra kerülhettek. Nem zárható ki az udvari kályhák motívumkincsének a használata, keverve a népi típusokkal. Ezt azonban a mezőváros jelenlegi kutatási fázisában sem igazolni, sem cáfolni nem tudom. Mint ahogy más kályhatípusok esetében, itt is olyan, viszonylag teljes kályhaomladék feltárására lenne szükség, amely alkalmas ennek a kérdésnek a vizsgálatára.

A halhólyagos mintázatot mutató darabok egy bizonyos típusa – egy minden bizonnyal csempék közé szúrt dísz – több Tolna megyei lelőhelyen is előkerült.¹²⁸ Ha figyelmesen megnézzük, a perem nélküli halhólyagos motívummal egyezik meg. Szekszárd-Palánk lelőhelyen egész sorozata került elő ennek a „beszúrórozsa” dísznek.¹²⁹ Etén nem volt, csak a minta hasonlósága miatt említettem meg ezt a tárgytypust.

II.1.C típus – Pohár alakú kályhaszem – metszett előlappal – M PKSZ Z (35. tábla 1–7.)

A kerek előlapok között többségében metszett díszítésűeket találtunk. Az előlapok zártak voltak. A mintákat minden valószínűség szerint egyedileg készítették, a nyers agyagból, a kerek előlapokat mintázva.

Méretük: a kályhaszemek nagyságrendileg azonos méretűek voltak. Magasságuk 12,9–14 cm volt, a legtöbb 13 cm. Szájátmérő: 8–9,5 cm, a legtöbb 9 cm körüli. A fenékátmérő 4,5 cm körüli volt.

A 35. gödör–7. ház területéről, zömmel az előzőből, 68 darab ép, közel ép olyan kályhaszem került elő, amelyek esetében pohár alakú kályhaszem szájnylásában metszett mintás előlapot illesztettek. A díszítés igen változatos, kb. harmincféle mintázat figyelhető meg. Ezeknek a mintáit ma egyéb népművészeti munkákon fennmaradt darabokon is megtaláljuk, pásztorok fafaragásain, templomok mennyezetén, ajándékként készült eszközökön (mosósulyok) is, mint díszítést.

II.8. típus – Metszett díszű oromcsempe – M TKSZ (36. tábla)

A kályhaszemekre jellemző vörösre égett anyagú, homokkal soványított agyagból készültek, korongolással. Az előlapokat 4–5 mm vastagságra készítették és szintén még nyers állapotban díszítették kivágásokkal.

A metszett díszű lappal lezárt, háromszög formájú oromelemek csoportjába jelentős számú tárgy tartozik. Az ebbe a csoportba sorolt tárgyaknak gombban végződő csúcsuk van. Az ide tartozó darabokat két csoportra lehetett osztani.

II.8.A típus – Háromoldalú, tál alakú kályhaszem csúccsal – metszett, zárt előlappal – TKSZ-3 MZ (36. tábla 1–9.)

A metszett díszű tál alakú szemek lehetnek zárt előlapúak (M).

II.8.B típus – Háromoldalú tál alakú kályhaszem csúccsal – metszett, áttört előlappal – TKSZ-3 MÁ (36. tábla 2.)

A csoportba tartozó darabok egy része áttört előlappos példány lehetett (A). Négy olyan oromcsúcsot is találtunk, amelyekről meg lehetett állapítani, hogy metszett elejű darabok része volt.¹³⁰

¹²⁷ VIZI 2016.

¹²⁸ VIZI 2016, 444. H PKSZ Od típus, 442. 7. kép, 447. 447. kép.

¹²⁹ GAÁL 2015, XI. Beszúró rozetták, 178, 191–192 katalógus, 212, 12. tábla. Az összefoglalásban említett elhelyezése az elemeknek az eddigi kutatások alapján nem ismert. A 182. oldalon közölt rekonstrukciós rajz felvetése, miszerint a bögrealakú szemek közé elhelyezett tányérka alakú szemek sora közé illesztették volna a beszúróelemeket, nem valószínű. A tányérka alakú szemek a pohár alakú szemekkel ellentétben oldalon helyezték el a szemeskályha alsó, hasáb alakú részén, a pohár alakú szemekből álló részében, a sarokrészen.

¹³⁰ Az igen kicsi töredékről feltételezhető azonban a gomb alatti bevágás miatt, hogy II.8.B típusú.

Méretük: a magasságuk 22 cm körüli, a tálak mélysége 6,5–10 cm közötti lehetett. A csempék szélessége is változatosságot mutat, a 12 cm-től a 20 cm-ig találunk adatokat.

II.8.Cs típus – Oromcsempe – csúcs a metszett előlapos oromcsempékhez – CS

A leletanyag jó néhány olyan oromcsúcsot is tartalmaz, amelyről megállapítható, hogy zárt előlapú oromcsempéhez tartozik, de nem megállapítható, hogy teljesen zárt előlapú vagy áttört előlapú oromcsempéhez tartoznak. (Az I.11.C típus egyes darabjai talán ebbe a csoportba tartoznak – ld. 30. tábla 2.)

II.10. típus – Háromoldalú, tál alakú kályhaszem metszett előlappal – gomb nélkül – TKSZ-3 E (37. tábla)

A kályhaszemekre jellemző vörösre égett anyagú, homokkal soványított agyagból készültek, korongolással. Az előlapokat 4-5 mm vastagságra készítették és szintén még nyers állapotban díszítették kivágásokkal.

A metszett díszű lappal lezárt, háromszög formájú oromelemek csoportjába jelentős számú tárgy tartozik. Az ebbe a csoportba sorolt tárgyaknak nincs gombban végződő csúcsa, ellentétben a II.8. csoporttal. Az ide tartozó darabokat két csoportra lehetett osztani. Nem teljes darabok esetében sajnos gyakran nem eldönthető, hogy volt-e gomb a háromszög egyik csúcsán. Ilyen esetekben az egyszerűbb csoportba került a tárgy.

II.10.A típus – Háromoldalú, tál alakú kályhaszem – zárt előlappal – TKSZ-3 MZ (37. tábla 1–2.)

A teljesnek mondható darab egyik csúcsán érzékelhető, hogy esetleg mégsem gomb nélküli volt, hanem az illesztésnél levált a gomb (37. tábla 1). Töredékes formában lévő előlapoknál lehetetlen megállapítani, hogy volt-e az egyik csúcsán gomb. Így zárt előlap esetén mindenképpen a II.10.A típus jöhet szóba (37. tábla 2).

II.10.B típus – Háromoldalú, tál alakú kályhaszem – áttört előlappal – TKSZ-3 MÁ (37. tábla 3–4.)

A háromszög formájú, hátul tál alakú szemeknél áttört előlapú csempék is vannak (37. tábla 3–4). A besorolás kapcsán, ahogy a II.A típusnál említettük, csak a teljes darabok alapján lehet egészen biztosan besorolni az adott tárgyat. Kétség esetén mindig az egyszerűbb típus marad.

II.13. típus – Figurális oromcsempe – Fo (38. tábla 1–6.)

A kályhák ormán, párkánydíszként a leletek tanúsága szerint figurális oromdíszeket is alkalmaztak. Találtunk emberábrázolásos darabokat (38. tábla 1), emberábrázolásnak tekinthető absztrakt ábrázolást (38. tábla 1, 3, 4), valamint női alakot mintázót dísz (I.13. típus – 32. tábla). Ezeknek a típusoknak az elhelyezésére annak a csempének a jellegzetessége, sajátossága utal, amellyel egységet alkotnak. A háromszög formájú, csúcsukon gomb helyett ezekkel a karakterisztikus ábrázolásokkal rendelkező csempéknek a pillanatnyi rekonstrukciós elképzelések szerint a kályha tetején, mint oromcsempe volt a helye. Az önálló elemet képező női alakot két csempe közé illeszthették kis hátsó talpacskájával. Így képeztek dekoratív zárást körben a kályha ormán.

II.13.A típus – Emberábrázolásos oromdísz (38. tábla 1.)

Általános jellemzőit tekintve anyagában, kialakításában a többi típushoz hasonlít. A tál alakú lezárása is a zárt elejű oromcsempékkel egyezik meg. A kályha oromcsempéin azonban a gombok helyén karakterisztikus ábrázolások is voltak. Ezek az ábrázolások nem voltak egyedüliek, de a kalapos emberfejes oromdíszből a 10. ház betöltéséből is került elő példány.¹³¹ A legelső

¹³¹ E 2004.12.1. – 39. gödör, majd 10. ház. Ld. a 10. háznál írottakat, alább. A rétegtani viszonyok megengedik véleményem szerint, hogy egy olyan metszett díszű szemekből álló kályháról beszéljünk, amelynek darabjai az 1998–1999. évi ásatási terület felső rétegeiből, a majdani 7. és 10. ház területéről kerültek elő.

ilyen darab Csalogovits József ásatásából került elő,¹³² a hozzá tartozó rész¹³³ pedig az 1999. évi ásatáson a 7. házból.

Egy másik, oromdíszként funkcionáló elem¹³⁴ (38. tábla 4.) domború válla maradt meg, amelynek alsó részét kerek, valamint feltehetőleg háromszögalakú áttörés díszíti. Felső része a vállon nyugvó gombos részből áll. Ez az elemrész szintén áttörésekkel díszített, olyan formán, hogy a gömb közepén, mintegy orrmagasságban háromszögalakú bevágás van, alul kis téglalapnyúlvánnyal, kétoldalt pedig egy-egy kör. A nyakon egy kisebb vízszintes borda található, amelyen a háromszögalakú bevágás alatt egy kör alakú bevágás látható. Összességében ezek a bevágások egy archoz hasonló formát adnak ki. Sematikus, absztrakt emberábrázolásnak tekinthetők. Valószínűleg rokoníthatóak a II.8. csoport csempéinek metszett gombjaihoz, bár azok nem ennyire jellegzetesen emberábrázolások.

II.13.B típus – Állat- és egyéb, karakterisztikus ábrázolásos oromcsúcs

Egy egér formájú oromvégződés került elő. Bár az egérből egy példányt találtunk eddig, nem zárható ki még másféle ábrázolás előkerülése sem (38. tábla 5).

Egy másik, eddig szintén egyetlen példányban létező ábrázolás, egy tátott szájú, nagy orrú alak, melynek sapkája (?) letörött (38. tábla 6).

A fenti, II.13. csoportban lévő figurák felvetik azt a lehetőséget is, hogy ezek valóban egyedi, egyetlen kályhához tartozó darabok voltak.

KITEKINTÉS

A nagy mennyiségű leletanyag elemzésekor figyelemmel kell lenni arra, hogy ez a mennyiségű lelet tulajdonképpen hány kályhát alkothatott. (Érdeemes a történeti részben említett lehetséges számokat figyelembe venni – látható, hogy többféle lehetőség is van a kályhák méretét illetően. Azt sajnos egyelőre nem tudjuk biztos, teljesnek tekinthető kályhaomladék nélkül, hogy mekkorák voltak a kályhák.)

A másik szempont, hogy milyen lehetséges kályhaformák létrehozására, felépítésére volt alkalmas az ezen a részen feltárt anyag – például a sarokelem és félhengeres rész minimális száma az anyaghoz képest. Sarokelem megléte esetén nagy valószínűséggel az alsó, hasáb alakú rész négyzetes szemekből áll, felül lehettek a hengeres részben a kerek szemek.

Sarokelem hiányában inkább az alsó részben voltak a pohár alakú szemek variációi.

A 90. objektumban talált kályhaelemek alapján nem lehet rekonstrukciót készíteni. A korábban ismertett adatok alapján jóval nagyobb mennyiségben kellett volna a házban a kályhához tartozó daraboknak megmaradni ahhoz, hogy érdemben rekonstrukciót készíthessünk. A rendelkezésünkre álló darabok viszonylag kis számuk, töredékességük miatt nem alkalmasak rá. Bár van metszett elejű oromcsempe, de sok a „sima” pohár alakú szem, feltételezhetően kályhaszemhez tartozó fenéktöredék, ezért minden bizonnyal egy egyszerűbb kivitelű darab állhatott a házban. Nem zárható ki azonban az sem, hogy minden használható darabot elvittek a házból.

A késői, 18–20. századi kályhák a néprajzi szakirodalom¹³⁵ szerint igen nagy változatosságot mutatnak. Természetesen nem vonhatunk kizárólagos párhuzamot a régészeti leletanyag és a több évszázaddal későbbi anyag között, de a késői századok változatossága azt érzékelteti, hogy minden bizonnyal a késő középkori, kora újkori leletanyagban lévő kályhák is igen változatosak lehettek felépítésükben. Ennek a kérdésnek a vizsgálata azonban sokkal nagyobb áttekintést kíván, további régészeti anyagok elemzését teszi szükségessé.

¹³² M 3.936.36., új ltsz.: E 2004.1.1.1.; CSALOGOVITS 1937, 331, 15. kép.

¹³³ E 2004.1.1.2.

¹³⁴ E.2004.12.5.

¹³⁵ Jelen esetben eltekintek ennek részletekbe menő ismertetésétől. Lásd azonban Sabján Tibor Ócsényben végzett munkáinak anyagát. A szomszédos Somogy megye néprajzából: KNÉZY 2002, 161–168.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSALOGOVITS 1935 CSALOGOVITS József, *Népi építkezés emlékei a tolnamegyei Sárközben*. NÉrt XXVII (1935) 1–10.
- CSALOGOVITS 1937 CSALOGOVITS József, *Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén – Ausgrabungen des Museums des Komitates Tolna an der Stelle des in der Türkenzeit verwüsteten Dorfes Ete*. NÉrt XXXIX (1937) 321–333.
- FRANZ 1981 FRANZ, Rosemarie, *Der Kachelofen. Entstehung und kunsthistorische Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*. Graz 1981.
- GAÁL 2015 GAÁL Attila, *Tűzhelyek és kályhák maradványai a Szekszárd-palánki (Jeni Palánk) török várban és településen – Reststücke von Herdstellen und Ofen in der Plankenburg Szekszárd-Palánk (Jeni-Palánk) und in der Ortschaft*. WMMÉ XXXVII (2015) 145–215.
- GYURICZA – SABJÁN 2006 GYURICZA Anna – SABJÁN Tibor, *Kályhás mesterség*. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon V. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest 2006, 61–66.
- HOLL 1958 HOLL Imre, *Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Az udvari központok és hatásuk a vidéki fazekasságra (XIV. század–XV. század közepe – Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn I. Werkstätten der höfischen Zentren und ihr Einfluss auf die Töpferei der Provinz (14. bis Mitte des 15. Jahrhunderts)*. Budapest Régiségei XVIII (1958) 211–300.
- HOLL 2002 HOLL Imre, *Középkori kályhacsempék: egy 120 éves kutatási terület*. In: Gerencsérek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. Szerk. Havassy Péter. Gyula 2002, 7–30. (Gyulai Katalógusok 11.)
- HOLL 2010 HOLL Imre, *Kályhacsempék és népművészet falusi kúriákban – Stove tiles and folklore in country noble houses (curia)*. Archaeologiai Értesítő 135 (2010) 85–145. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.135.2010.5>
- HOLUB 1958 HOLUB József, *Ete város története (Adalékok a Tolna megyei Sárköz település- és gazdaságtörténetéhez)*. Történeti Statisztikai Közlemények 2 (1958) 3–4. sz. 1–19.
- KNÉZY 2002 KNÉZY Judit, *Szemeskályhák Somogyban – Tile Stoves with Cup-shaped Tiles in Somogy County*. Somogyi Múzeumok Közleményei 15 (2002) 161–186. <https://doi.org/10.25050/jdaos.2002.15.0.8>
- KOCSIS 2018 KOCSIS Edit, *A kályha története a középkori és kora újkori Magyarországon*. In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum, 2018. április 11.–szeptember 2. Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018, 25–32.

- MIKLÓS – VIZI 2001 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Decs-Ete középkori mezőváros*. In: Tolna megye évszázadai a régészet tükrében (Válogatás az elmúlt tíz év ásatási anyagából). Időszaki régészeti kiállítás a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumban. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 2001, 49–52.
- MIKLÓS – VIZI 2003 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Ete – egy elpusztult középkori mezőváros a Sárközben – Ete ein verwüsteter Marktflecken in der Landschaft Sárköz*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica IX (2003) 399–403.
- MIKLÓS – VIZI 2007 MIKLÓS, Zsuzsa – VIZI, Márta, *Beiträge zum Handwerk des mittelalterlichen Marktfleckens Ete (Ungarn)*. In: Arts and Crafts in Medieval Rural Environment. Brepols 2007, 119–134. (Ruralia VI.) <https://doi.org/10.1484/M.RURALIA-EB.3.1133>
- MIKLÓS – VIZI 2009 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Ete (Tolna megye) – egy középkori mezőváros kutatásának közel 200 éve – Ete, a medieval market town in County Tolna. Research over the past two hundred years*. In: Medinától Etéig. Tisztelgő írások Csalog József születésének 100. évfordulóján. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. Szentés 2009, 293–302.
- MIKLÓS – VIZI 2017 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Fazekasság egy hajdani dél-dunántúli mezővárosban. Decs-Ete, a 7. ház régészeti leletei – Pottery in a market town of old in southern Transdanubia. Decs-Ete, archaeological finds from Building No. 7*. In: Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina. Budapest 2017, 369–402.
- ROTH HEEGE 2012 ROTH HEEGE, Eva, *Ofenkeramik und Kachelofen. Typologie und Rekonstruktion im deutschsprachigen Raum (CH, D, A, FL) mit einem Glossar in siebzehn Sprachen*. Basel 2012. (Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 39.)
- SABJÁN 1991 SABJÁN Tibor, *Népi cserépkályhák*. Budapest [1991].
- SABJÁN 1998a SABJÁN Tibor, *Tüzelőberendezések a történeti forrásokban I. – Feuervorrichtungen in den historischen Quellen*. Ethn CIX (1998) 1. sz. 7–46.
- SABJÁN 1998b SABJÁN Tibor, *Tüzelőberendezések a történeti forrásokban II. – Feuervorrichtungen in den historischen Quellen*. Ethn CIX (1998) 2. sz. 477–503.
- SABJÁN 2001 SABJÁN Tibor, *Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai – Late medieval vernacular ovens related to big regions*. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga). Szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit. Szolnok–Szentendre 2001, 281–330.
- SABJÁN 2002a SABJÁN Tibor, *Népi cserépkályhák*. Budapest 2002.

- SABJÁN 2002b SABJÁN Tibor, *Bögrés szemeskályhák az Alföldön*. In: Geren-
csérek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az
Alföldről és permvidékéről. Szerk. Havassy Péter. Gyula 2002,
57–72. (Gyulai Katalógusok 11.)
- SABJÁN 2005 SABJÁN Tibor, *Kályhás mesterség*. In: A magyar kézművesipar
története. Szerk. Szulovszky János. Budapest 2005, 355–362.
- SABJÁN 2007 SABJÁN, Tibor, *Hungarian vernacular stoves of the late Midd-
le Ages in a regional context*. In: Arts und Crafts in Medieval
Rural Environment. Ed. Klápště, Jan – Sommer, Petr. Bre-
pols 2007, 135–162. (Ruralia VI.) [https://doi.org/10.1484/M.
RURALIA-EB.3.1134](https://doi.org/10.1484/M.RURALIA-EB.3.1134)
- SZENTE 2014 SZENTE Anikó, *Ete mezőváros régészeti feltárásainak térin-
formatikai feldolgozása. Levéltári térképek térinformatikai
felhasználása – Geoinformatische Verarbeitung der archäolog-
ischen Ausgrabungen des Marktfleckens Ete – Geoinformatische
Benutzung der Archivkarten*. WMMÉ XXXVI (2014) 323–359.
- VIZI 2000 VIZI Márta, *Grafitos kerámia Decs-Etéről – Graphittonkeramik
von Decs-Ete und von Ozora*. WMMÉ XXII (2000) 177–252.
- VIZI 2001 VIZI Márta, *Egy középkori falu Mözs határában: Icse*. In: Tolna
megye évszázadai a régészet tükrében (Válogatás az elmúlt tíz
év ásatási anyagából). Időszaki régészeti kiállítás a szekszárdi
Wosinsky Mór Megyei Múzeumban. Szerk. Gaál Attila. Szek-
szárd 2001, 37–38.
- VIZI 2009 VIZI Márta, *A Decs-Ete területén 2009-ben végzett régészeti
kutatások (Előzetes jelentés) – Vorbericht über die Ausgrabung
in Decs-Ete vom Jahre 2009*. WMMÉ XXXI (2009) 57–73.
- VIZI 2010 VIZI Márta, *Tolna-Mözs Káposztás-dűlő területén feltárt kö-
zépkori kályhaszem lelet – Mittelalterlicher Kachelaugenfund
aus dem Gebiet der Káposztás-Flur in Tolna-Mözs*. WMMÉ
XXXII (2010) 371–399.
- VIZI 2012 VIZI Márta, *Kályhásság egykori dél-dunántúli mezővárosban
(Szemeskályha leletgyűttes Decs-Etén) – Hafner (Kachelmeis-
ter) in einem ehemaligen südtransdanubischen Marktflecken*.
WMMÉ XXXIV (2012) 213–254.
- VIZI 2013 VIZI Márta, *Decs-Ete mezőváros régészeti kutatása – A 10. ház
és kályhája – Archäologische Forschung im Marktflecken Decs-
Ete – Das Haus Nr. 10. und sein Ofen*. WMMÉ XXXV (2013)
153–217.
- VIZI 2014 VIZI Márta, *A középkori kályhásság Decs-Ete mezővárosban.
Szálak a népi kályhássághoz*. In: Középkori elemek a mai ma-
gyar anyagi kultúrában. Szerk. Báti Anikó – Csoma Zsigmond.
Budapest 2014, 143–169. (Tanulmányok a Kárpát-medence
anyagi kultúrája köréből I.)
- VIZI 2015 VIZI Márta, *Kályhásság – a salzburgi kapcsolat*. Élet és Tudo-
mány 2015. március 13. (LXX. évf. 11. sz.) 342–344.

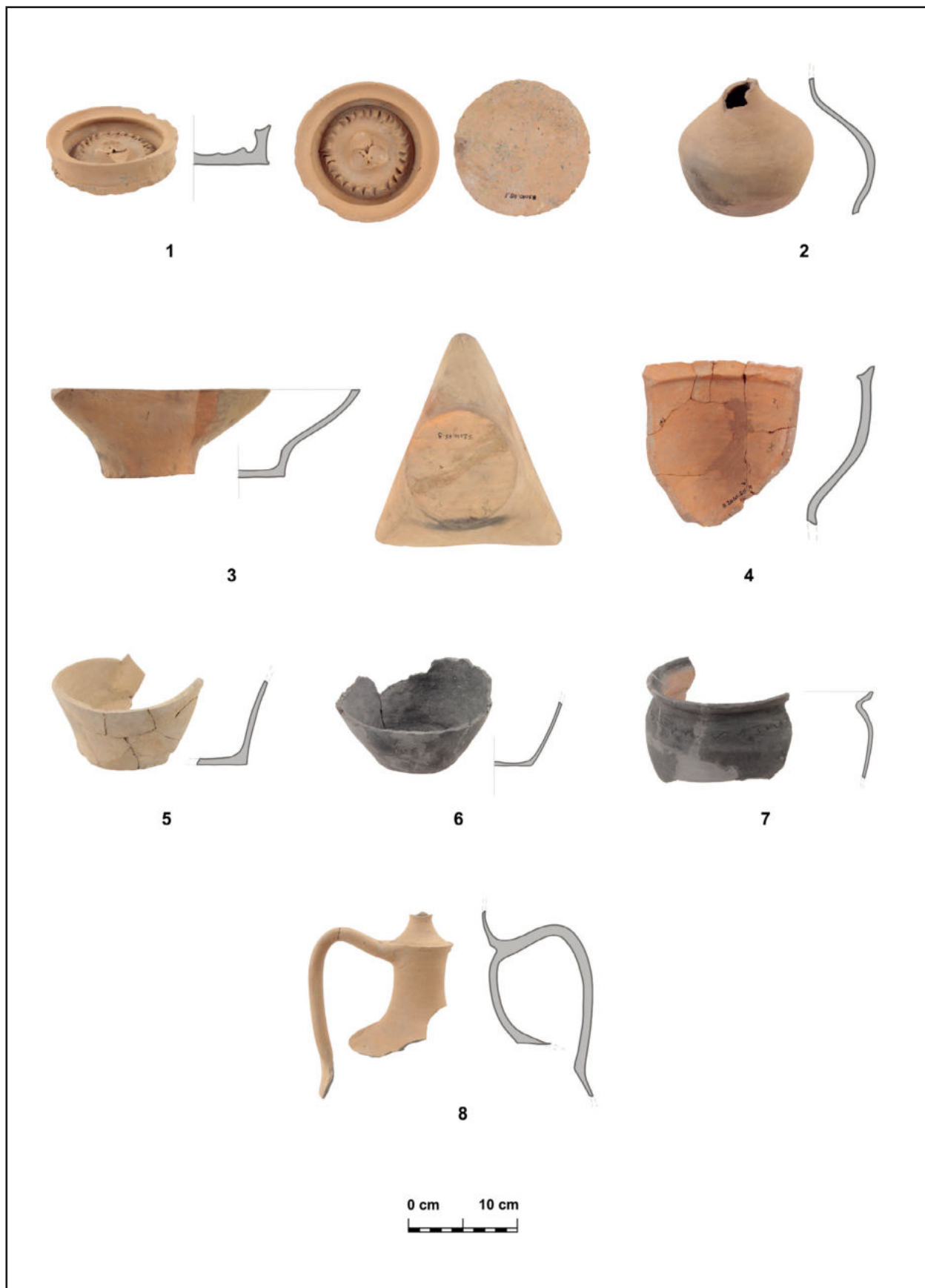
- VIZI 2016 VIZI Márta, *Decs-Ete mezőváros kályhacsempelelei. Csempe III. – A halhólyagos típus.* In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2013. január 9–11. között rendezett konferencia előadásai. Szerk. Simonyi Erika – Tomka Gábor. Budapest 2016, 437–452. (Opuscula Hungarica IX.)
- VIZI 2018a VIZI Márta, *Kályhacsempe virágmotívummal; Kályhacsempe-negatív; Kályhacsempe ún. tapétamintával.* In: Szívmelegítő középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum, 2018. április 11.–szeptember 2. Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018, 85–86, 87, 104–106.
- VIZI 2018b VIZI Márta, *Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén.* In: Genius loci. Laszlovszky 60. Ed. Mérai, Dóra – Drosztnér, Ágnes – Lyublyanovics, Kyra – Rasyon, Judith – Papp Reed, Zsuzsanna – Vadas, András – Zatykó, Csilla. Budapest 2018, 89–94.
- VIZI 2020 VIZI Márta, *Szemeskályha koronás kupoladisze Decs-Ete mezővárosból.* Wosinsky Mór Megyei Múzeum, A hónap műtárgya, 2020. augusztus – <https://wmmm.hu/2020-augusztus-szemeskalyha-koronas-kupoladisze-decs-ete-mezovarosbol/> (Letöltés: 2023. 08. 09.)
- VIZI 2022 VIZI Márta, *Kályharekonstrukciók a szigligeti várból.* In: Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél? Tanulmánykötet Gere László tiszteletére 60. születésnapja alkalmából. Szerk. Velladics Márta – Vizi Márta. Budapest 2022, 209–269. (Opitz Archaeologica 23.)
- VIZI 2023 VIZI Márta, *Tapétamintás kályhák Decs-Etéről a 16. század második feléből.* Sajtó alatt (Opitz Archaeologica)

RÖVIDÍTÉSEK

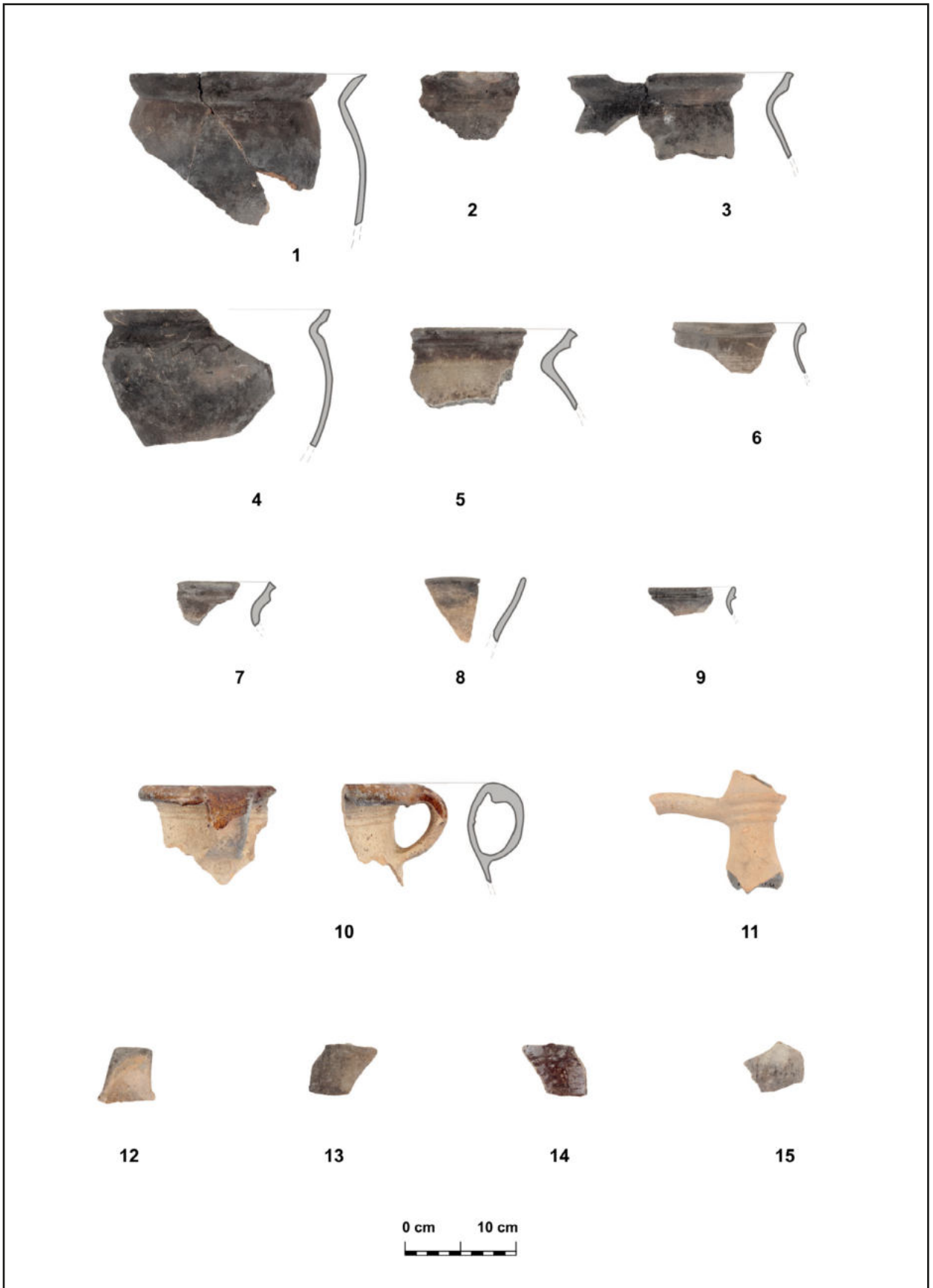
Ethn	Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság Folyóirata, Budapest
NÉrt	Néprajzi Értesítő, Budapest
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
WMM	Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd

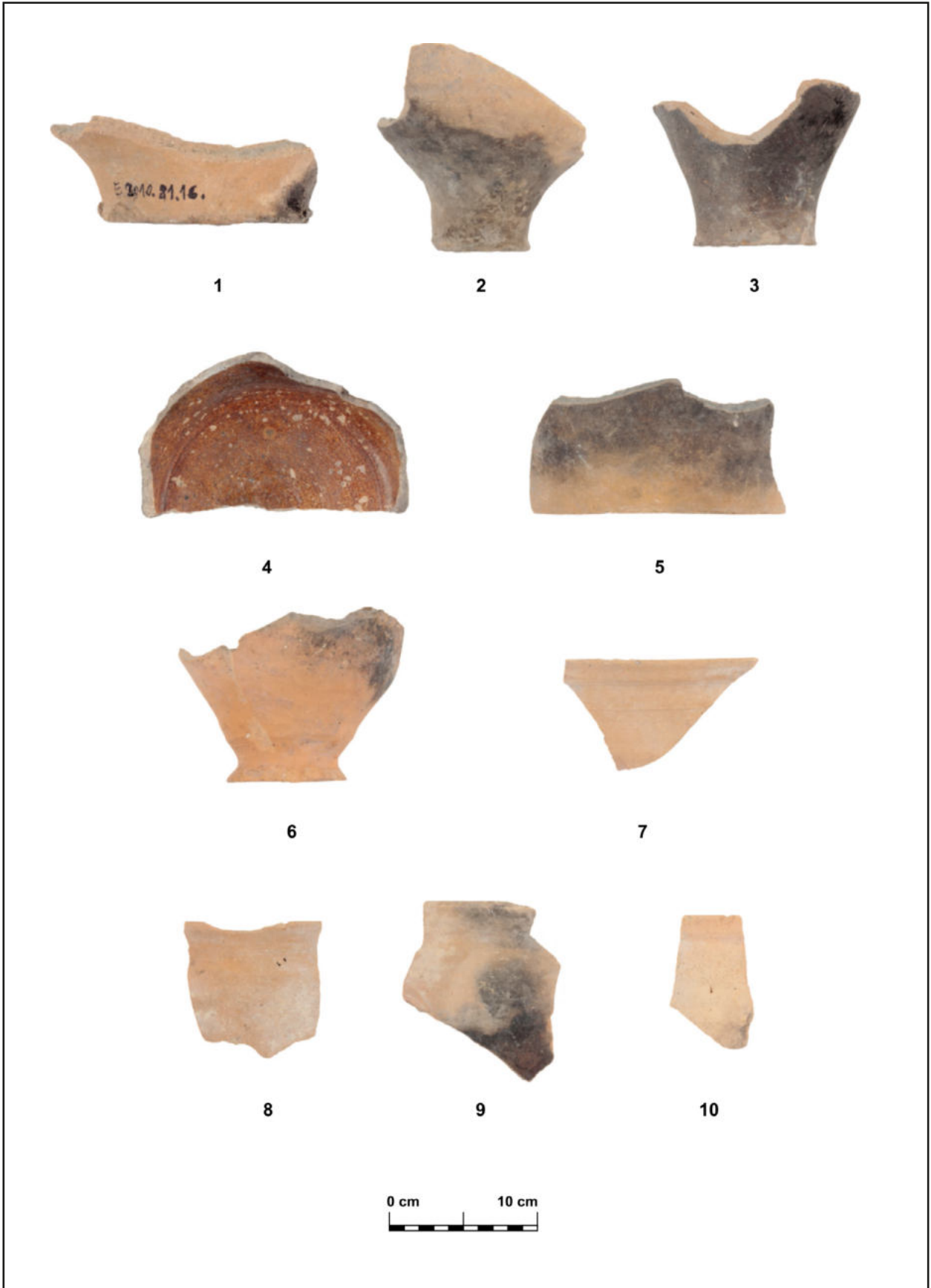
1. tábla

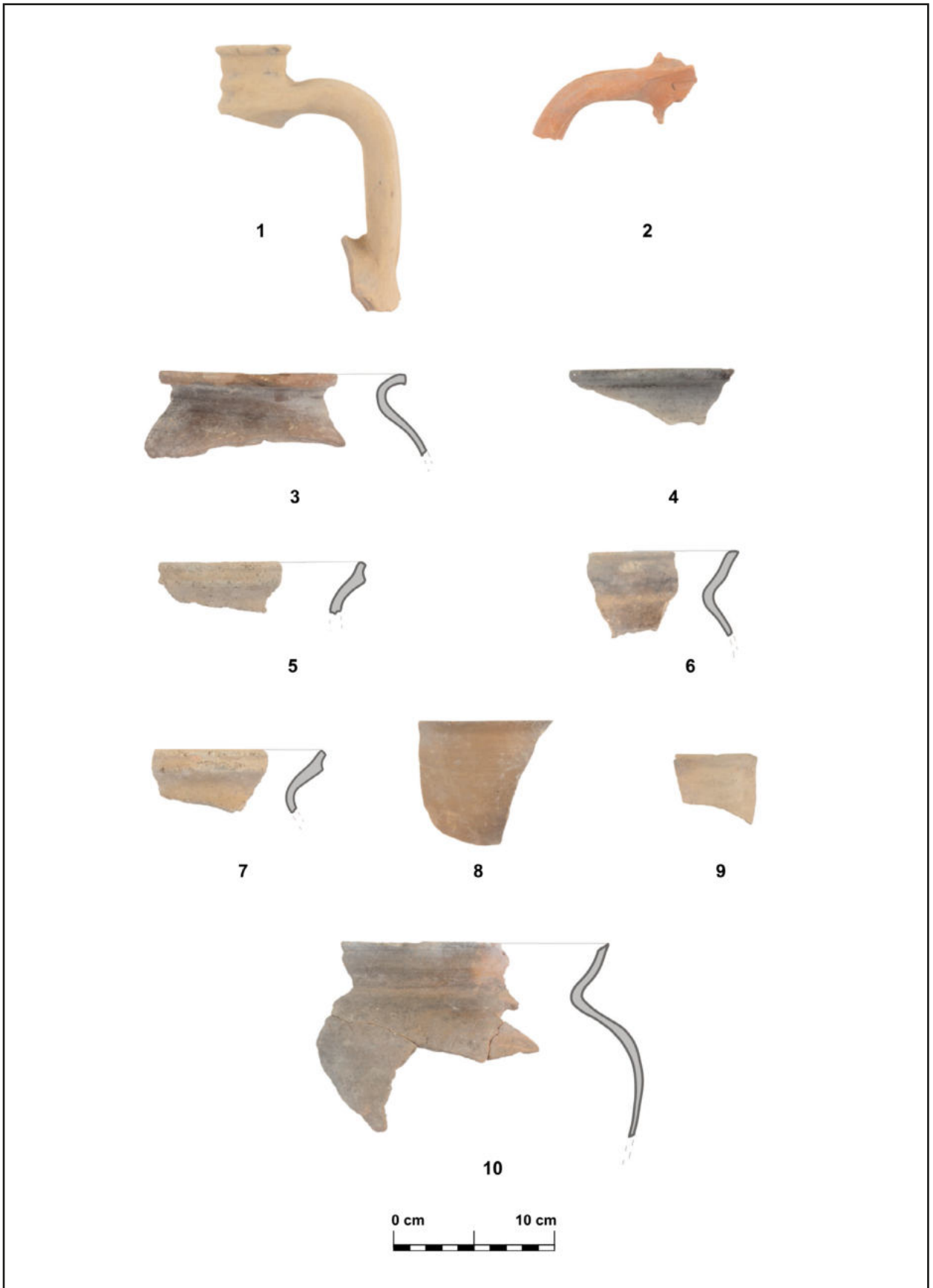
2. tábla

3. tábla

4. tábla

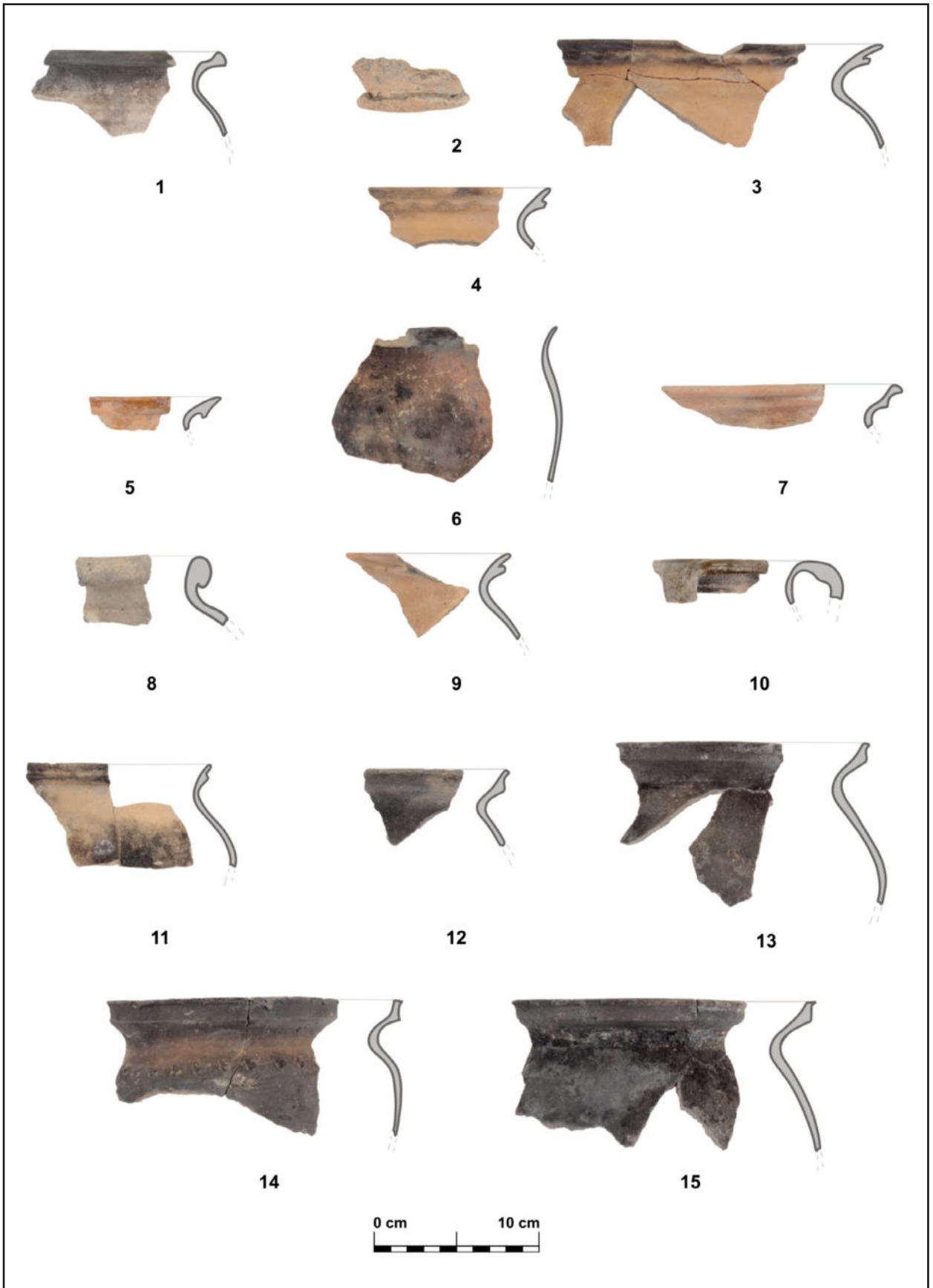

5. tábla

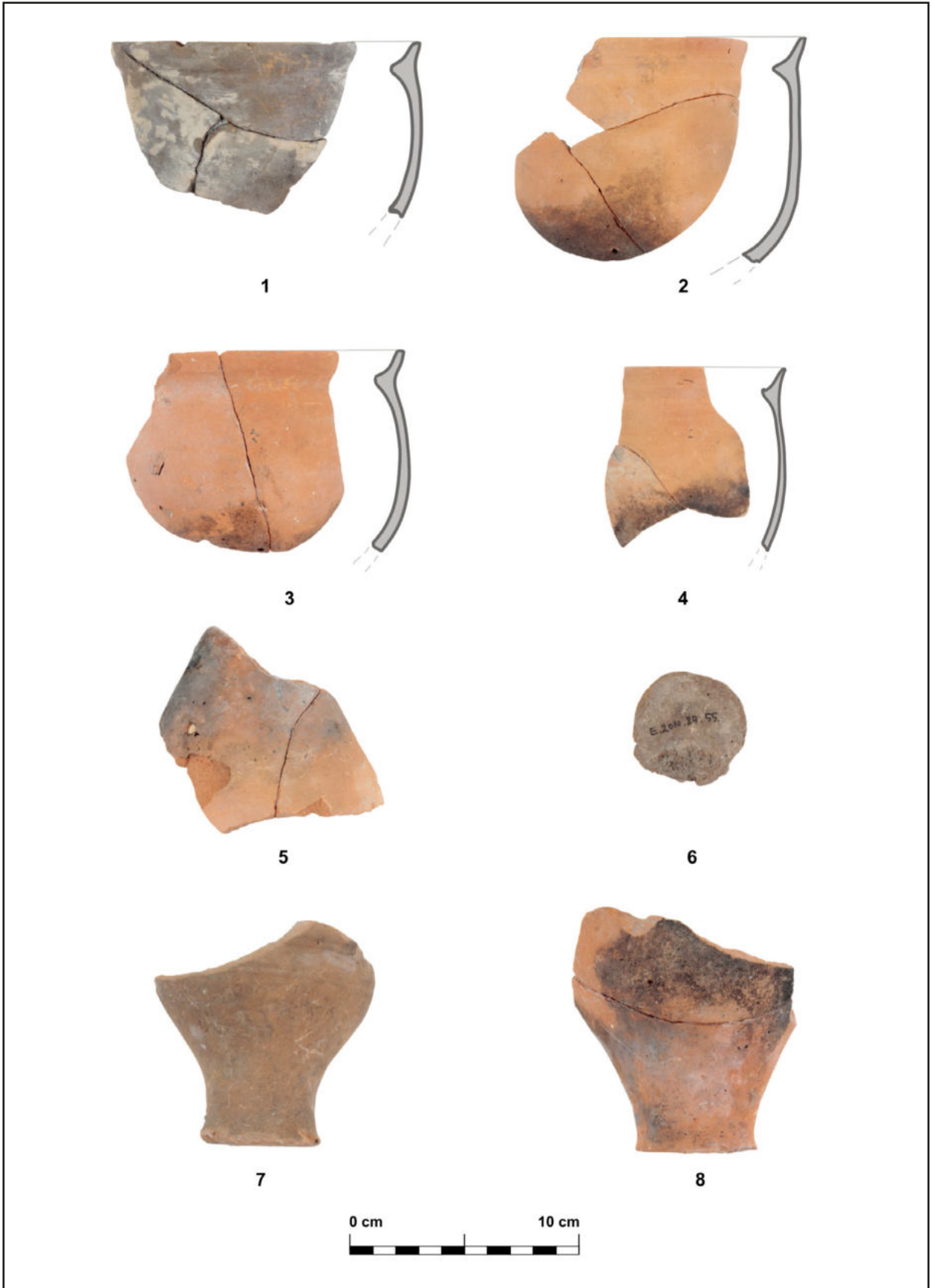
6. tábla

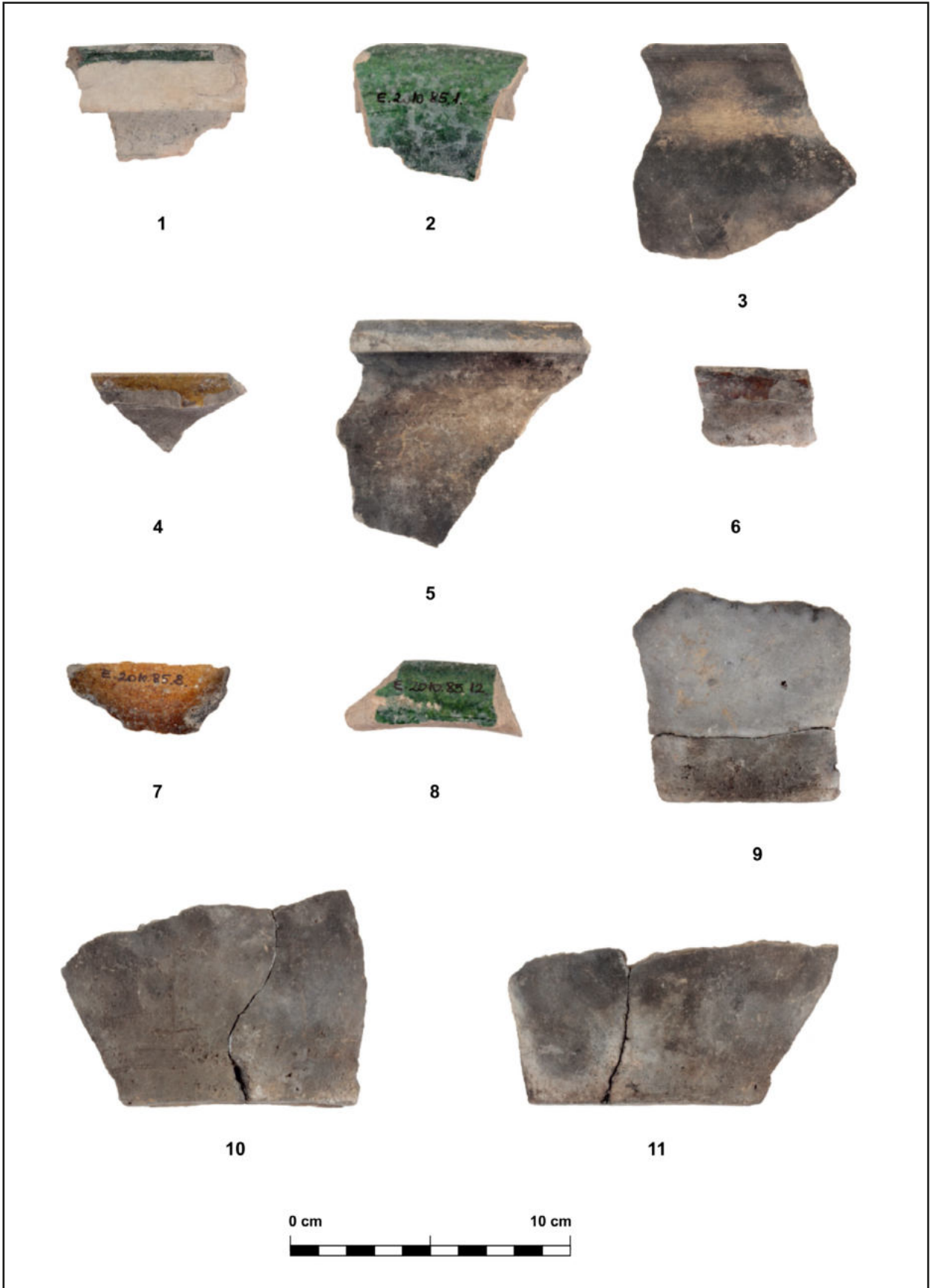
7. tábla

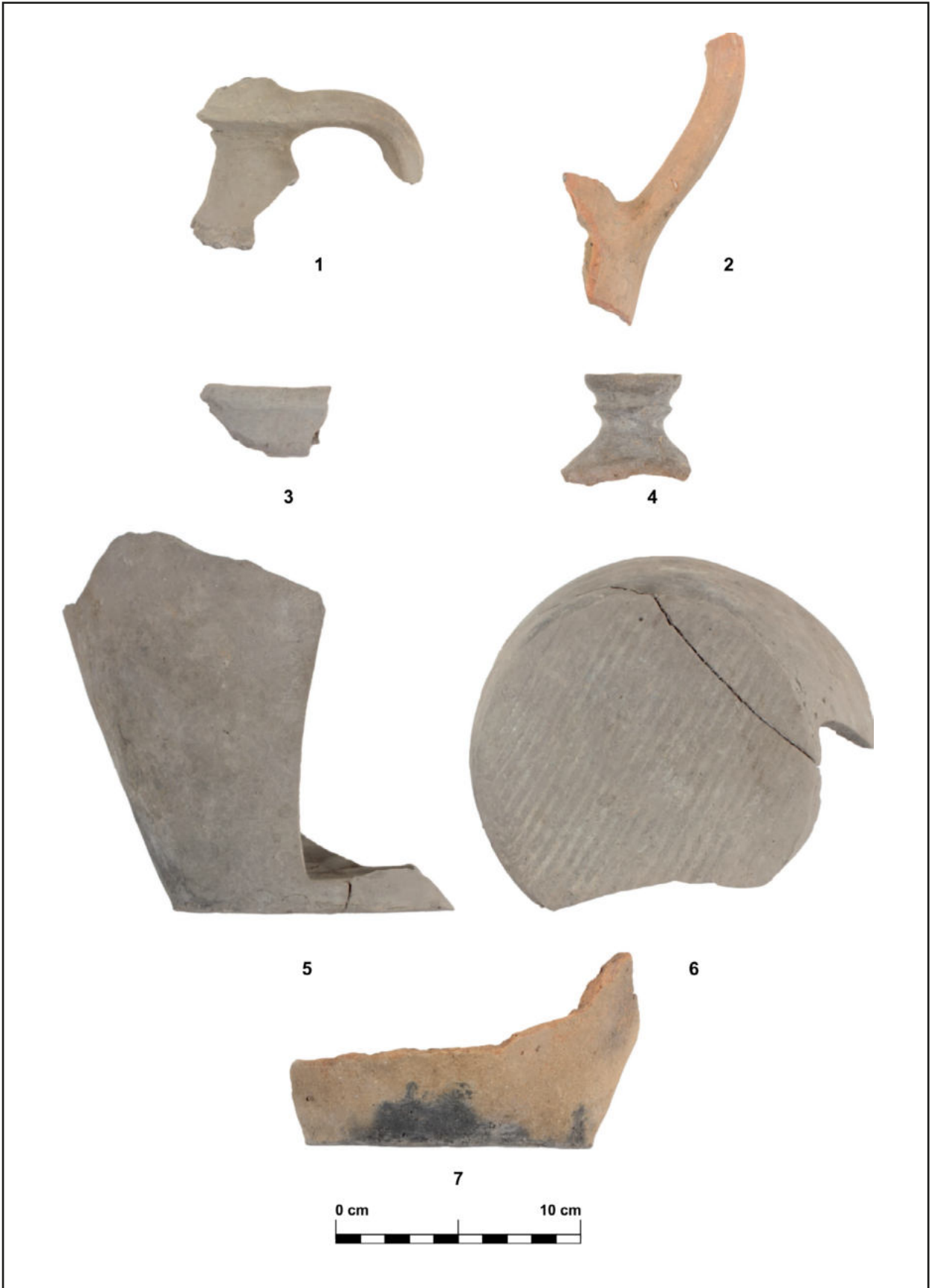
8. tábla

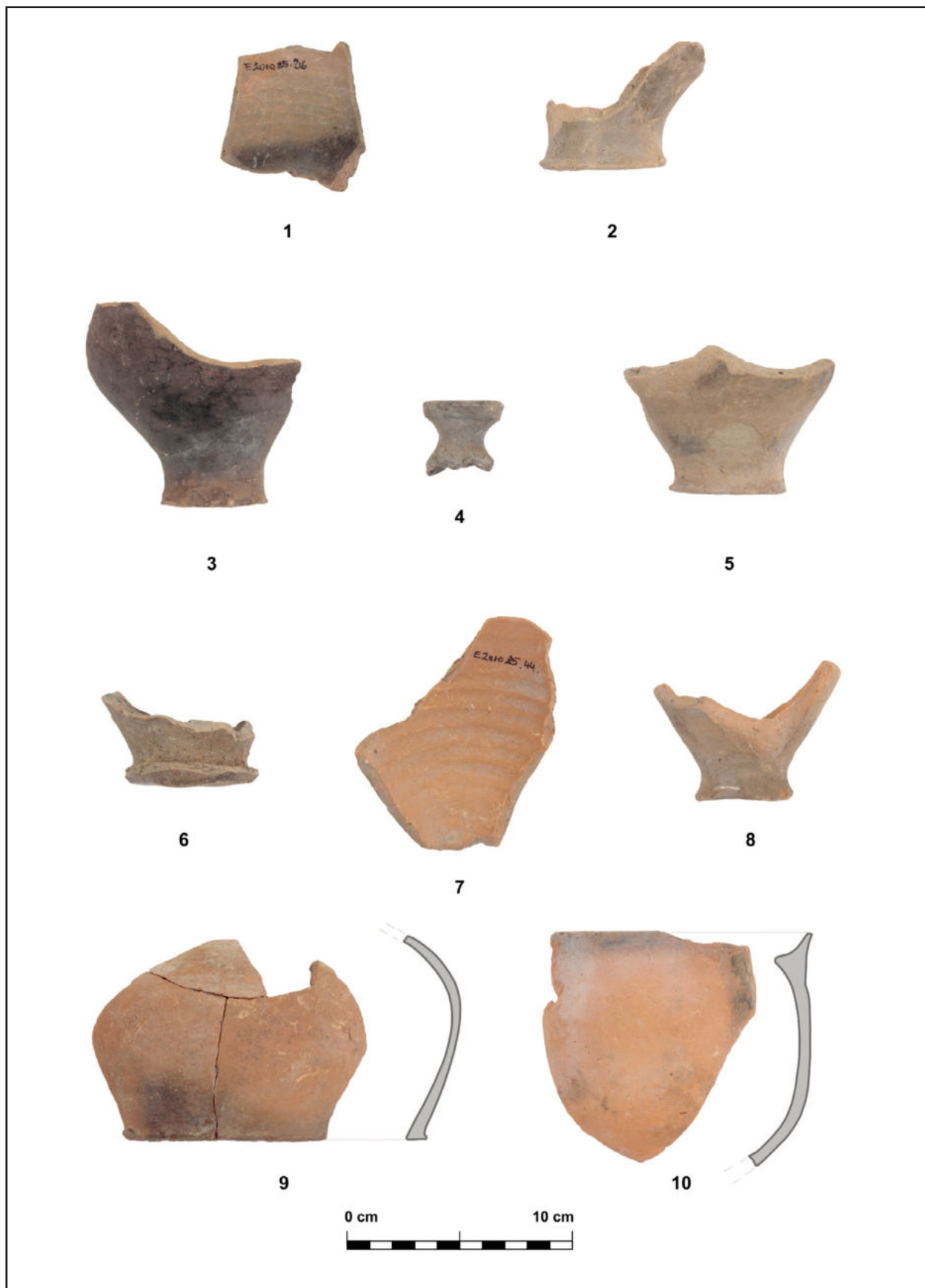
9. tábla

10. tábla

11. tábla

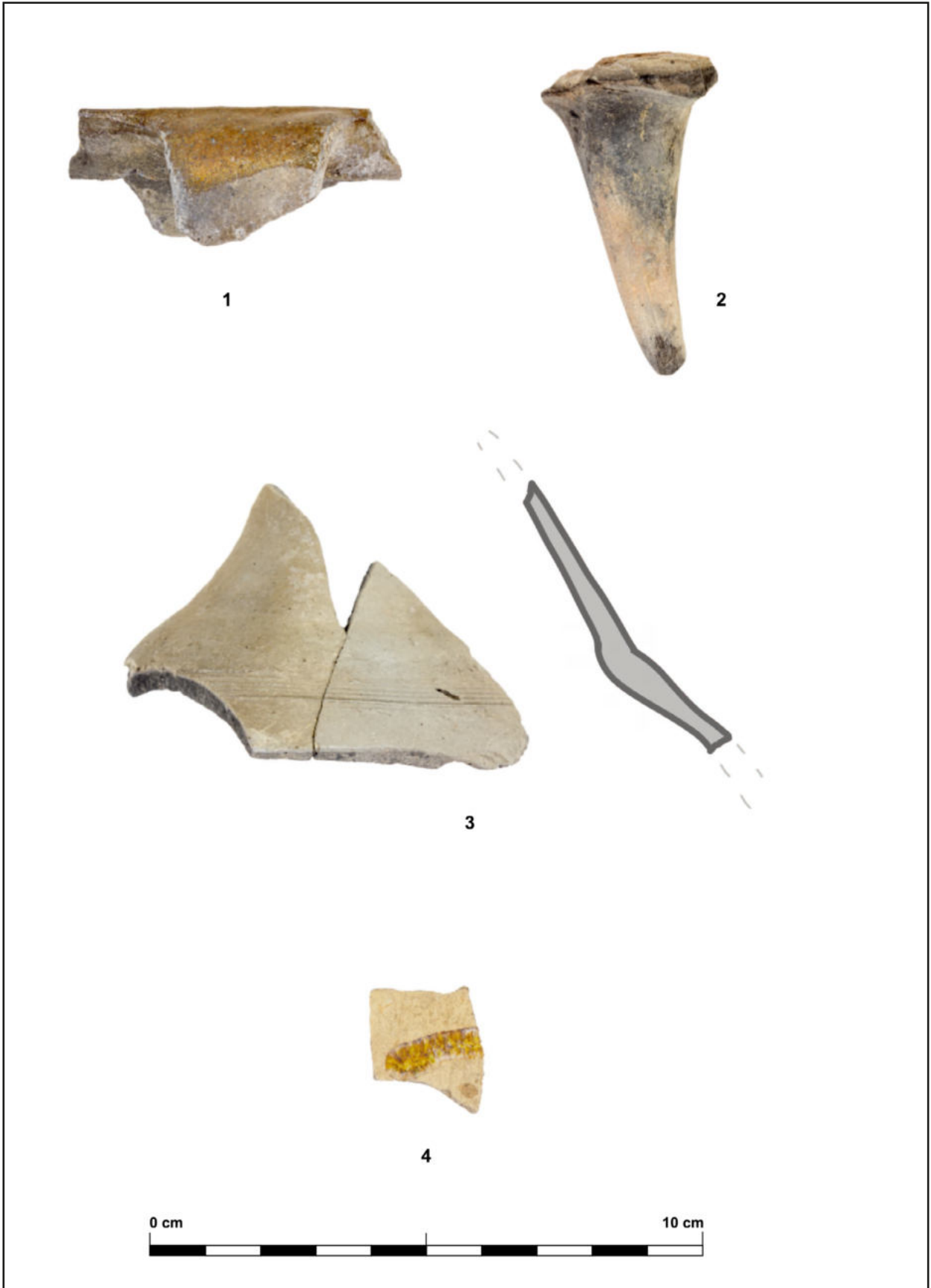

12. tábla

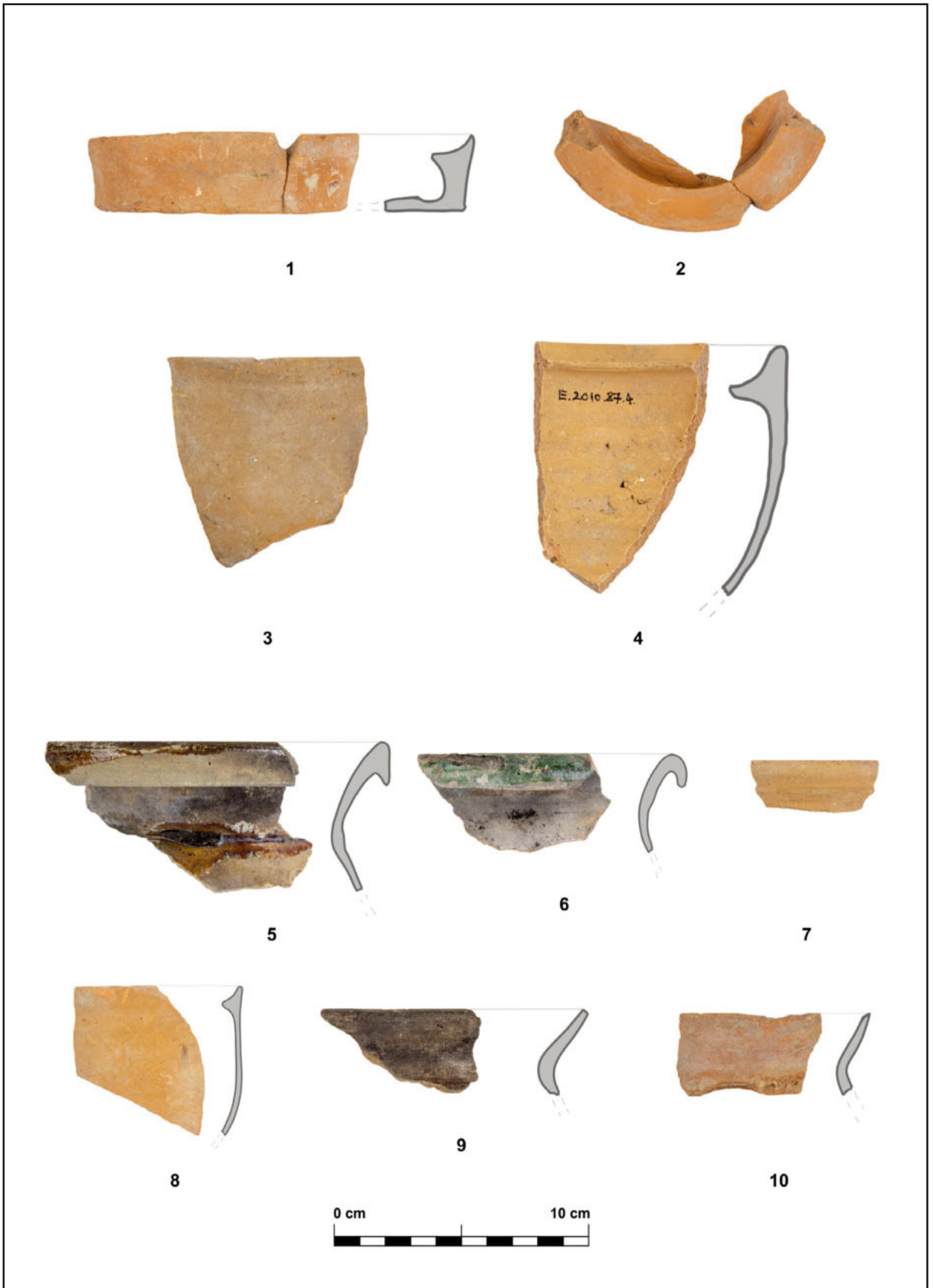

13. tábla

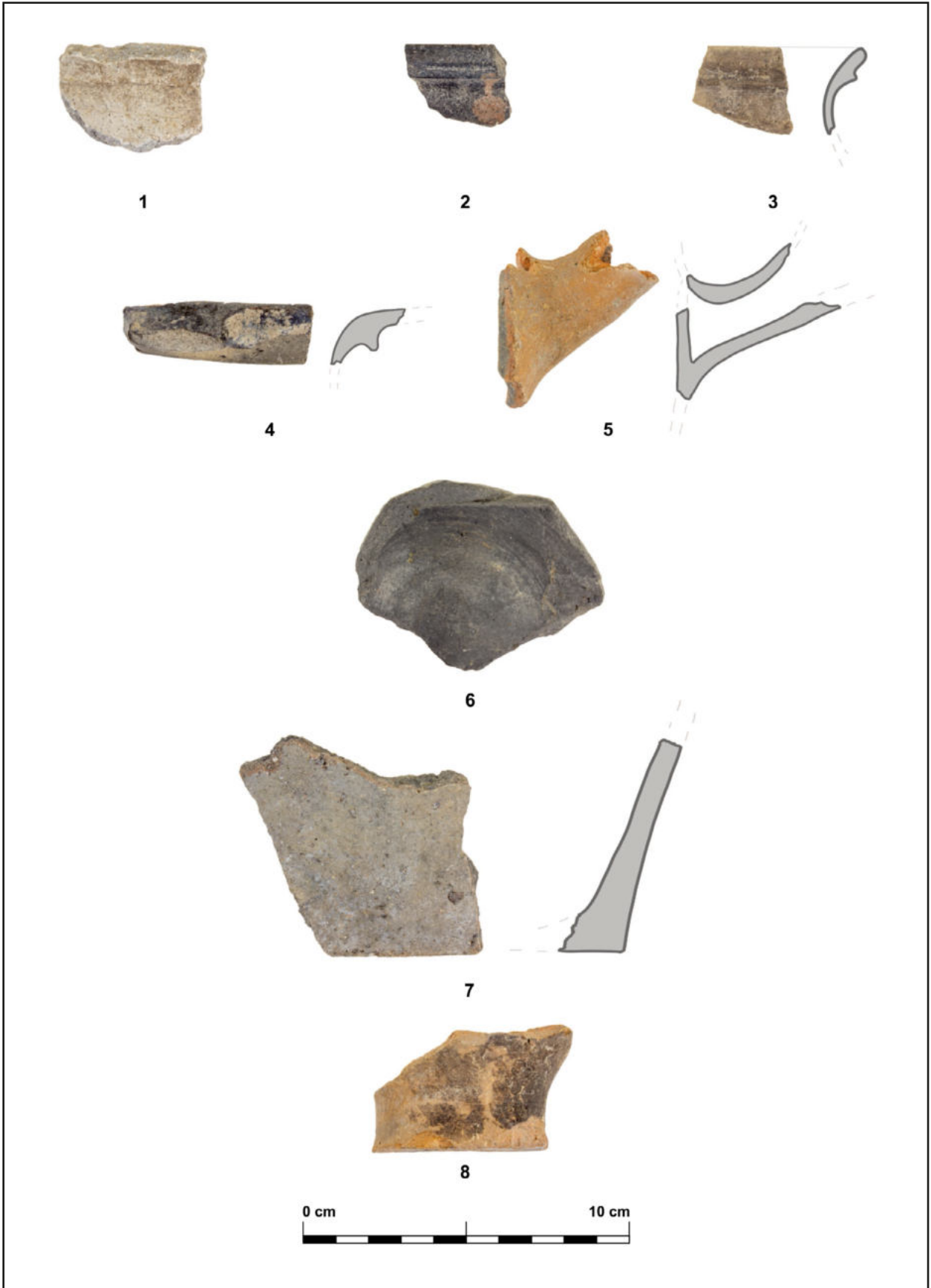

14. tábla

15. tábla

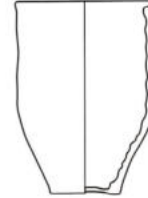
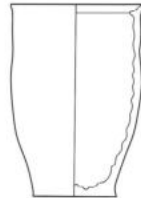
16. tábla

I.1. típus

pohár alakú

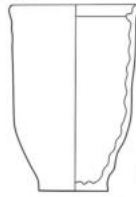
I.1.A típus

0 5 cm

0 5 cm

félhengeres perem

0 5 cm

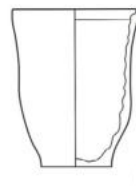
I.1.B típus

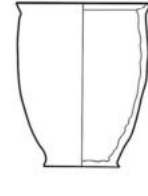
0 5 cm

0 5 cm

részös perem

0 5 cm

0 5 cm

I.1.C típus

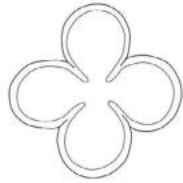

17. tábla

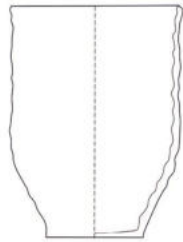
I.2. típus

négykaréjos pohár

I.2.A típus

1

2

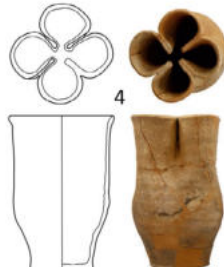
0 5 cm

0 5 cm

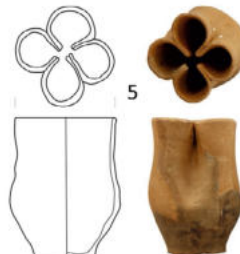
3

0 5 cm

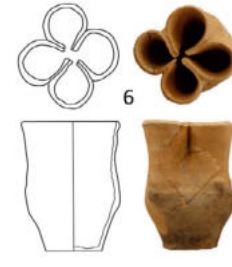
4

0 5 cm

5

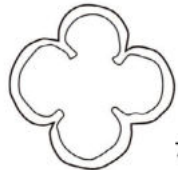
0 5 cm

6

0 5 cm

I.2.B típus

7

8

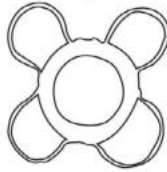
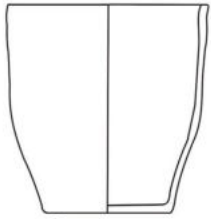
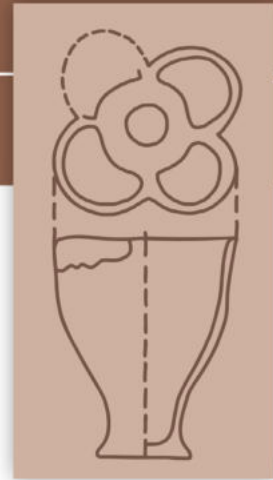
0 5 cm

0 cm 10 cm

18. tábla

I.3. típus

négykaréjos pohár, gyűrűvel

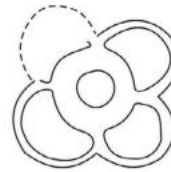

1

0 10 cm

2

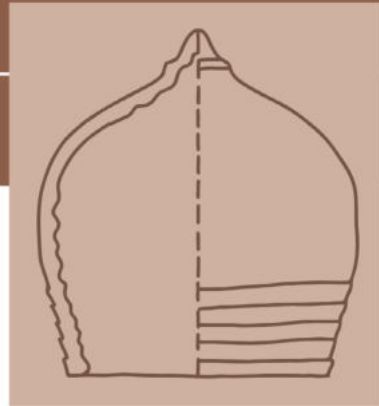
0 10 cm

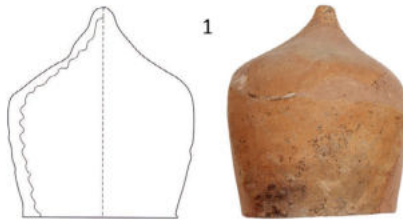
19. tábla

I.4. típus

hagyma alakú

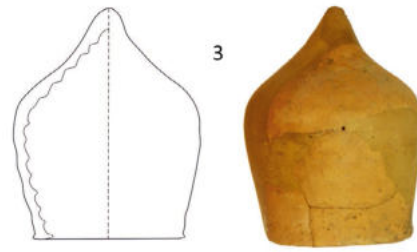
I.4.A típus

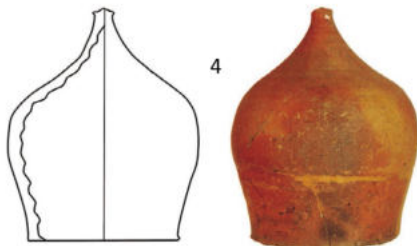
0 5 cm

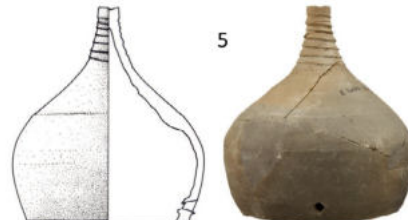
0 5 cm

0 5 cm

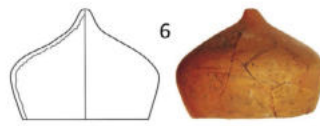

0 5 cm

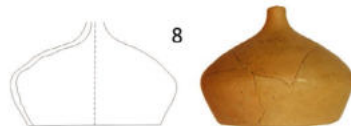

0 5 cm

I.4.B típus

0 5 cm

0 5 cm

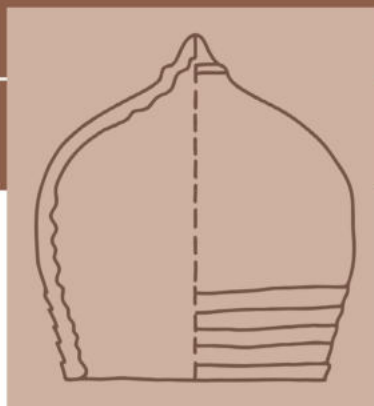

0 5 cm

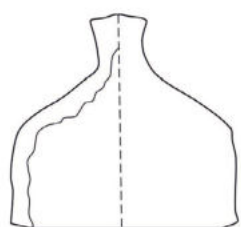
20. tábla

I.4. típus

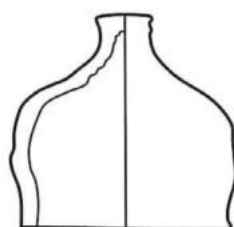
hagyma alakú

I.4.C típus

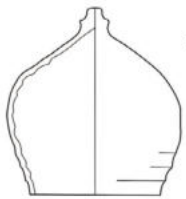
1

2

I.4.D típus

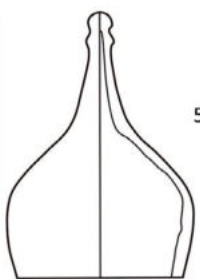
3

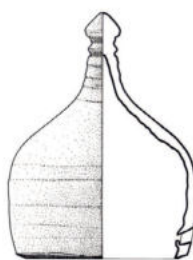
4

I.4.E típus

5

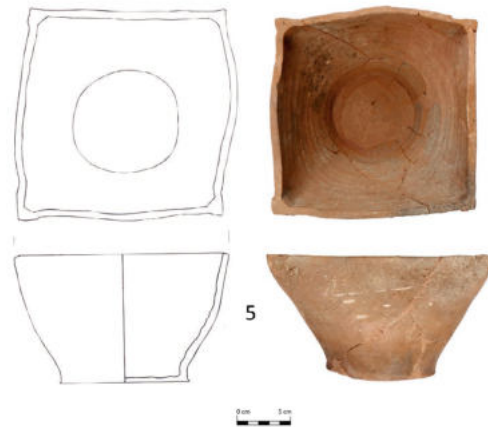
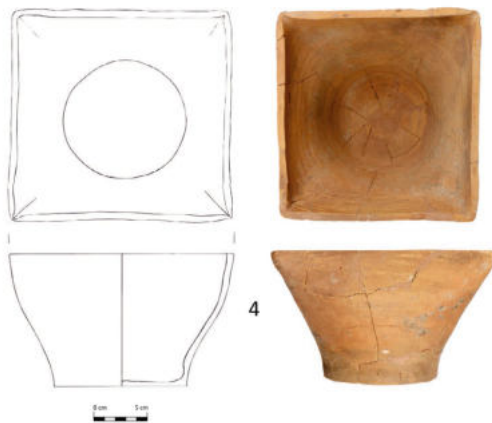
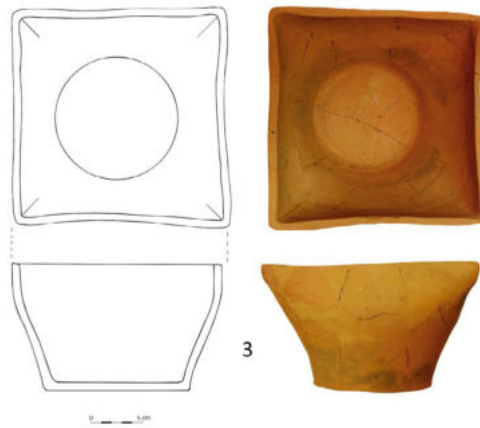
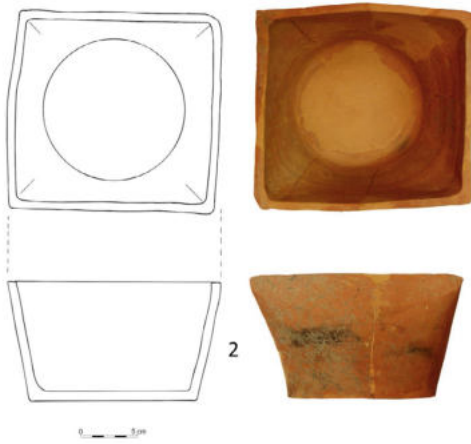
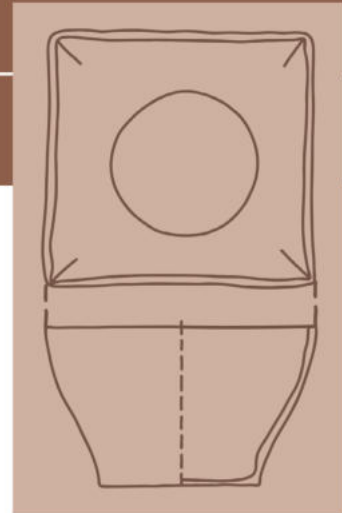
6

21. tábla

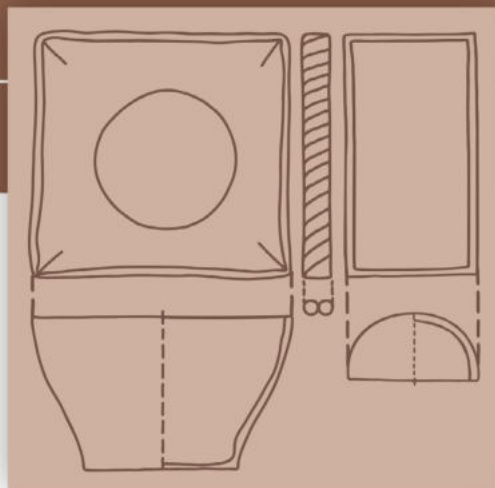
I.5. típus
tál alakú

22. tábla

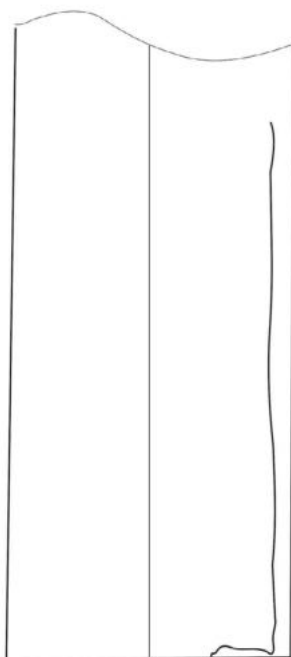
I.6. típus

sarokelem:
tál alakú és félhengeres

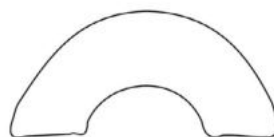

23. tábla

I.7. típus
félhengeres elem

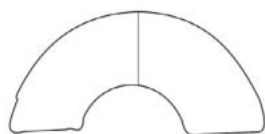

1

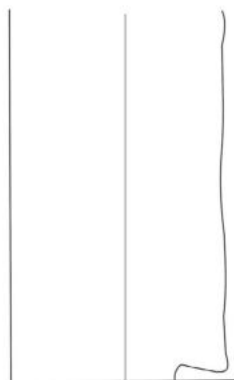

0 5 cm

2

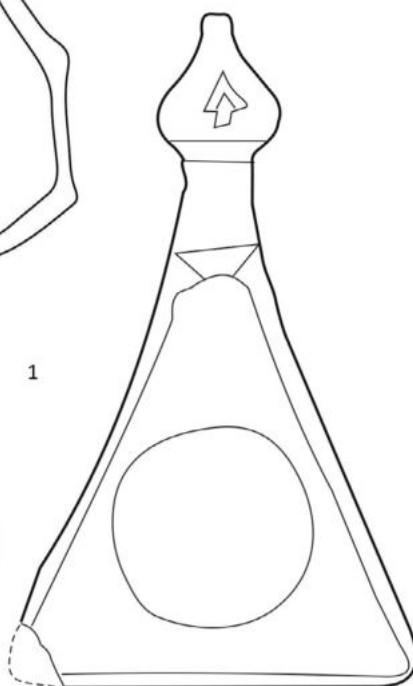
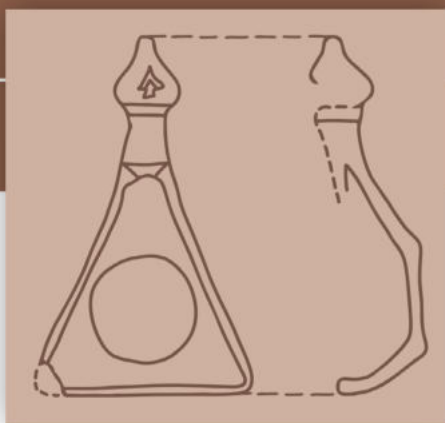
0 5 cm

24. tábla

I.8. típus

háromszög alakú, tál hátrésszel

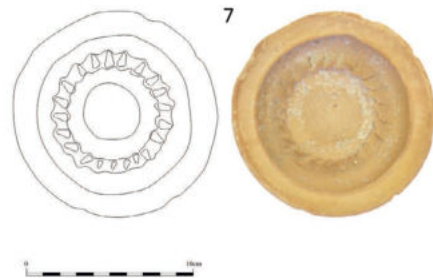
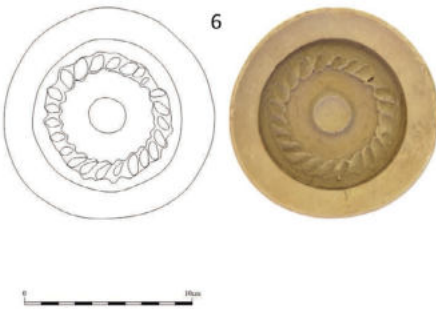
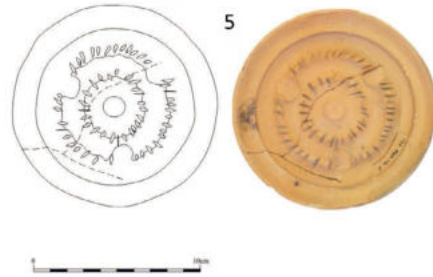
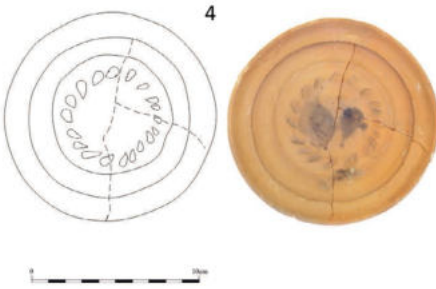
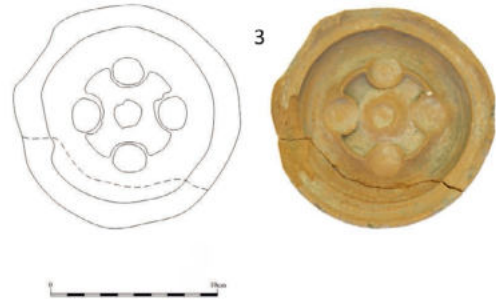
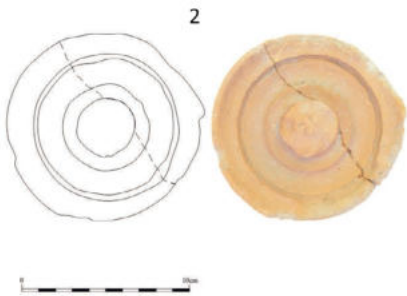
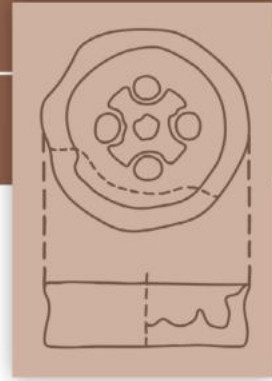

0 5 cm

25. tábla

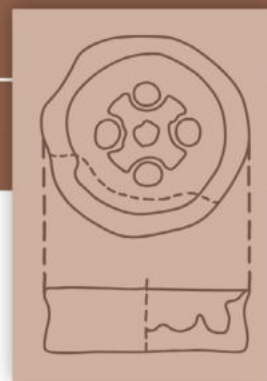
I.9. típus

tányérka alakú

26. tábla

I.9. típus
tányérka alakú

0 5 cm

0 cm 5 cm

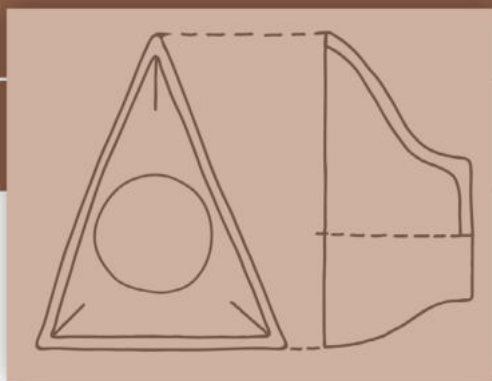
0 5 cm

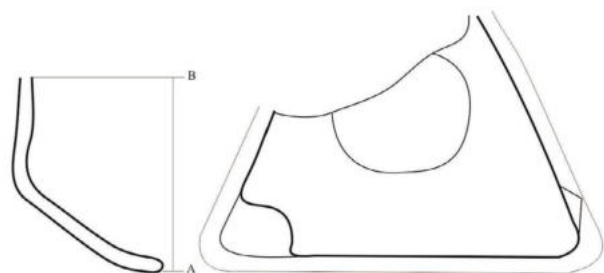
27. tábla

I.10. típus

háromszög formájú

1

2

0 5 cm

3

0 cm 5 cm

4

0 cm 5 cm

28. tábla

I.11. típus

koronás oromdísz

I.11.A típus

koronás oromdíszek

0 cm 10 cm

I.11.B típus

kupoladísz

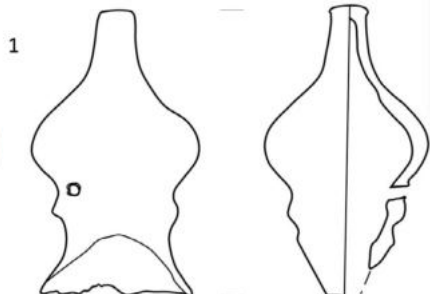
0 cm 10 cm

29. tábla

I.11. típus

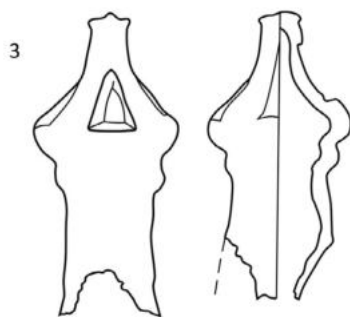
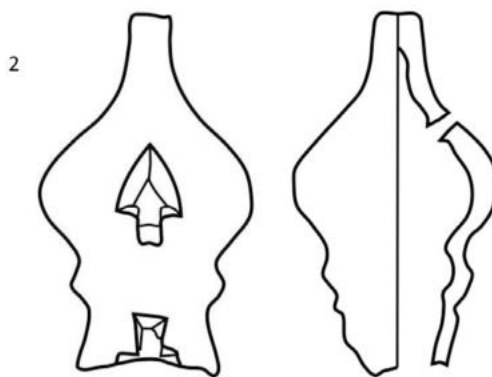
koronás oromdész

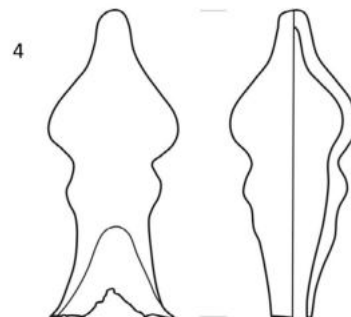
0 5 cm

I.11.C típus
gombos
oromdészek

0 5 cm

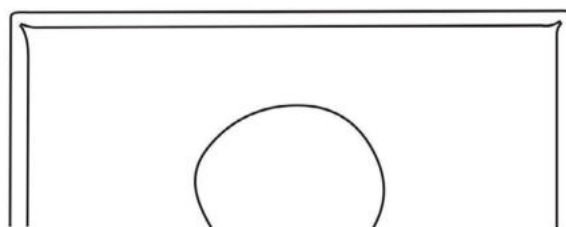
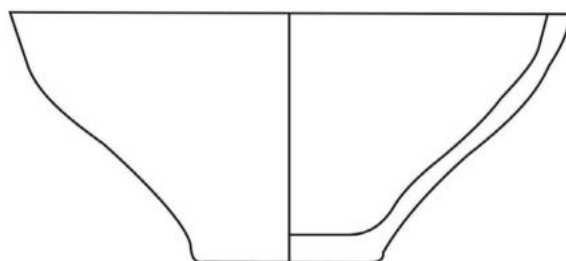
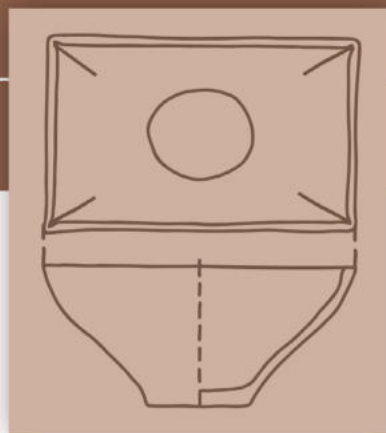
0 5 cm

0 5 cm

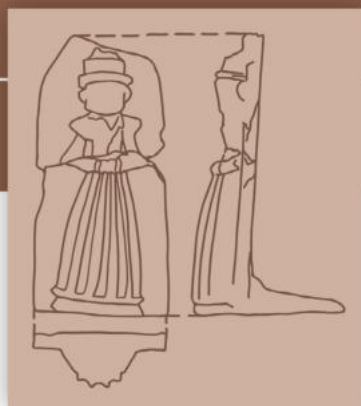
30. tábla

I.12. típus
téglalap alakú

31. tábla

I.13. típus
női alak

1

0 cm   5 cm

A scale bar with a black and white alternating pattern. It is labeled "0 cm" on the left and "5 cm" on the right.

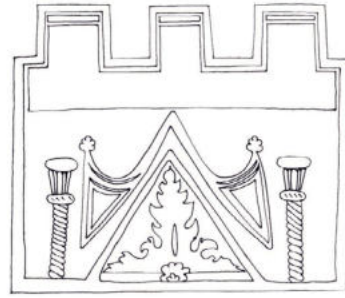
32. tábla

I.14. típus

pártás oromcsempe

1

2

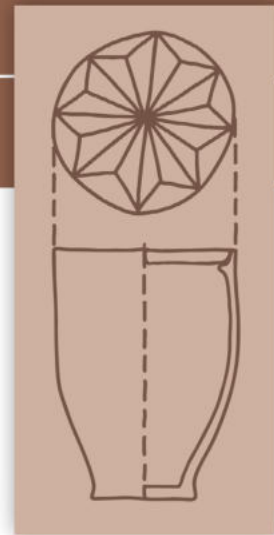
3

33. tábla

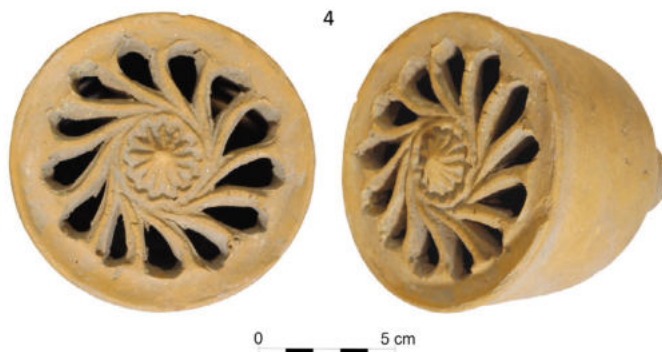
II.1. típus

pohár alakú, díszített előlappal

II.1.A típus
préselt
előlap

II.1.B típus
préselt
előlap

34. tábla

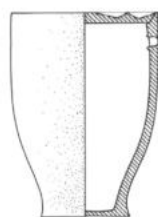
II.1. típus

metszett pohár alakú

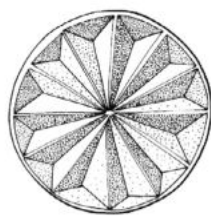
II.1.C típus préselt előlap

1

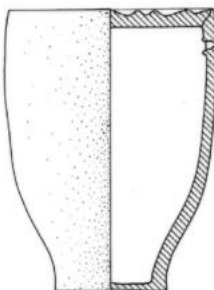
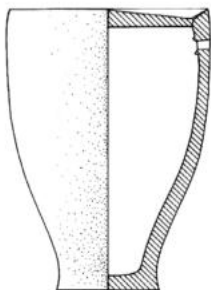
0 cm 5 cm

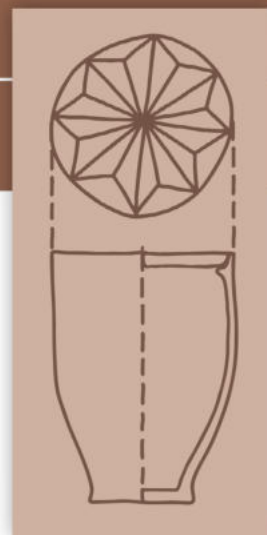
2

3

0 cm 5 cm

4

5

6

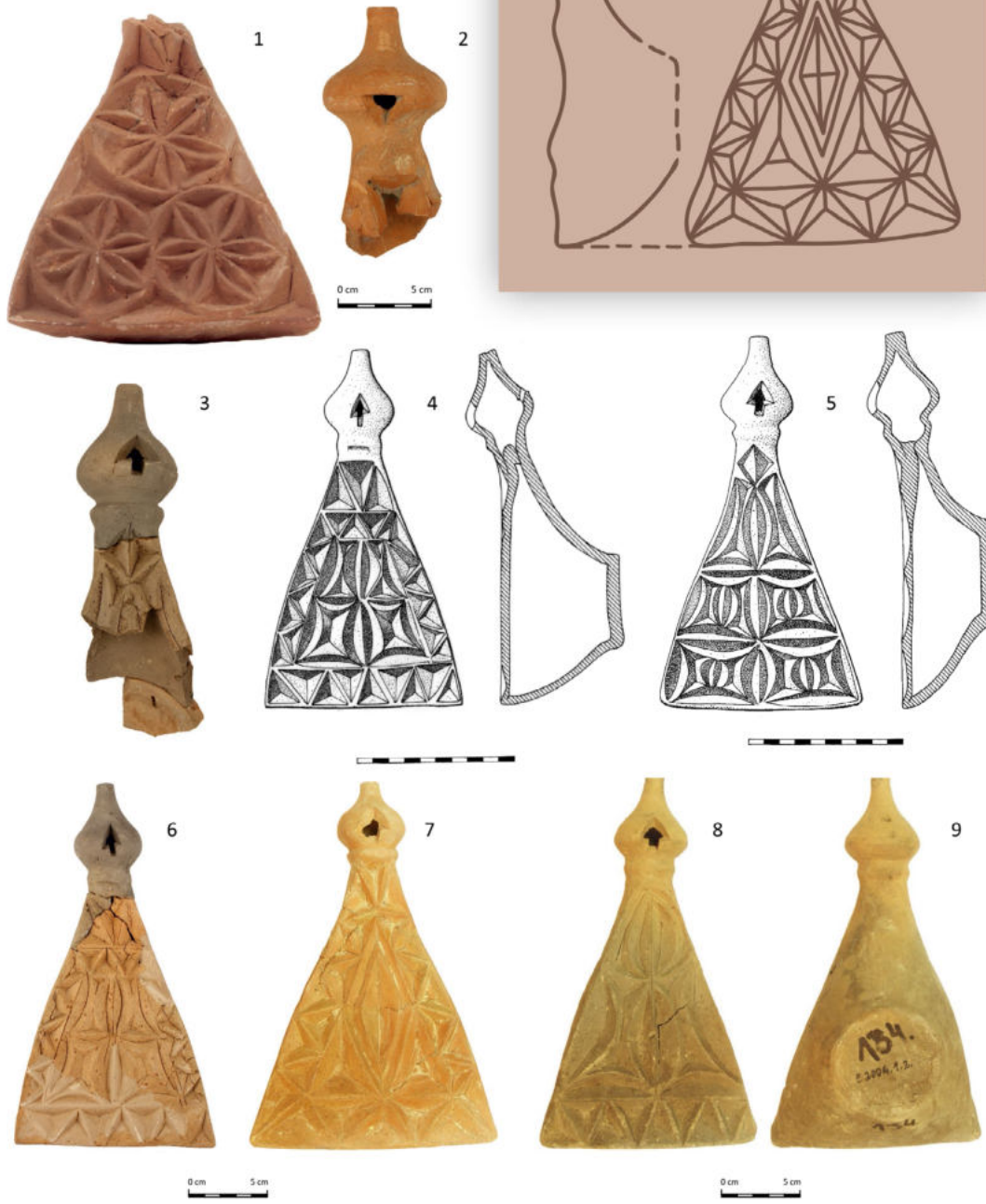

7

0 5 cm

35. tábla

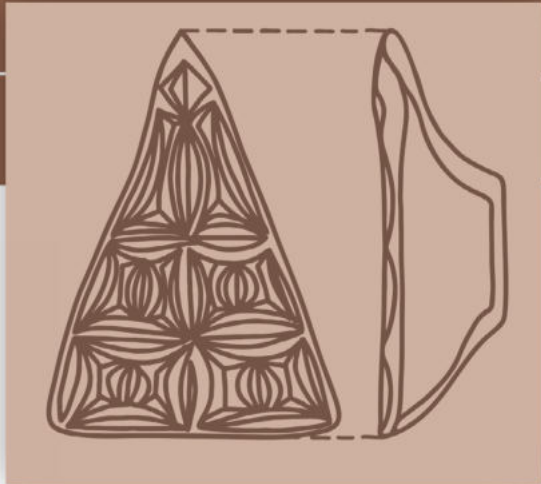
II.8. típus
metszett előlappal

36. tábla

II.10. típus

metszett elejű gomb nélkül

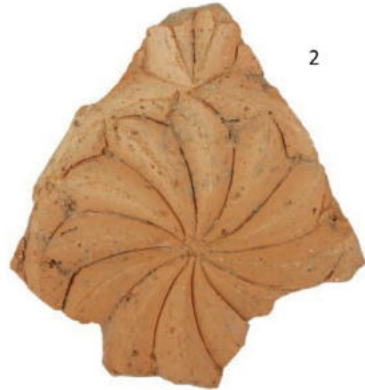

II.10.A típus
metszett,
zárt előlappal

1

2

II.10.B típus
metszett,
áttört előlappal

3

4

37. tábla

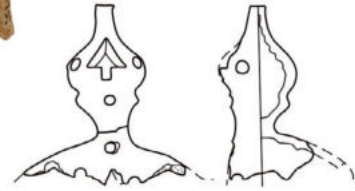

II.13. típus

figurális oromdíszek

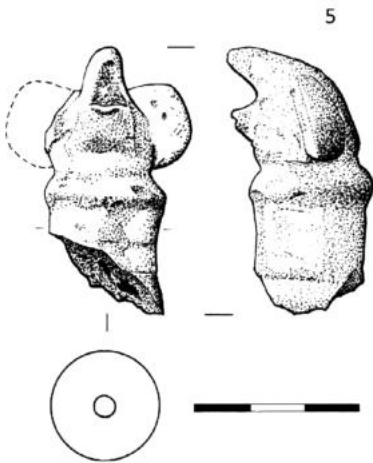
II.13.A típus emberábrázolás

0 cm 5 cm

0 cm 5 cm

II.13.B típus állat- és szörny- ábrázolás

0 cm 5 cm

38. tábla

Objekt Nr. 90 – Das Haus von der Ausgrabung in Decs-Ete vom Jahre 2009

Im Jahre 2009 hatten wir Möglichkeit, am südöstlichen Teil des Landmarktgebiets wegen der Beschädigungen des dort liegenden Weges in drei Grabungsschnitten eine Forschung durchzuführen. Auf dem von dem Szőlőhegy-Weg südlich liegenden Gebiet haben wir die Geländebegehung schon früher gemacht, deren Ergebnisse bereits andeuteten, daß es auf dem Untersuchungsgebiet noch bedeutende Siedlungsreste und Ruinen nach der Ausgrabung vorkommen werden. Nach den bisherigen luftfotographischen Beobachtungen laufen die zwei Nebengassen der Hauptstraße auf dieses Bodenstück aus.

Auf dem Gebiet des Schnittes Nr. XVII. wurden vier Hausteile oder hausförmige Objekte freigelegt. Aus den Häusern, hauptsächlich aus dem Objekt Nr. 93. kamen spätmittelalterliche Keramikstücke, unter anderen Wiener Krüge und Topfteile, sowie viele Metallgegenstände vor. In der Nähe des südlichen Teiles der Landstadt wurden zwei Räume eines Mehrfachhauses im Schnitt Nr. XV. freigelegt. Das ausgegrabene Teil des Hauses besteht westlich aus einem Wohnraum, östlich dahinter aus einem Kellerraum. Die Wände des Wohnraumes wurden aus Stampflehm gefertigt, welches von innen mit Planken eingeschalt ist, sowie die Planken von innen des Raumes durch viereckigen Säulen unterstützt wurden. Der Raumboden war verkleidet mit Lehm und mit Planken eingeschalt. Der Raumboden war weiterhin durch eine viereckige Grube eingerissen, wo viele spätmittelalterliche Keramik- und Kachelofenstückew, geschliffene Giebelfliesenbruchstücke, becherförmige Kachelofenbruchstücke, sowie ein unbeschädigt verbliebenes Ofenkachelstück freigelegt worden sind. Der Keller hat einen viereckförmigen Grundriß und Pfahlkonstruktion, der Niedergang war an der nördlichen Seite. Die nordöstliche Seite am Niedergang war von einer neuzeitlichen Eintiefung beschädigt. Am südwestlichen Teil des Raumes fanden wir die Spuren einer ovalen Feuerstätte auf. Die am südlichen Gebiet der Landstadt geführte Ausgrabung ergänzte mit wichtigen neuen Angaben die bisherigen Ergebnisse der seit 1996 im Rahmen eines komplexen archäologischen Programms auf diesem Gelände geführten Forschungen.

Das Fundmaterial des Hauses machte es möglich, die Typologie der Bestandteile der Ofenkachel unterschiedlicher Art, also die Bestandteile des sog. „Volksofens“, zu übersehen. Die Variante der volkstümlichen Ofenkachel im Karpatenbecken wurden von Tibor Sabján überblickt. Auf den verschiedenen Grabungsgebieten der Landstadt, so auch im gegenwärtigen Objekt wurden solche zum Typ des Volksofens gehörenden Fundstücke – noch dazu in solcher Menge – freigelegt, daß ich die für Osttransdanubien kennzeichnenden Varianten deutlich erweitern konnte.

12 verschiedene Varianten ließen sich unterscheiden, deren weitere Untergruppen mit ihren charakteristischen Eigenschaften definiert wurden. Diese werden auf mehreren Datentafeln dargestellt, bzw. mit Abschreibungen bezeichnet. Die wichtigsten Typen:

- I.1. Becherförmige Ofenkachel – Untergruppen A-C
- II.1. Becherförmige Ofenkachel mit geschnitzten Vorderseiten
- I.2. Becherförmige Ofenkachel mit Vierpassmündungen

- I.3. Becherförmige Ofenkachel mit Vierpassmündungen und mit einem, die Mündungen verbindenden Schlußring
- I.4. Zwiebförmige Ofenkachel – Untergruppen A-E
- I.5. Schüsselförmige Ofenkachel
- I.6. Aus schüsselförmigen Ofenkacheln und halbdicken Muldenkacheln bestehende Eckfliesen, mit senkrechten Seilschmuck an der Passung der beiden Kacheln
- I.7. Viereckige halbwalzenförmige Elemente
- I.8. Gleichschenkelige dreieckförmige und schüsselförmige Ofenkachel, an der Spitze mit Knauf
- II.8. Gleichschenkelige dreieckförmige und schüsselförmige Ofenkachel mit geschlossener, geschnitzt gezierten Vorderseite, an der Spitze mit Knauf
- I.9. Rundförmige, niedrige und kleine tellerförmige Ofenkachel
- I.10. Gleichschenkelige dreieckförmige und schüsselförmige Ofenkachel
- II.10. Gleichschenkelige dreieckförmige und schüsselförmige Ofenkachel mit geschlossener, geschnitzt gezierten Vorderseite
- I.11. Verschiedene Giebelverzierungen (Kronengiebel, verschiedene charakteristische Darstellungen)
- I.12. Viereckförmige und schüsselförmige Ofenkachel.

